

WILLY SPERCO

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

1881-1938

bilgi yayınevi

WILLY SPERCO

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK 1881-1938

Türkçesi: **Zeki ÇELİKKOL** (Emekli Büyükelçi)
(Bu çeviri, kitabın 1958 basımlı Fransızca aslından yapılmıştır.)

BİLGİ YAYINEVİ

kapak çalışması: rasim konyar
kapak düzeni: bilgi yayınevi
kitabın özgün adı: mustapha kemal atatürk

baskı: cantekin matbaacılık yayıncılık ltd. şti.
tlf: 384 34 35 384 34 36 384 34 37

BİLGİ YAYINLARI / BİLGİ DİZİSİ: 138

ISBN 975 - 494 - [illegible]60 - 3
2001 . 06 . Y . 0[illegible] . 1984

Birinci Basım
Ekim 2001

BİLGİ YAYINEVİ
Meşrutiyet Caddesi, No: 46/A, Yenişehir 06420 / Ankara
Tlf: (0-312) 434 49 98 - 434 49 99 - 431 81 22 - 434 12 71
Faks: (0-312) 431 77 58

BİLGİ KİTABEVİ
Sakarya Caddesi, No:8/A, Kızılay 06420 / Ankara
Tlf: (0-312) 434 41 06 - 434 41 07
Faks: (0-312) 433 19 36

BİLGİ DAĞITIM
Narlıbahçe Sokak, No: 17/1, Cağaloğlu 34360 / İstanbul
Tlf: (0-212) 522 52 01 - 520 02 59
Faks: (0-212) 527 41 19

http://www.bilgiyayinevi.com.tr • e-mail: info@bilgiyayinevi.com.tr

İÇİNDEKİLER

WILLY SPERCO

Michel Guglielmo William Sperco (Willy Sperco), 20 Ekim 1887'de İzmir'de doğmuştur. Babası aslen Venediklidir. Annesi de, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde Fransa Büyükelçisi olan Jean-Babtiste Robly'nin torunudur. Yunanca ve Latince Bakaloryasını Fransız Lazarist Kolejinden aldıktan sonra , yüksek öğrenimine Dresden (Saksonya) Yüksek Ticaret Okulunda ve Paris Hukuk Fakültesinde devam eder. Mısır Muhtelit Mahkemeleri ve Konsolosluk Mahkemeleri Barosunda avukatlık, İngiliz Müsadere Mahkemesi nezdinde savcı yardımcılığı yaptıktan sonra, 1914-18 Birinci Dünya Savaşı sonunda, gemi donatım ve gemi acentası olarak Türkiye'ye dönmeyi tercih eder. Amsterdam'da uzun bir staj yaptıktan sonra, Hollanda Kraliyet Vapur İşletmelerinin müfettişi olur. Bu arada, Yakın Doğu'da, Fransızca çıkan bütün gazetelerle işbirliği yaparak, İzmir'de, Doğu'nun en çok okunan gazetesi, "Le Levant" (Doğu) gazetesini çıkarır. Ayrıca "İzmir Postası" ve "İstanbul"a, Jean Peyrat takma adıyla günlük sorunlarla ilgili muntazaman yazı yazar.

"Petit Parisien"in özel muhabiri sıfatı ile, "Revue de France", "La Revue de Paris", "Edebî ve Siyasî Yıllıklar", "Le Figaro" ve "Candid" ile çalışır.

İtalyan liyakat nişanının Komandör, Fransız Lègion d'honneur nişanının Şövalye, Hollanda Orange-Nassau nişanının Officier rütbelerine sahiptir.(*)

Eserleri:

Bir Diktatörlüğün Yıkılışı (Harp yıllarında İtalya'da şahit olunan şeyler) – Hachette Kitabevi, Paris.

(*) Anlaşıldığına göre W. Sperco, uzun bir süre İstanbul'da oturmuş, daha sonra hayatını Roma'da tamamlamıştır. (Z.Ç.)

Mussolini Böyle Doğdu – Fasquelle Editeur, Paris.
Sönen Doğu – Editions Baudinière, Paris.
Lamartine'in Türkiye'deki Mülkü – Edition Revue de France, Paris.
İstanbul, Edebî Manzaralar – La Nef de Paris Editions.
Eski Sarayın Hazineleri – Editions Rizzo, İstanbul.
Efes'in Notre Dame'ı – İstanbul, Basın Yayın Müdürlüğü.
Aziz Nicola'nın İzinde – İstanbul, Basın Yayın Müdürlüğü.

SUNUŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Avrupa kaynamaktadır, ufukları kara bulutlar kaplamıştır: bir yanda Müttefikler, İngiltere, Fransa, Rusya; öte yanda Mihver Devletleri, Almanya İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu vs.

Osmanlı İmparatorluğu'nun da Mihver Devletleri yanında savaşa girmesi ona geniş toprak kaybına mal olur.

Bu devletlerle birlikte yenilen Türkiye, ayakta kalabilmek için mütareke talep etmeye ve 1918 Ekim ayının 30'unda, tarihte eşi görülmemiş ağırlıkta Mondros Mütarekesini imzalamaya mecbur kalır. Bu Mütarekenin 7. maddesi ile Müttefik Kuvvetler (İtilaf Devletleri), İmparatorluğun istedikleri stratejik noktalarını, kendi güveliklerini tehdit altında gördükleri bahanesiyle işgal etme hakkına sahiptirler. "Sadece bu madde, Mütarekeye 'şartsız teslim' karakteri vermeye yetmektedir," der Profesör Paul Dumont, Mustafa Kemal adlı kitabında.(*)

Osmanlı İmparatorluğu can çekişmektedir.

İngiliz, Fransız, İtalyan güçlerinin, Türkiye'nin şurasını burasını Mütarekenin 7. maddesini kötüye kullanarak, keyiflerine göre işgalleri, ülkede milliyetçi duyguları uyandırır. İçgüdüsel olarak bir ulusal direnç başlar. Bu sırada Paris'te toplanmış olan Müttefikler de Osmanlı İmparatorluğu'nun terekesini nasıl paylaşacaklarının hesabını yapmaktadırlar.

Müttefiklerin tasvibi üzerine ve donanmalarının da himayesinde, 15 Mayıs 1919'da Yunan askerlerinin İzmir'e çıkması, "ateşin üzerine atılan benzin etkisi" yapar, milliyetçilerin direnci şiddetlenir. Ancak, bu direnci başarıya götürecek bir önder gereklidir. Profesör Paul Dumont, "Bu da

(*) Dumont, Profesör Paul; Mustafa Kemal, Kültür Bakanlığı Yayınları (3. Basım), Ankara (1993,94 ve 99), Çeviren: Zeki ÇELİKKOL.

çok geçmeden Mustafa Kemal'in şahsında ortaya çıkar," der.

Mustafa Kemal Paşa, 1919 Mayıs ayının 19'unda, yani Yunanlar İzmir'e çıktıktan dört gün sonra, Karadeniz'in küçük bir limanı olan Samsun'a ayak basar. Ülkenin her tarafında doğmuş olan mukavemet (direnç) teşekküllerini, gerçek bir teşkilatçı dehâsıyla birleştirir ve güçlendirir.

Böylece Mustafa Kemal'in emri ve yönetimi altında askerî yönden olduğu kadar siyasî yönden de Türk Kurtuluş Savaşı başlar.

Bu, çağdaş Türkiye tarihinin üç buçuk yıl süren gerçek bir destanıdır. Onlarca yıl süre ile peş peşe savaşlardan ötürü tamamen tükenmiş olan Türkiye, yalnız, işgalci Müttefikler tarafından desteklenen istilacı Yunan ordularına karşı değil, daha kötüsü, İtilaf Devletlerinin boyunduruğu altındaki Sultan'ın İstanbul Hükümeti güçlerine, Halife Ordularına, yani Mustafa Kemal'in Büyük Nutku'nda belirttiği gibi, "dahilî bedhahlara" karşı da savaşmak zorunda kalır. Daha da ötesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen parçalayan, tarih sahnesinden silen Sèvres Antlaşması'nın Sultan tarafından imzalanması, Anadolu'nun şurasında burasında Müttefiklerin kışkırttığı iç isyanlar, Kemalistlerin çabalarını zora sokar.

Bütün güçlüklere rağmen, 30 Ağustos 1922'deki son taarruz ve 9 Eylülde İzmir'in geri alınışı, bu savaşın askerî yönüne son verir. Bu, Büyük Zafer'dir.

24 Temmuz 1923'te İsviçre'nin Lausanne kentinde imzalanan Barış Antlaşması, yenilmiş olan bir devlet ile değil, yenen bir Türkiye ile Müttefikler arasında yapılan ve yeni Türk Devleti'ne hayat veren bir antlaşmadır. Bu, Türk Kurtuluş Savaşı'nın siyasî zaferidir.

Bu Antlaşmayı Mustafa Kemal şöyle değerlendirir:

"Bu Antlaşma, Türk Ulusu'na karşı yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sèvres Antlaşması ile tamamlandığı sanılmış büyük bir yok etme eyleminin çökertilişini anlatan bir belgedir."

İşte sayın okurlarım, elinizdeki bu kitapta, Mustafa Kemal ve vatansever arkadaşlarının, Türk Milleti'ni, emperyalist güçlerin vurmak istedikleri esaret zincirinden, "Milletin azim ve kararı" ile nasıl kurtardıklarının hikâyesini okuyacaksınız. Kitap, gerek anlatım, gerek olaylara yaklaşım bakımından çok ilginçtir. Kitabı daha da ilginç kılan husus, yazarının, hayat hikâyesinden de anlaşılacağı üzere, o dönemde yaşamış bir insan olarak, bazı olaylara da görgü şahidi olması hususudur.

Bakınız, Müttefiklerin İstanbul'u terk ettiği 2 Ekim 1923 gününü nasıl anlatıyor kitabında Willy Sperco :

"2 Ekim 1923. Dolmabahçe meydanında, Müttefik askerî birlikleri, üzerinde Türk Bayrağının dalgalandığı bir direğin etrafında muazzam bir yarım daire yapmışlardır. Bandoları Türk, Fransız, İngiliz ve İtalyan marşlarını çalmaktadır. Müttefik generalleri ve askerleri Türk Bayrağını selamlamakta, sonra, rıhtım boyunca sıra sıra dizilmiş olan motorlara binmektedirler.

1923'ün şanlı sonbaharı -Türkiye için tarihî bir sonbahar- şimdi artık sisler de dağılmış olduğuna göre, Boğaziçi'ne bir ışık bayramı sunmaktadır. Askerî işgalin hakareti sona ermiştir. Askerler yavaş yavaş gemilerine binmişlerdir. Karadeniz'i, Marmara'yı, Boğaz'ı gözetim altında tutan buldok gibi son devasa gemiler, arkalarında duman bulutları bırakmaktadır. Onlar Sarayburnu'nu dönerlerken karaltıları silikleştiğinde, duman bulutları da dağılmaktadır.

Varlıkların ve eşyanın evrimi. Çok karışık ve değişik, çok büyük bir halkın gelenekleri ve hayatının köklü değişimi. Haklı sevinçten coşan veya acımasız ayrılıklardan parçalanmış kalpler, allak bullak olmanın değişik ruh halleri. İstanbul'un işgali son bulmuştur."

Ne demişti Mustafa Kemal, 13 Kasım 1918 günü? Hani 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Liman von Sanders'in Almanya'ya dönmesi üzerine komutasını devraldığı Yıldırım Orduları Grubu lağvedilmiş, Mustafa Kemal 13 Kasım 1918 günü İstanbul'a gelmiş ve Haydarpaşa Rıhtımında, toplarının namluları Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarına çevrilmiş olan Müttefik Donanmalarının zırhlılarını görünce, yanındaki yaverine; "Geldikleri gibi giderler", demişti. İşte bu müthiş öngörü gerçekleşmiş ve istilacılar "geldikleri gibi gitmişlerdir."

Bu bir destandır. Mustafa Kemal'in sarsılmaz irâdesi ve inancının, milletinin gönülden desteği ile gerçekleştirilmiş bir destandır.

Büyük bir zevkle okuyacağınızdan eminim.

Zeki ÇELİKKOL

Yapracık Köyü - Ankara, Eylül 2001

I. BÖLÜM

ÇOCUKLUK

Şehir, tarih içinde Makedonya, Yunan, Roma ve Bizans şehri olmuştu. Venedikliler ve Normandiyalılar tarafından işgal edilmişti. 1430'dan itibaren Türkler buraya egemen olarak yerleşmişlerdi. Bununla beraber, yerleşik 124.500 kişiden 60.000 Yahudi ve 24.000 Hıristiyan arasında Türkler sadece 30.000 kişi idi. Bu şehir, Osmanlı III. Ordusu ve Makedonya Umumî Müfettişliğinin merkeziydi. Türk, Yahudi, Yunan ve Slav Selânik, İstanbul'dan sonra ikinci önemli bir ticaret merkeziydi. "Mesageries Maritimes"in, Rus Deniz Ticareti Kumpanyası "Ropit"in, merkezi Amsterdam'da olan "Hollanda Kraliyet Kumpanyası"nın, merkezi Hamburg'da olan "Alman Doğu Denizyolları"nın (Deutche Levante Linie), Avusturyalı Lloyd ve İtalyan kumpanyalarının gemileri buraya pek çok yük, inşaat malzemesi, şeker, pirinç, kahve, pamuklu eşya boşaltıyorlardı. Bu gemiler buradan, tütün, tahıl, haşhaş dolu küçük sandıklar alarak ayrılıyorlardı.

Selânik'te pek çok cami, eski Yunan kiliseleri vardı. Vaktiyle Durazzo'dan başlayarak, Balkan yarımadasını katetmek suretiyle doğuda biten meşhur Egnatia yolu, şimdi Büyük Vardar yolu olmuştu. Eski bir zafer âbidesi, Roma hatıralarını, harap setler Bizans dönemini canlandırıyor, sessiz sokaklara bakan, pencereleri demirli ahşap evler de Müslüman şehri görüntüsü veriyordu.

* *
*

Sonbahar, külrengi şehri, menekşe rengi denizi yarı saydam bir tülle örtüyordu. Çok boğucu sıcakların olduğu zamandaki gibi, bütün Selânik halkı, fakirleri mermer basamaklara oturarak; zenginleri de, kahvecilerin

üzerlerini rakı bardakları, zeytin, domates, baklava biçimi kesilmiş beyaz peynir ve tavada midye dolu tabaklarla donattıkları, kaldırımları dolduran masaların etrafında oturarak günü bitiriyordu.

Gemilerin, eski yelkenlilerin yanaştığı liman tarafında halk daha kalabalık olurdu. Gümrük sokağı boyunca uzanan, nargilenin pis kokuları ve yosun kokusu ile dolu her meyhanede kötü bir org veya Yunan şarkıcılardan kurulu bir koro vardı.

Gürültü patırtıdan, itiş kakıştan ve fıstığı parmaklar arasından tezgâha akıtarak, "taze fıstık, taze fıstık" diye bağıran küçük Yahudilerden kaçan çarşaflı ve peçeli bir Türk kadını, henüz yedi yaşında bir oğlan çocuğunu, hali vakti yerinde tüccarın, zenginlik taşan evler boyunca gezinerek serinlediği "Tour Blanche" (Beyaz Kule) tarafına doğru götürüyordu. Burada rıhtımda, hemen hemen kimse yoktu, koy da yıldızlarla dolmaya başlayan gökle karışıncaya kadar genişliyordu.

Zübeyde'nin elinden tuttuğu çocuk Mustafa idi. Hicrî 1296 (1882)[1] yılında doğmuştu.

Babası Ali Rıza, sade bir gümrük memurluğundan sonra kısa bir süre önce odun ticaretine atılmıştı. Mustafa'nın Makbule adında bir kız kardeşi vardı. Aile, sükûnet içinde Müslüman mahallesinde, pencereleri demirli ve balkonu kapalı bir evde oturuyordu.

Annesi, çocuğu rıhtım boyunda dolaştırırken, onu okula gönderme zamanının geldiğini düşünüyordu. Ona tatlılıkla, çocuklarını yeni bir hayata hazırlayan ve onlara, okulda, diğer arkadaşları ile birlikte okuma-yazma öğretildiğini anlatmaya çalışan diğer anneler gibi, artık adam olma zamanının geldiğini söylüyordu.

* *
*

Çok sonraları, Mustafa Kemal Paşa, hatıralarından söz ederken şöyle diyecektir:

"Aklımdan silinmez bir berraklıkta kalan bir olay, okula gidişimdir. Annem ve babam bu konuda uzun münakaşalar yapmışlardı. Annem eski örf ve âdetlere bağlılığını sürdürüyordu. Dinî ve yumuşak bir duygu, tabia-

---

[1] Mustafa Kemal'in doğum tarihi 1881 olarak kabul edilmiştir. (Z.Ç.)

tının hâkim vasfı idi. En büyük dileği, hocaların, İslamın eski ve acımasız geleneklerine göre eğitim yaptığı şu halk okullarından birine göndermekti.

Bunda ısrarlıydı, zira, zamanın âdetine göre okula gidildiği ilk gün debdebeli bir merasim yapılmalıydı. Özel bir kutsama merasimi, çocuğa o andan itibaren, her şeyin üstünde, büyük 'mü'minler' toplumuna ait olduğunu ve vazifelerine bağlılığını hatırlatmalı idi.

Babam Batı tarzı fikirlerin daha ziyade dine karşı olanlarına inanmış, serbest düşünceli bir insandı. Onların bu tartışmaları, daha genç yaşlarımda bana, onun gönülden isteğinin, benim, eğitimini Kur'an üzerine değil, bilim üzerine kurmuş olan laik bir okula gittiğimi görmek olduğunu öğretmişti. Babam, münakaşayı (tartışmayı) uzatmamak için annemin arzularına uyar gibi yaptı. Bir gün, mutad merasimle Fatma Molla Kadın okuluna yerleştirilmeme razı olduğunu belirtti.

Okula gidişimin sabahı, annem bana beyaz bir elbise giydirdi ve başımın etrafına türban şeklinde bir sarık sardı. Elimde bir altın dal tutuyordum. Bütün öğrenciler tarafından takip edilen öğretmenimiz hoca, yeşillerle süslenmiş olan kapımızda belirdi. Bir dua okundu. Parmak uçlarımı göğüs ve alnıma koydum, ebeveynimin ve hocanın önünde eğildim, sonra ellerini öptüm.

Caminin yanındaki okula gitmek için, ben ve yeni arkadaşlarım, büyük neşe çığlıkları arasında şehrin dolambaçlı yollarını katettik. Bir duanın ezbere okunmasından sonra, hoca beni elimden tuttu ve içinde günbegün Kur'an ayetlerinin bana öğretildiği, tavanı bel vermiş çıplak bir salona götürdü.

Altı ay sonra babam beni gizlice Fatma Molla Kadın okulundan aldı ve Avrupa usulünde eğitim yapan eski Şemsi Efendi okuluna götürdü. Daha önce onun inançlarına göre hareket edildiğinden annem buna karşı çıkmadı. Ona göre daha önemli olan dinî merasimin yapılmış olması idi."

* *
*

Bir yıl sonra Mustafa, Rüştiye Mektebine (Devlet Okulu) yerleştirilir. Burada kendini bağımsız, kavgacı, ama iyi bir öğrenci olarak gösterir.

Kereste işlerini geliştirdiğini sandığı bir sırada, Ali Rıza aniden ölür. Aile gelirden mahrum kalır. Selânik yakınında küçük bir köyde çiftçilik

yapan erkek kardeşinin daveti üzerine Zübeyde, sahip olduğu küçük miktardaki eşyayı bir at arabasında taşıyacaktır. Oğlu ve kızı ile birlikte eşyasının arasında oturarak, şehir dışında yaşamaya gidecektir.

Mustafa, dayısının çiftliğinde hayvanlara bakar, kargaları kovalar, kuyuya gider, yaşıtı çocuklarla oynar, ama daima yalnız, saatler boyunca koyunları güder.

İki yıllık kır hayatından sonra, Zübeyde, Mustafa'ya artık şehre dönüleceğini bildirir. Kız kardeşi kendilerine bakmayı ve okul masraflarını üstlenmeyi kabul eder. Selânik'e dönülür.

Hafız Efendi özel okulunda Mustafa bir arkadaşı ile kavga eder. Öğretmen onu cezalandırır. Mustafa çok kızar, okulu terk eder. Annesinden gizli olarak, askerî okulun hazırlık kısmına kaydolur.

"Oğlu Ahmet'in bu okula gittiği Binbaşı Kadri Bey adında bir komşumuz vardı", diye anlatır daha sonra, "öğrenciler zarif üniformalar taşıyordu. Ahmet'e her rastladığımda ona gıpta ediyordum. Öte yandan sık sık, göz uçlarıyla kadınları süzerek geçen, bir kere daha geçen iyi giyimli subaylara rastlıyordum."

Kadri Bey'in yardımı ile Mustafa askerî okula kabul edilir. Adı kendisi gibi Mustafa olan matematik öğretmeni, onun zekâsını takdir ettiğinden, bazen dersleri kendi yerine yapmakla görevlendirir. Ona, "mükemmel" anlamına gelen "Kemal" adını verir.

Tahsiline devam için Manastır'daki askerî liseye gitmelidir. Türkiye, Yunanistan ile savaşta olduğu için asker kaynayan bu şehirde üç yıl geçirir.

Mütevazı, vakur, çalışkan, vazifelerinin bilincinde olan annesi bu duruma tevekkülle katlanır. Hiçbir tahsili yoktur, dünyada olanlardan habersizdir, ama Halife Sultan'a, Kur'an öğütlerine saygılıdır ve iyi bir Müslüman olarak, her şeyden elini eteğini çekmiş bir şekilde evinde sadece, taptığı çocuklarını düşünür. Oğlunun bir "hoca" olduğunu görmek isterdi, ama mademki o, daima harp halindeki İmparatorluğun hudutlarında ölüm tehlikesine rağmen askerliği tercih ediyordu, o da kısmete boyun eğecekti.

1902'de asteğmen rütbesini alan Mustafa Kemal, askerî eğitimini tamamlamak üzere Manastır'dan ayrılır. Kurmay subayların eğitim merkezi olan İstanbul'da, Pangaltı'daki Harbiye Mektebine kaydolur.

* *
*

O devirde Türkiye'nin üzerinde bir esrar ve endişe havası ağırlığını hissettiriyordu. Osmanlıların Sultanı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Abdülhamit, yüzölçümü olarak bugünkü Türkiye'den üç misli daha büyük, 33.525.000 nüfuslu (km^2 ye 8 kişi) bir ülkeyi yönetiyordu.

Öldürülen amcasının ve deli diye Çırağan Sarayı'na kapatılan kardeşi Murad'ın yerine 34 yaşında tahta geçen, Yıldız Parkı'nın üç katlı surları arkasına gizlenmiş Halife-Sultan, 7 Eylül 1876'da, mukaddes Eyüp Caminde Osmanlı kılıcını kuşanıyordu.

10 Eylül 1876'da, eski bir âdete göre, "Hatt" diye adlandırılan açık bir bildiri ile tebaasına keyfiyeti ilan ediyordu. Halkına şöyle sesleniyordu:

"Çok yücelerin desteğine güvenerek, İmparatorluğu güçlendirmek ve hiçbir fark gözetmeksizin bütün halkımızı, hürriyetin, barışın ve adaletin bütün iyiliklerinden faydalandırmak gayemizi takip ediyoruz."

Mithat Paşa tarafından sıkıştırılan Sultan, 10 Aralık 1876'da[2] Kanun-u Esasî'yi (Anayasa) ilan eder. Ama Abdülhamit, Sadrazamı (Başbakan) Mithat Paşa'dan korkmaktadır. Ruslar tarafından da teşvik edilen Sultan, onu sürgüne mahkûm eder. Mecliste fırtınalı görüşmeler olur. Yaptıklarından sadece Sultan'a hesap vermeye alışık Vezirler (Bakanlar), Meb'usları (Milletvekilleri) rahatsız edici bulurlar. Abdülhamit, sarayda topladığı büyük bir fevkalâde divan toplantısında alınan görkemli karar sonunda Kanun-u Esasî'yi askıya alma hakkını elde etmeyi başarır.

Kısa bir süre için anayasal olan Bâb-ı Âli Hükümeti, iktidarı, şimdi tekrar mutlak hâkim olan Padişah'ın ellerine teslim ederek çekilir. Keyfi tedbirler, şüphelenilen kişilerin mahkûm edilmesi, liberal meb'usların sürülmesi birbirini takip eder. Yıldız Köşkü'ne çekilmiş olan Abdülhamit kendine has örümcek ağını örer, geniş imparatorluğunun, hükümet merkezinden en uzak, en ücra köylerine, sayısı bilinmeyen casuslar yollar. Ülkenin bütün kaynaklarını olduğu gibi bütün iktidarı da elinde toplamayı başarır. Sarayını ayakta tutmak için çok paraya ihtiyaç vardır: 300 kadın, 70 haremağası, 1.300 aşçı, 1.500 hizmetçi vardır. Bu sayıya, seyisler, müzisyenler, rakkaseler, kâhinler ve muhbirler dahil değildir.

---

[2] Kanun-u Esasî 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir. (Z.Ç.)

Korkak, batıl itikatlara inanan "Kızıl Sultan", bütün yeniliklere karşı koyar. İlerlemenin, İmparatorluğunu yıkacağını düşünmektedir. Telefondan söz edilmesini dahi istememekte, elektrikten ödü patlamakta, basını gayretkeş sansürlerle denetlemektedir.

O dönemde, İstanbul gazetesi "Levand Herald and Eastern Express"e Paris'ten yazı gönderiyordum. Gazetenin başyazarı Dr. Lewis Mizzi 12 Ağustos 1907'de, her türlü hususa temas edebileceğimi, sadece hükümeti tenkit edemeyeceğimi, ayaklanma, siyasî cinayet, grev, din, bomba olayları, isyan ve benzeri diğer konulara dokunamayacağımı yazıyordu.

Luccheni suikastı Türk basınında bir satırla yer aldı: "İmparatoriçe Elisabeth Cenevre'de öldü." Sansürcü, müteakip cümle olan "Avrupa'da öfke çok büyük" cümlesini çıkarmayı unuttuğundan bu cümle de yayımlanmış oluyordu.

Bütün Türkiye'de bir isyan havası esmektedir. Uçsuz bucaksız İmparatorluğun her köşesinden, Ermenistan'dan Arabistan'a, Makedonya'dan Kafkaslar'a mesafe dolayısıyla hafifleyen şikâyetlerin yankıları saray ileri gelenlerince derhal boğulmaktadır. Öte yandan valiler, susmak ve halkı ile Padişah arasında aşılması imkânsız engeller yaratmak için rüşvetleri de ceplerine indirmektedirler.

II. BÖLÜM

GENÇLİK

Daima iyi giyinen Mustafa Kemal, bu arada tekrar evlenen annesinden muntazaman para alarak, büyük kozmopolit şehrin hiçbir zevkinden kendisini mahrum bırakmamaktadır. Birahanelere, şarkılı kahvelere, Pera'daki "Petits-Champs" bahçesine sık sık gitmekte, kadınlarla, levantenlerle vc hafifmeşrep yabancılarla kısa vâdeli ilişkiler kurmaktadır.

Yakın zamanda yüzbaşı rütbesini alacak olan genç bir subay için hayat güzeldir. Eğer kurulu düzene uyar, Padişah'a bağlılığını gösterir, işini bilirse, sarayın himayesinde kendine güzel bir mevki sağlayabilecektir. Ama Mustafa Kemal, kendisine kolay bir iş sağlayacak dalkavuklukları hiç sevmemektedir. Despotluğa kesinlikle tahammül edememektedir. Sarayın geleneklerini, başşehiri bir uluslararası pazara çeviren kapitülasyon rejimini tenkit etme huyu vardır.

Ayrıca... çok hırslıdır.

Mustafa Kemal'i yakından tanıyan Kont Chambrun şöyle yazar: "Hırs hayatının hangi safhasında bir insanı sarar? Büyük düşünce, büyük tutku ne zaman vücut bulur? Öyle görünüyor ki, Mustafa Kemal, 'baştan çıkarıcının' çağrısını erken işitmiştir. Bir bayram günü, somaki ve yalancı mermer sütunların, çiçeklerle, aynı zamanda kırma saçaklı ve peteklerle süslü tavanına yükseldiği Dolmabahçe Sarayı'nın şu meşhur salonunda, vezirler, subaylar, memurlar kalabalığı ile birlikte Abdülhamit Hazretleri'ne saygılarını sunmak için kabul edilmişti.

Avizelerin soluk ışıkları altında Abdülhamit keyfi kaçmış gibi görünüyordu. Göçmüş koyu kahverengi gözkapaklarının ardındaki soluk gözbebekleriyle, gururlu bakışlarla, ama belli bir saygı ile kendisini selamlayan, fakat âdet olduğu halde İmparator'un kaftanını öpmeyen bu genç teğmeni, görmeksizin şöyle bir süzdü. Merasim devam ederken Mustafa Kemal 'Mademki bu mahallede oturuyorum, niçin hoşuma giden bu sara-

ya yerleşmeyecekmişim?' diye düşünüyordu. Genç zihninden o anda geçen bu gurur verici düşünceyi bana açtı. Sonunda görüldüğü gibi bu büyük hevesi gerçekleşti."

Üst düzey subayları hazırlayan Harp Akademisi'nde aynı fikir ve düşünceleri taşıyan arkadaşlara rastlar. Hepsi de Yıldız diktatörlüğünün yıkılmasını temenni etmektedir. "Vatan" adında, yurtsever bir cemiyet kurmuşlardır. Aralarında elden ele dolaşan, el yazması, gizli bir gazete çıkarmaktadırlar. Mustafa Kemal, buraya vatansever şiirler yazarak katılmaktadır. Genç subaylar, toplantılarını bazen bir kahvede, hattâ bazen de okulda yapmaktadırlar.

Okul müdürü, genç subayların yıkıcı faaliyetlerini bilmiyor değildir. Göz yummaktadır, ama "Yıldız Baykuşu"nun jurnalcileri, Askerî Eğitim Umum Müdürünü haberdar etmişlerdir. Genç subaylar artık okulda siyaset konuşmayacaklardır. Aynı zamanda yazı işlerinin idare edileceği bir ev kiralarlar. 29 Aralık 1904'te, polis "Vatan"ın bütün üyelerini tutuklar, hepsini İstanbul'un "Kızıl Hapishanesi"ne atar.

Zübeyde, oğlunun Sultan'a karşı bir komplo içinde olduğunu öğrenince, kızı ile birlikte acele İstanbul'a koşar. Ama onu göremeyeceklerdir. Mustafa Kemal, haşarat ve farelerle dolu pis bir hücrede, Harbiye Nâzırı'nın kendisini çağırttığı ve Şam'da bir süvari birliğine katılmak üzere acele hareket etmesi gerektiğini tebliğ ettiği güne kadar kimseye gösterilmemiştir. Bu sürgündür, ölüm...

Annesine, kız kardeşine, dostlarına veda etme zamanı bile verilmeden bir yelkenliye bindirilir. Uzun bir yolculuktan sonra Beyrut'a varır. Orada, Erkân-ı Harbiye'nin (Genel Kurmay) kendisini atadığı garnizon merkezi Şam'a acele gitmesi talimatını alır.

Lübnan dağları yamaçlarında oturan Dürzüler 200.000 kişi civarındadır. Fransız soyundan geldiklerini iddia ederler ve İslamlıkla Hıristiyanlık arasında bir din uygulamaktadırlar. Katı geleneklere sahip, misafirsever olan bu Dürzüler, çok mağrur, bağımsız ve özellikle savaşçıdırlar.

Birbiri ile uyumsuz ve düşman diğer bütün halklar gibi, Bâb-ı Âli'nin idaresinden memnun değildirler ve Osmanlı makamları ile hep görüş ayrılığı içindedirler. Aynı zamanda pek çok bölgeyi yangın yerine çeviren büyük bir isyan başlamıştır. Sultan, başkaldırmayı bastırmaya, elebaşlarını kesin olarak ezmeye kararlıdır.

Mustafa Kemal bir süvari birliğinin başına getirilmiştir. Osmanlı kuvvetleri, pek çok kere ortada görünmeyen hasımlarının ansızın hücumuna uğrar; zaferi olmayan, güç bir gerilla savaşına girmek zorunda kalır. Padişah emirlerine saygı duymak, isyan halindeki bölgeleri yola getirmek gerektir.

Kötü donatılmış, sudan mahrum, sıcaktan muzdarip birlikler Padişah için savaşmaktadır. Mustafa Kemal, sade bir askerin acılarını, yorgunluklarını çeker. Artık tartışma söz konusu değildir, emirleri uygulamak gerektir. Vahşi bölgeleri, kasabaları, yerleşik ve göçebe kamplarını dolaşır. Bütün gücü ile çalışmaktadır. Dayanıklı ve cesur görünmektedir. Bununla beraber gözlemlerini de yapar; rejimin güvenilir olmadığını kaydeder. Suriye, Lübnan, Filistin, gayrı memnunlar, küskünler ve sürgünlerle doludur. Mustafa Kemal, bunları bulmayı ve burada da bir gizli "Vatan" cemiyeti kurmayı başarır. Yafa'ya nakledilir, ama, bu şehrin en büyük komutanının yardımı ile gizlice İskenderiye ve Yunanistan yoluyla kaçar ve isyancıların esas merkezi Selânik'e çıkar.

Daha sonra arkadaşlarına şöyle anlatacaktır:

"Selânik'te, etrafını Gnogno, Kristal, Olimpos Palas gibi binaların çevirdiği Liberté (Hürriyet) meydanı denen bir meydan vardır. Bir akşam Gnogno'da büyük girişin ağzına kadar dolu bir köşesinde, küçük bir merdivenle çıkılan özel bir oda olduğunu öğrendim. Oraya çıktım. Burası, içki içenlerle dolu zarif küçük bir salondu. Bir masaya yaklaştığımı hatırlıyorum. Galiba bunlar, buraya yerleşmiş ihtilalcilerdi. Rakı ve bira içtiklerini gördüm. Vatansever siyasetten söz ettikleri duyuluyordu. Bir ihtilal yapmak söz konusu idi ve bu maksat için büyük adamların desteğine ihtiyaç olduğundan söz ediliyordu. Hepsinin yüzünde de bu büyük adamlardan biri olmanın canlı arzusu gözleniyordu. Ama, bu 'büyük adam' olmak için aranan vasıflar ne idi? Kimi model almalıydı?"

Ve Mustafa Kemal ekler:

"Böylece o gece, bu masanın dumanları arasından benim için iki fikir ortaya çıktı: Biri olumlu, diğeri olumsuz. Biri, önce büyük bir insan olmak, sonra ülkeyi kurtarmak. Diğeri ise, sözle büyük adam olunmayacağı. Önce ülkeyi kurtarmak gerektir, sonra da büyüklükten söz etmenin yeri yoktur."

Garnizon Komutan Yardımcısı Cemil Bey, Mustafa Kemal'i tutuklama emri alır. Kendisine derhal haber verir ve Yafa'ya dönmesine yardım

eder. Bu şehrin Garnizon Komutanı onu Akaba'ya yollar. Mustafa Kemal oradan da, ayaklanmanın devam ettiği Şam'a döner.

* *
*

1907. İhtilalin arifesindeyiz. Bunu, Selânik'te gözü pek adamlar hazırlamaktadırlar. Gizli cemiyet "Vatan" isim değiştirmiş, "İttihat ve Terakki" olmuştur. Yerel şubeyi Enver Bey, Mahmut Şevket Paşa, Talât Bey yürütmektedir. Mustafa Kemal, Makedonya'ya nakil imkânını bulmuştur. Birkaç yıl evvel ilk askeri çalışmalarını yaptığı Manastır'a döner. III. Ordu Kurmay Başkanlığında görevlidir ve ihtilal komitesine tam ve etkili destek verecektir.

Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin programını olduğu gibi kabul ediyor değildir. Askerlerin, İmparatorluğun siyasetine karışmasının, orduyu parçalanmaya sürükleyebileceğini bilmektedir. Bununla beraber, o devrin bütün liberal kafaları gibi, ihtilal hareketinin, VIII. Edward ve Rus Çarı'nın hükümetlerinin öngördüğü Makedonya'nın muhtariyetine mani olacağına ve Abdülhamit mutlakiyetinin devrilmesini sağlayacağına, Osmanlı hayatının köklü olarak değişeceğine ve sonuçta, ülkenin tamamen çözülmesinin önünü alacak tek çare olacağına kanidir.

III. BÖLÜM

JÖN TÜRK (GENÇ TÜRK) İHTİLALİ TRABLUSGARP SAVAŞI

Jön Türk İhtilali sırasında İstanbul ve İzmir'de bulundum: Madam Marcelle Tinayre bunu, "Milli bayram havasına dönüşen bir subaylar ayaklanması" diye yazar.

26 Temmuz 1908'de büyük bir halk kitlesi zorla Yıldız Parkı'na girer. Boş yere Anadolu birliklerinden ve sadık Arnavut birliğinden kendisini savunmasını isteyen ödü kopmuş haldeki Sultan, halkın önüne çıkmak zorunda kalır. Bütün desteklerinin elinden gittiğini, bütün nâzırlarının, ihtilalcilerin şartlarına boyun eğmesi hususunda kendisine baskı yaptığını görünce, "1876 Kanun-u Esasî'sini nihayet yürürlüğe koymaktan, rejimi değiştirmekten, ülkenin bütün katmanlarından oluşan bir Millî Meclis toplamaktan memnuniyet duyar."

Müthiş bir canlanma olur. Bir anda, binlerce insan genel bir heyecan dalgası içinde İmparatorluk şehir ve köylerinin sokaklarını doldurur.

Her kavşakta konuşmacılar söz alırlar. Halkın çılgın alkışlarını toplarlar. Neş'eden kendilerinden geçmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün unsurları, tek bir kalp olarak çarpar. Alaca bulaca kalabalık içinde, çeşitli kıyafetlerin birbirine karıştığı insan seli, aydınlatılmış ve bayraklarla donatılmış mahallelerde bin kere tekrarlanan "Yaşasın Hürriyet" çığlıklarıyla, dolaşıp durmaktadır.

Unutulmayacak bir gösteridir bu. Bir Yunan papazının bir Müslüman hocanın koluna girerek yürüdüğü, Yahudi din adamlarının, Ermeni papazları ve yeşil sarıklı hocalarla kardeşlik ettiği görülür.

Halkın, "yüzyıllardan beri sürüp gelen zorba yönetime karşı ayaklanmanın genç yiğit önderi olarak hayranlık duyduğu" Enver Bey şöyle haykırır:

"Zorba hükümet bugün yok olmuştur. Hepimiz kardeşiz. Bugünden itibaren artık Türkiye'de ne Bulgar, ne Rum, ne Romen, ne Müslüman, ne Yahudi vardır: aynı mavi gök altında, hepimiz Osmanlı olmaktan mutluyuz."

Bununla beraber, askerlerin siyasete karışması Mustafa Kemal'in hiç hoşuna gitmemektedir. Bunu da Genç Türk parti kongresinde açıkça söylemektedir ama henüz 28 yaşında genç bir asker olduğundan bir siyaset adamı rolü oynamayacaktır. Mesleğine gürültü etmeden devam edecektir.

Fakat kısa sürede Abdülhamit eski gücünü bulur. Bir kere daha olayların dizginlerini eline alır (13 Nisan 1909). Selânik'te "Genç Türk"lere sadık ordu hazırdır. Enver, Niyazi Beyler ve cemiyetin önde gelen üyeleri III. Ordu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'ya katılırlar. Ordu 21 Nisanda Selânik'ten ayrılır. 24'ünde İstanbul'a girer. Yeşilköy'de toplanan bir meclis, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine karar verir. Mustafa Kemal'in katıldığı birlik Yıldız Sarayı'nı kuşatır.

Genç Türk karşıtı bir ihtilal böylece bozulmuş olur. Enver Bey, Niyazi Bey, kardeşi, Cemal, Cavit ve Talât Beylerden müteşekkil İttihat ve Terakki Hükümeti; iktidarı ele geçirir. Abdülhamit 29 Nisan 1909'da tahttan indirilir. Trene bindirilerek üç sultan, dört kadın, iki prens, beş hizmetkâr, dört haremağası ve altı hizmetçi ile birlikte, Selânik'te, Makedonyalı Fethi'nin gözetimi altında bulunan "Alatini" villasına gönderilir. Abdülmecit'in oğlu, Abdülhamit'in kardeşi Murat, V. Mehmet adı ile Sultan ilan edilir.

1910'da, Mustafa Kemal, henüz 30 yaşında, Makedonya'daki III. Ordu'nun Kurmay Başkanıdır. Askerî tarihi, Moltke'yi,[3] Napolyon'un seferlerini incelemeye devam eder. Görevle Fransa'ya giden Ali Rıza Paşa'nın heyetinde yer alır. Bu onun Avrupa'ya ilk seyahatidir ve doğduğu şehirde papazlardan Fransızca öğrenmiş olmaktan mutludur. Büyük Picardie[4] manevralarına katılır. Dönüşünde Selânik Askerî Okulu'na müdür atanır. Ama dalavereciler, Harbiye Nazırı (Savaş Bakanı) Mahmut Şevket Paşa

---

[3] Moltke: Helmuth Carl von Moltke Alman Mareşali. 1835 yılından İtibaren Osmanlı Ordusu'nda hizmet etti. Ordunun yenileşme çalışmalarına katıldı. (Z.Ç.)

[4] Kuzey Fransa'da bir bölge. Eylül 1910'da Mustafa Kemal Orduyu temsilen burada yapılan askerî manevralara katılmıştır. (Z.Ç.)

nezdinde onu karalamakta çok çabuk başarı kazanmışlardır. Mahmut Şevket Paşa da, onu daha iyi bir şekilde göz altında tutabilmek için İstanbul'da, Harbiye Nezareti'nde görevlendirir.

1911 Eylülünün sonunda İtalya aniden Osmanlı İmparatorluğu'na harp ilan eder. Trablusgarp'a asker çıkarırken bir yandan da Rodos ve Oniki Ada'yı ele geçirir.

Bu saldırı, Türkler, özellikle subaylar nezdinde kızgınlık yaratır. Enver ve Fethi Trablusgarp'a hareket eder.

Mustafa Kemal karayolunu alır, zira İtalyan harp filosu Çanakkale girişini tutmaktadır. Anadolu'yu, Suriye'yi, Filistin'i, demiryolu, araba, atla kateder. İskenderiye'ye vardığında, İngilizlerin Mısır'ın tarafsızlığını ilan etmelerinden dolayı, hududun kapalı olduğunu öğrenir.

Bir Arap köylüsü kıyafetine girerek, dar hatlı demiryolu ile Libya'ya geçmeye çalışır. Ama çok kötü Arapça konuşmaktadır, sarışındır ve gözleri açık renktir. Onu tutuklamakla görevli batı hudutlarındaki Mısırlı subay, her şeyden önce Müslümandır; geçişine izin verir. Mustafa Kemal Derne limanından yaklaşık on beş mil uzakta Aynel Mansur'daki Türk karargâhına erişmek için acele eder. Mukaddes Savaş'ın başlatıcıları Şeyh Sunusî'lerin sevgisini kazanmış olan Enver ve Fethi Beylerle birlikte, Türkler cesurane çarpışırlar ve İtalyanların içerilere ilerlemesine engel olurlar.

Genç Mustafa Kemal'in, o tarihte çekilmiş, başında Enveriye (Enver Bey'in Genç Türk ordusuna kabul ettirdiği, fesin şekli ile de uyuşan hâki kumaştan bir başlık) kirpi gibi, sarışın sakallı bir resmini göstermişlerdi.

Bu fotoğrafta o, capcanlı, Afrika'nın güneşi ile yanmış ve vahşî büyüleyici bakışları ile çelikten bir irade sergilemektedir.

Aynel Mansur'daki karargâhtan, 1912 yılının 25 Nisanını 26'ya bağlayan gece İstanbul'daki arkadaşı Salih Bozok'a bir mektup yazar:

"Gerek gazetelerde, gerek mektuplarınızda, bizim hakkımızdaki düşüncelerinizi okuduğum her seferinde derin bir duygu kalbimi kaplamaktadır. Herhalde, bazı silah arkadaşlarımızın Akdeniz'i katedip, uzun çöllerden geçerek, donanmasına güvenen düşmana karşı koymalarını ve onu sahilde hapsetmelerini görmekten muhakkak ki mutluluk duymaktasınızdır.

Askerlik mesleğinde, her şeyden önce onun kapsadığı sanatı seviyo-

rum. Eğer burada zamana ve bu sanatı uygulayacak bütün şartlara sahip olabilirsek millete, bu temennilere cevap verecek bir hizmet vermiş olacağız.

Ah, sevgili Salih, Allah biliyor ki, şimdiye kadar, orduya faydalı bir unsur olmaktan başka bir arzum yoktur. Zira uzun zamandan beri, vatanın ve milletin saadetinin korunması için her şeyden önce dünyaya, ordumuzun daima eski Türk Ordusu olduğunu bir kere daha ispat etmemizin önemli olduğuna kani idim. Bu inancımın şiddeti, belki aşırı görünmeme sebep olmuştur. Ama, Tanrı daima cesur ve temiz zihinlerin çatısını kurduğu gerçekleri uygulamaya imkân vermektedir, kabul etmekte tereddüt etsek bile.

Bu gece, Derne'de, Türk kuvvetlerinin bütün subay ve komutanları ile bir toplantı tertip etmiştik. Çadırıma dönünce sana bu satırları yazıyorum. Küçük rütbeli, ama seçkin subayların, kumandanların, kahraman bakışlı arkadaşlarımın gözlerinde vatan için ölmek arzusunu okudum. Bu gözler bana, siz de dahil, Makedonya'da tanımış olduğum bütün arkadaşlarımı ve ordumuzun bütün kahraman çocuklarını hatırlattı. Bundan büyük bir rahatlık, derin bir gurur duydum ve arkadaşlarıma; 'Vatan her ne pahasına olursa olsun kurtarılacaktır. Millet her ne pahasına olursa olsun mes'ut olacaktır. Zira, vatanın selameti ve saadeti için hayatını feda edebilecek pek çok vatan evladı vardır!' dedim.

Hepinize selamlar, kardeşim."

Aniden, önce Karadağ, ardından Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan Türkiye'ye savaş ilan ederler. Osmanlı Hükümeti, İtalya ile acele bir barış antlaşması imzalar (Ochy Antlaşması, Ekim 1912).

Mustafa Kemal Fransa'ya geçer. Acele ile Avusturya'yı, Romanya'yı kateder ve Köstence yoluyla İstanbul'a varır.

Sırp orduları ilerler, Bulgar orduları sultanların şehri (Edirne) üzerine yürür. Başkente sadece 30 km. mesafede, Çatalca'dadırlar. Kuşatılmış olan Edirne dayanır, ama Yunanlar Selânik'i işgal ederler.

İstanbul yaralılarla dolup taşar, yiyecek içecek sıkıntısı vardır. Ama yine de, yabancılar, Osmanlı Hıristiyanları, hattâ Balkanlı Osmanlılar işlerine devam ederler. Bütün dükkânlar açıktır. Pera (Beyoğlu) tiyatroları büyük afişlerle "Aşk Çocuğu"nu, "Kamelyalı Kadın"ı sahneler. Paris'teki "Le Matin" gazetesinin özel muhabiri Stephan Lauranne, "Dört komşusu ile harp halinde olan bir İmparatorluğun başkentinde olduğunu düşün-

mek için olağanüstü bir hayal gücü gerekir" diye yazmaktadır.

Acele ile dönen Mustafa Kemal, annesi Zübeyde Hanım'ı ve kardeşi Makbule Hanım'ı bir mülteci kampında bulur. Ellerindeki her şeyi bırakıp Selânik'i terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu arada zavallı Zübeyde gözlerini yitirmiştir.

Mustafa Kemal Harbiye Nezareti'ne gider. Bolayır Cephesindeki bir tümene Kurmay Başkanı atanır. Şiddetle arzu ettikleri İmparatorluk başşehrine, şu Çargrad (Çarların şehri) dedikleri İstanbul'a buradan bir yol açmaya gayret eden Bulgarlara direnir.

Osmanlı halkı bölünmüştür. Bazıları, her ne pahasına olursa olsun, barış istemekte, bazıları direnmeyi düşünmektedirler.

Acele ile Trablusgarp'tan dönen Enver Bey, bir grup genç subayla Bâb-ı Âli üzerine yürür, Harbiye Nazırı Nâzım Paşa'yı öldürür, hükümetin diğer üyelerini kovar ve Sadrazam olan Mahmut Şevket Paşa, Talât ve Cemal Beylerle birlikte iktidarı ele geçirir.

Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) hiçbir barış şartını kabul etmeyecektir. Her şeyden önce Edirne istirdat edilecektir (geri alınacaktır), ama bu hiç de kolay değildir. Bununla beraber, Bulgarların hırsları, Balkanlı müttefikler arasında anlaşmazlığı tahrik eder. Enver, süvarilerin başında Edirne'ye girer.

Mustafa Kemal, Kurmay Başkanı sıfatıyla ona eşlik eder, sonra İstanbul'a geri döner. Nihayet, Nisan 1913'te barış imzalanır.

* *
*

Mahmut Şevket Paşa 21 Haziran 1913'te öldürülmüş olduğundan, Talât, Enver ve Cemal, hükümeti güçlü bir şekilde elde tutan bir "triumvira" (üçlü idare) kurarlar. Hükümet, Alman sempatisini çekmek için, Osmanlı Ordusu'nu yeniden teşkilatlandırmak üzere General Liman von Sanders'i davet eder.

Mustafa Kemal;

"Bu bir çılgınlıktır", diye haykırır. "Ordumuzun Almanların denetimine terk edilmesi çılgınlıktır. İşlerimizi yürütmek, biz Türklere aittir."

İşte, subay dostları nezdinde Almanya aleyhine propaganda yapan Mustafa Kemal. Hükümet, bu müz'içten (rahatsız edici) kurtulacaktır,

bunun için de onu, Bulgaristan'daki Türkiye Elçiliğine Askerî Ataşe olarak tayin eder.

Mustafa Kemal, yeni görevine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılmadan önce, Vize muharebesinde şehit düşmüş olan, arkadaşı ve dostu Yüzbaşı Ömer Lütfi Bey'in eşini ziyarete gider.

Harbiye yakınında, Pangaltı'nın Büyük Caddesi[5] 211 numarada oturan Ömer Lütfi Bey'in ailesi İstanbul'da çok iyi tanınmaktadır. Yüzbaşının, İtalyan asıllı Türk-Katolik olan karısı, şehrin ileri gelenlerini kabul ederdi.

Babası Dr. Luigi Tercüman Albay rütbesinde idi. Bahriye Nezareti'nde (Denizcilik Bakanlığı) tercümanlık görevinde idi. Çok iyi yetişmiş Corinne ve Edith adlarındaki iki kızı İtalyanca, Fransızca ve Türkçe bilmekte idiler. Luigi Bey'in kardeşi Ferdinand da Osmanlı vatandaşlığını almıştı ve Ferdi Paşa adıyla Osmanlı Ordusunda general rütbesini elde etmişti. Yeğenlerinin yazı geçirdikleri Büyükada'da güzel bir villası vardı.

Corinne Lütfi fevkalade bir müzisyendi. Tahsilini Paris Konservatuvarı'nda yapmıştı ve Pera'daki (Beyoğlu) evinde pek çok subayı, şair Abdülhak Hamit Bey'i, siyasileri ve diplomatları kabul ediyordu.

Mustafa Kemal düzenli bir şekilde Ömer Lütfi'nin ailesini ziyaret ediyordu. Dostunun eşine karşı sevecen bir dostluk hissediyordu. Kadın da onu çok takdir ediyordu.

Bir gece -bir aile dostu bana nakletti- Bayan Ömer Lütfi'nin piyanoda olduğu bir sırada, Mustafa Kemal, İngiliz usulü, gizlice ayrılmak için kalkmış. Bayan Ömer Lütfi, konserini keserek oturduğu tabure üzerinde dönmüş ve hazır bulunanlara;

"Parmaklarının ucunda giden subayın kim olduğunu biliyor musunuz? O Mustafa Kemal'dir; O, yalnız Türkiye'nin değil, bütün dünyanın konuşacağı büyük bir kişi olacaktır" demiş.

---

[5] Bugünkü Cumhuriyet Caddesi. (Z.Ç.)

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN SOFYA ELÇİLİĞİNDE ASKERÎ ATAŞE

Mustafa Kemal, Sofya'da, Bulgarcayı çok iyi bildiği için Bulgaristan'da sevilen, Türkiye Elçisi, Selânik'ten eski dostu Fethi Bey'i bulur.

Giriş katında, bütün Bulgar siyasilerinin geldiği bir kahve-lokantanın bulunduğu ve büyük fayans şömineleri, geniş koridorları, çok büyük odaları olan, Viyana tarzı mobilyalarla döşenmiş "Bulgaristan Büyük Oteli"ne yerleşir.

İşte, diplomatik dünyaya girmiş olan Mustafa Kemal. Çok konuşmayan, ama bununla beraber aranan bir kişidir. İyi dans etmektedir. Yüksek sosyetenin hiçbir faaliyetini kaçırmamakta, düzenli "Union Club"e gitmekte, yeniçeri kıyafetiyle bir maskeli baloya katılmaktadır. Çok güzel figürler yapmaktadır. Sosyetenin kadınları ona hayrandırlar.

Bununla beraber, onu çok iyi tanıyan Bulgar Konseyi eski başkanının eşi Madam Ratcho-Petrova "Bulgar Sarayında Otuz Yıl" adlı eserinde (1887-1918, Berger Levrault, Paris) şöyle yazmaktadır:

"Mütevazı, orta boylu, ne güzel ne çirkin bu kişinin narin gövdesinde, vatan için bu kadar özveri ve bu kadar kahramanlıkla çarpan bir kalbin bulunduğuna asla inanılamazdı. Kemal Paşa az konuşuyor, çok dinliyordu. Zaten Bulgarcayı kötü konuşuyordu. Ama bu onun kendisine pek çok dost edinmeye çalıştığı Bulgar sosyetesindeki dostluklarını devam ettirmesine mani teşkil etmiyordu."

İstanbul'dan, Ömer Lütfi'nin dul eşi Bayan Corinne'den sevgi dolu mektuplar almaktadır. Mustafa Kemal için kıymetli bir dost, bir müşavir, sosyetik hayatta bir rehber olmaya devam etmektedir.

O, kendisine, Avrupa müziğini sevmesine ve Fransız dili ile ünsiyet peydah etmesine imkân veren, kendisini batılı âdetlere, davranış biçimlerine alıştıran dünyada ilk kadın değil midir?

Mustafa Kemal, mektuplarına Fransızca cevap verir. Bayan Ömer

Lütfi'nin oğlu tarafından Aralık 1954'te yayımlanmış olan bu belgeler müthiş bir ilgi uyandırmıştır.

Henüz 33 yaşında olduğu sırada Mustafa Kemal'in tutkularını ortaya çıkaran bu mektuplar, bize, onun daha o zamanlarda, şan ve zenginlik elde etmek için değil, ama vatanına yeniden hayat vermek için büyük projeler öngördüğünü ispatlamaktadır.

Yine bunlar, Mustafa Kemal'in Fransızca başlayan mektuplarının bazen Latin harfleri ile yazılı olarak Türkçe bitmesinden dolayı, Türkçenin de pekâlâ Latin harfleri ile yazılabileceği hususuna inanmış olduğunu ispatlamaktadır. Yirmi iki yıl sonra, bütün Türklerin bu harfleri kullanmalarını isteyecektir.

V. BÖLÜM

1914-1918 SAVAŞI

Enver, Sultan'ın damadı olarak prenslere yakışır bir villada yaşayan, küçük bıyıkları yukarı kıvrılmış güzel bir subay; Talât, eski telgraf memuru, bıyıklı iri bir kasabalı, göbekli ve hırpani; ama her ikisi de aşırı derecede Almansever bu kişiler, Almanya ile İttifak Antlaşması'nı müzakere ederler (2 Ağustos 1914).

On gün sonra, İngiliz donanmasının Akdeniz'de kovaladığı Alman İmparatorluk donanmasının Göben ve Breslau adlı iki savaş gemisi, tam da Kayzer'in ordularının, Liège'i aldıktan sonra Paris'e doğru coşkulu yürüyüşlerini yaptığı sırada, aniden Çanakkale Boğazı'nda görünürler. Reich'ın donanmasının şanı bu iki güçlü gemi, Türk bayrağı çeker, zira İmparator Guillaum II. Hazretleri, onları, dostu Sultan'ın İngiltere'ye ısmarlamış olduğu, parası ödenmiş ve satın alınmış olmalarına rağmen harbin kıskacından ötürü kendisine teslim edilmemiş olanların yerine konulmak üzere ona hediye etmektedir. Mürettebatı da berelerini kırmızı "fes"le değiştirirler.

Birkaç gün sonra, "Göben", Odesa'yı bombalayarak, Türkiye'nin, "Mihver Devletler" safında harbe girmesine sebep olur (31 Ekim 1914). Türkler Süveyş Kanalı'na saldırır. Büyük Britanya da Mısır'ı himayesine alır. Yazı Boğaziçi'nde geçirmekte olan Hidiv Abbas Hilmi Paşa Türkiye'de kalır. Yerine, Sultan ilan edilerek amcası geçirilir.

Bulgaristan'daki Türk Elçiliğinde Askerî Ataşe olan Yarbay Mustafa Kemal sabırsızlanır. Hareketsiz bir şekilde Sofya'da kalamaz. Sosyetik hayat artık ona hiçbir şey ifade etmemektedir. Ülkesi savaştadır, o da çarpışmak istemektedir. Enver Paşa'dan, iki defa çağırılmasını ister. Emirlerini sabırsızlıkla bekler. Enver ona hiçbir cevap vermez. Bu arada Kafkasya'ya hareket ettiği için, Harbiye Nezareti'ne vekâlet eden İsmail Hakkı

Paşa onu geri çağırır ve General Liman von Sanders'e tavsiye eder.

Alman General, Mustafa Kemal'e Gelibolu yarımadasının güney yarısındaki Türk birliklerinin kumandasını verir. Von Sanders onun hakkında, "Çok parlak bir subay, bir önder," der.

Hatıralarında, Mustafa Kemal, Alman Generalle telefonda geçen bir konuşmasını nakleder:

"Arıburnu'ndaki birliğe kumanda ediyordum. İngilizler Anafartalar'a varmışlardı. Vaziyet nazik ve ağırdı. Doğrudan Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın fikrini almak gereğini duydum. Ondan tatmin edici hiçbir cevap alamadım. İşte o zaman Ordu Komutanı Liman von Sanders Paşa, Kurmay Başkanı Kâzım Bey aracılığı ile beni telefona istedi.

Bana şu suali sordu:

'Durumu nasıl görüyorsunuz? Ne yapmayı düşünüyorsunuz?'

Uzun zamandır, günbegün durum hakkındaki değerlendirmelerimi ve alınması gerekli tedbirleri arzettiğimden, fakat bir sonuç alamadığından, belli bir sertlikle cevap verdim:

'Uzun zamandır durumun gidişatı hakkında sizi bilgi sahibi kıldım. Alınması gerekli tedbirlere gelince, bunlardan bazıları vardı. Ama şu anda sadece bir tanesi kaldı.'

'Hangisi?'

'Bu, emriniz altındaki bütün kuvvetleri benim emrime vermenizdir...'

Şu alaylı cevabı aldım:

'Çok olmaz mı?'

'Yeterli bile olmayacaktır.'

Telefonu kapattık."

Yine de dostu Corinne'e posta kartı yazmaya devam edecektir.

Beyoğlu'nda, Fransız ve İngiliz kolonisi levantenler, Ermeniler, Yahudiler, ateşli bir şekilde İtilâf Devletleri birliklerinin gelişini beklemektedirler. Bütün bu acılara son vermesi gereken şanlı resmi geçidi görmek için Taksim Meydanı ve Büyük Caddeye bakan pencereleri kiralarlar. Kulüplerde, birahanelerde ve kahvelerde, heyecan verici haberler kulaklara fısıldanmaktadır:

"Çanakkale'de artık cephane kalmamıştır. Almanlar, bataryalarını Çanakkale'ye taşımak için Karadeniz cephesinden asker çekmektedirler."

"İstim üzerinde bir tren Haydarpaşa garında, Anadolu'ya götürmek

için Sultan'ı ve hükümet üyelerini beklemektedir."

"Hazine şimdiden Ankara'ya gönderildi."

"Eğer Ruslar Boğaz'ın girişinde, Fransız ve İngilizler de Çanakkale'de hücuma geçerlerse, İstanbul'un işi biter. Türkler derhal Anadolu'ya püskürtüleceklerdir."

Bununla beraber, Avustralyalı, Yeni Zelandalı birlikler, Gurkalar, Britanyalılar ve Fransızlar, bomba yağmuru altında ve yakıcı toz içinde, yarımadanın kayalık toprağına yapışırlar ve bulundukları yere çakılı kalırlar.

Bir soluk alma zamanından faydalanarak Mustafa Kemal İstanbul'a gelir. Dostu Corinne'i bulur. Tokatlıyan Oteli lokantasında görülür.

O, daima duruşu çok itinalı güzel bir subaydır. Sarışın küçük bir bıyığı vardır. Yeni üniformasının üzerinde, birinci ve ikinci derece demir haç nişanı ile Sultan'ın büyük bir yıldız şeklindeki askerî madalyası parlamaktadır.

Otelin bir müşterisi onu bir Alman subayı sanır, Osmanlı subaylarının böyle güzel gösterişinin olmamasına içinden üzülür. Şişli tramvay durağında, subayın, aniden emir eri ile mükemmel Türkçe konuştuğunu işitir.

Gürültülü başkentte, Mustafa Kemal kendini eğlenceden mahrum etmez, zira cepheye dönecektir ve Gurkaların, Anzakların gözüpekliğine ve dayanıklılığına, donanmalarının büyük toplarına rağmen İngilizleri bir kere daha yeneceğinden emindir. Bunu, vakti ile Suriye Ordusu karargâhında tanımış olduğu, masasına hizmet eden Tokatlıyan Oteli lokantasının Ermeni metrdoteline söyler.

14 Eylül 1915'te Madam Sultana Ratcho-Petrova'ya Fransızca bir mektup gönderir. Bunun bir örneğini daha önce zikrettiğimiz eserde buluyoruz.

Bu, muhtemelen yazdırılmış bir mektuptur, zira bundaki Fransızca daha iyidir, el yazısı da ona ait değildir.

Sakin bir güvenin ve iyimserliğin görüldüğü bu mektupta şöyle yazılmaktadır:

"Sevgili Matmazel Mimi'nin melek varlığından faydalanmamı istemiş olan tesadüf, cidden değerli idi; bu sebeple, keza çok sevimli ve çok güzel kızınıza karşı minnettarlık duyuyorum.

Düşmana gelince, tasalarımız doğrultusunda hareket ettim ve gerçek şu ki, önümde bulunan düşman kuvvetleri, başlangıçta Arıburnu'nda, son defa da burada, Anafartalar'da, tamamen felç edilmişlerdir.

Ümit ederim ki, bu haberlerden bilgisi olan General, bunları benden öğrenmekten de memnun olacaktır.

Bir harp madalyası, bir gümüş harp imtiyaz madalyası, Sultanımız tarafından verilen altın liyakat madalyası ile Almanya İmparatoru Hazretleri tarafından verilen 2. ve 1. derece demir haç madalyaları ile taltif edilmeme ve daha sonra da Albay rütbesine terfi ederek bir kolordunun, ardından da bir ordunun kumandasını almış olmama sebep olmuş olan Hamilton'a ve Kitchener'e[6] *sanırım teşekkür etmeliyim.*

Lütfen Madam, kızınız Matmazel'e ve General'e saygılarımı iletiniz.

Keza, General'e, evinizde bize sunduğunuz enfes akşam yemeğinden sonra nefis konyak şişelerini boşaltırken aldığımız büyük kararları unutmaması gerektiğini de hatırlatınız.

Bütün hayatım boyunca beni sevindirecek olan küçük bir hâtıramı muhafaza etmenizi rica ederim.

Size gönülden bağlı

M. Kemal

(Bu aynı zamanda adresimdir: Anafartalar Orduları Grubu Kumandanı)"

* *

*

1915 yılı Aralık ayının 19'unu 20'ye bağlayan gecesinde, İngilizler bahsi kaybederler. Gelibolu yarımadasını tamamen boşaltırlar. Kayıplarının, 489.000 mevcut asker üzerinden 252.000 ölü ve yaralı olduğu değerlendirilmektedir.

Bu, her zaman söyledikleri gibi, parlak bir şekilde gerçekleştirdikleri

---

[6] Sir İan Hamilton: 1915'te Akdeniz seferine katılan İngiliz-Fransız donanmasına komuta etmiş, fakat Gelibolu'da büyük ölçüde asker çıkarma teşebbüsü başarısız kalınca komutanlığı alınmıştır. Çanakkale'deki davranışları sert tenkitlere yol açmıştır.

Kitchener Herbert: 1914'te İngiltere Savunma Bakanı. İngiliz kuvvetlerini harbe hazırladı. –Türk Ansiklopedisi, MEB Basımevi, 1975, Cilt XVIII, sayfa 447 ve Cilt XXII, sahife 127. (Z.Ç.)

stratejik bir çekilmedir! Yine de İstanbul halkı, aylar boyunca, her türlü yiyecek bulacak ve "Cross and Blackwell" konservelerini ve "portakal marmelatı"nı temin edecektir.

Mustafa Kemal İstanbul'a döner. Harbiye Nezareti ondan, Kafkas cephesindeki savaşa katılmasını ister.

At sırtında, kağnı veya harap kamyonlarla 600 kilometre kateder. Daha önceden Van, Bitlis, Muş ve Erzurum'u işgal etmiş olan büyük Rus hücumunu durdurmaya bütün gücüyle gayret eder. Korkunç hava şartlarında sert çatışmalara girer.

1917 Rus İhtilali, Türk Ordusunun, kaybedilmiş toprakları yeniden ele geçirmesine imkân sağlar. Bu, öyle haşin bir gayret sarf etmeden olmamıştır, zira savaş beş gün beş gece sürmüştür.

Ama şimdi de, Bağdat ve Musul tarafından İngilizler ilerlemektedirler. Mustafa Kemal yeni cepheye katılmalıdır.

Kafkasların karlarından Arabistan çöllerine, bütün cephelerde vatanını savunacaktır, en zayıf bölgelerde hazır bulunacaktır.

* *
*

Bir kere daha İstanbul'a döner.

Yunanların şehre girişinden sonra Selânik'ten ayrılmış olan annesi Zübeyde Hanım ve kız kardeşi Makbule Hanım, Yıldız Sarayı ileri gelenleri için inşa edilmiş ve Sultan Abdülhamit'in pek çok memurunun boşalttığından bu yana muhacirlere tahsis edilmiş olan blok evlerden birinde, Beşiktaş'ta Akaretler caddesi 76 numaralı evde oturmaktadırlar.

Halep'teki, Yıldırım Orduları Karargâhı'na gitmek için İstanbul'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal, beraberinde bir Türkün bulunduğu bir Alman subayını kabul eder. Bu askerler, General Falkenhayn'ın, gideceği yer belirtilmeden gönderdiği, içinde altın bulunan zarif kutular getirirler. Mustafa Kemal, ziyaretçilerine bir "alındı belgesi" vermekte ısrar eder.

Suriye'de Yıldırım Orduları'nda Mustafa Kemal ile General Falkenhayn arasında tartışmaların yükselmesi gecikmez. Alman komutanın düşündüklerinin tersine, Mustafa Kemal, İngilizlerin Filistin üzerinden yol açmayı deneyecekleri fikrindedir.

Bu görüş ayrılığından ciddi bir tartışma doğar. Bir kere daha Musta-

fa Kemal, kurallara ve geleneklere aykırı olarak, hattâ bir isyan havası içinde görevini terk eder. Yerine geçecek kimseyi tayin eder, yaverleri aracılığı ile içinde altın bulunan kutuları ona teslim eder ve onlardan, kendisine ait alındı belgesini getirmelerini ister. Falkenhayn'a şunu söyletir: "Paranız yerinde durmaktadır, ama bu paradan çok daha değerli olan Mustafa Kemal'in imzası sizde kalamaz." Hakikaten Mustafa Kemal, bu davranışı ile Falkenhayn'ın, bu altınlarla kendisini ve belki de diğer birçok subayı sınamak istediği sonucuna varılabileceğini düşünmektedir (Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın hatıraları, Jean Deny).

Hareket edeceği sırada Mustafa Kemal, tren biletini alacak kadar bile parası olmadığını fark eder. Bir düzine kadar soylu at sattırır. Bahriye Nazırı (Denizcilik Bakanı) ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa bu atları ondan 2.000 altın Türk lirasına satın alır.

* *
*

"Annem ve kız kardeşim hep Beşiktaş'ta Akaretler 76 numaralı evde oturmaktadırlar," diye anlatır Mustafa Kemal. *"Kendim için başka bir ev aradım. Çocukluğumdan beri ters huylarım vardır: Annemle, kardeşimle ve dostlarımla birlikte oturmaktan hoşlanmam. Çocukluktan çıktığımda, yalnız kalmayı tercih ediyordum ve böyle yaşamaktan da vazgeçmedim.*

Bir başka tuhaf huyum daha vardır: annem, kız kardeşim (babamı erken kaybettim) veya yakın akrabalarımın, kendi kafalarına veya görüşlerine göre bana şunu veya bunu tavsiye etmelerine tahammül edemem. Birlikte yaşayanlar, sağdan soldan gelen, aslında çıkar gütmeyen ve çok samimi olan gözlemlerinden kaçamayacaklarını pekâlâ bilirler. O zaman bir ikilem karşısında kalınır: ya itaat edilir veya bütün bu uyarı ve nasihatlar dikkate alınmaz.

Anlayışıma göre her ikisi de kötüdür.

Nasıl itaat etmeli? Benden 20-25 yaş büyük olan annemin gözlemlerine teslim olmam, geçmişe dönmek değil midir?

İtaatsizlik etmek, benim gözümde, erdemi, samimiyeti ve bir değerli kadının bütün vasıflarını canlandıran annemin kalbini kırmak olacaktır." (Hatıralar)

Bu arada, açığa alınmış olarak Pera'da kalmaktadır. Enver Paşa, bu

can sıkıcı yüksek rütbeli subayı uzaklaştırmak için bu nefis fırsatı yakalar.

Veliaht Prens Vahdettin, Kayzer'e iade-i ziyarette bulunacağından, Mustafa Kemal ona refakat eder. Bu seyahatte, yutturulmak istendiği gibi artık iyi olmayan askerî durum hakkında tam bir muhasebe yapma imkânı kazanacaktır.

* *
*

Almanya'ya hareketinden önce, Mustafa Kemal ve Albay Naci Bey (Harp Okulu'nda beden eğitimi öğretmeni olmuştu), Arap hasırları ile kaplı bir salonda Veliaht Prens Vahdettin tarafından kabul edilmişlerdir. Tamamen insanlarla dolu bu salonun mobilyası, bir kanape ve iki koltuktan ibaretti. O sırada, redingot giyinmiş bu adamlar arasından bir diğer redingotlu adam ortaya çıktı. Bu Vahdettin'di.

Mustafa Kemal şöyle anlatır:

"Bu adam, önce kendini derin bir hülyaya terk eder havada gözlerini kapadı; çok uzun bir süre sonra gözkapaklarını kaldırdı ve lütfen şu kelimeleri söyledi: 'Sizi tanımakla memnun ve mutlu oldum.'

Gözleri yeniden kapandı ve iki ziyaretçi, bu adamın tekrar söze başlayıp başlamayacağını kendi kendilerine sorarak susmaya devam ettiler. Az sonra, gözlerini açan Vahdettin, 'Seyahat edeceğiz değil mi?' dedi."

Mustafa Kemal, bir delinin huzurunda olduğu hissine kapıldığını ilave eder.

Veliaht, Almanya'ya hareket etmek üzere iki gün sonra garda buluşacaklarını hatırlatarak müsaade istedi ve kalktı.

Çıkarlarken, Mustafa Kemal ve Naci Bey, böyle bir kişinin, bir gün hükümdarı olacağı ülkenin mukadderatı hususunda karşılıklı acı düşüncelerini belirttiler.

Hareket saatinde, bayraklarla donatılmış Sirkeci Garı esas duruşta askerlerle doludur. İmparatorluk bandosu Veliaht'ı selamlar.

Vahdettin bir stambulin (kapalı yakalı bir redingot) giymişti. Onu askeri üniforma içinde görmeyi temenni eden Mustafa Kemal bu düşüncesini Protokol Şefi İhsan Bey'e söyledi. İhsan Bey önce ona yukarıdan bakmayı denedi. Fakat, Mustafa Kemal tarafından şiddetle terslenince, ağız değiştirdi ve Veliaht'ın, rütbesinin tümgenerallikten tuğgeneralliğe

indirgenmesine kızdığı için sivil elbise giymeyi tercih ettiğini anlattı. Veliaht, şeref kıt'ası önünden tabii olmayan bir tavırla ve iki eli ile selamlayarak geçti, sonra, Mustafa Kemal'in uyarısı üzerine, vagonun penceresinden halkı da selamladı.

Mustafa Kemal, Vahdettin'e refakat etmekte olan sivillere ait listeden sorumlu müdür Refik Bey adında birine, bavullar ve sepetlerle dolu kompartımanının, daha yakından tanımak istediği Veliaht'a çok uzak olduğundan yakındı. Refik Bey ona, "Vahdettin'in, hizmetkârları ile yakın olmayı tercih ettiği" cevabını verdi. Ama bir süre sonra, Mustafa Kemal Veliaht'ın huzuruna çağrıldı. Veliaht onu çok nazik bir şekilde kabul etti.

"Sizin kim olduğunuzu daha evvel bilemediğim için özür dilerim," dedi. "Askerî başarılarınızı bana anlattılar. Sizi seyahat arkadaşı olarak görmekten memnun oldum ve şeref duydum."

Bu yeni tavır değişikliğini, başkentten uzaklaşma olayının Veliaht'a şahsiyetini geri getirdiği şeklinde izah eden Mustafa Kemal, Vahdettin'i muhtemelen ülkenin yararına hareket etme yoluna sokabileceği hususunda ümitlendi.

VI. BÖLÜM

VELİAHT PRENS'LE ALMANYA'DA

Veliaht Prens Vahdettin ve beraberindekiler, "17 Aralık 1917'de, Spa Karargâhında, Kayzer, General Hindenburg, General Ludendorf ve beraberindekiler tarafından kabul edilir. Kayzer Wilhelm II, Mustafa Kemal'in selamına şu cevabı verir:

"Anafarta, 16. Kolordu!.."

Bununla beraber, bu iltifattan sonra başka tek söz yoktur, sessizlik hâkim olur. Almanlar, Mustafa Kemal'in, baştan savmaya çalıştıkları, can sıkıcı, uluorta birkaç sorusunun ortaya koyduğu bilgisinin farkına varırlar.

Birkaç gün sonra Kayzer, Vahdettin'e iade-i ziyarette bulunacaktır. Almanya İmparatoru kıymetli bir müttefik olan sadık ve vefakâr Osmanlı Devleti'nden söz eder. Enver Paşa'yı metheder. Vahdettin cevap verir:

"Özel bir nokta üzerinde aydınlanmaya ihtiyacım var: Türkiye'nin tam kalbine indirilen darbeler yavaşlamamakta, daima daha fazlası inmektedir. Bu biraz daha devam etsin, Türkiye yıkılır. Beyanlarınız arasında, bana bu noktada güvence verebilecek, beni biraz yatıştırıcı nitelikte açıklamalar bulmak mutluluğuna erişmedim."

Kayzer;

"Muhterem Türkiye Veliahdı" diye cevaplar, "sizin fikrinizi bulandırmaya çalışan bazı kimseler var, zannederim. Ben Almanya İmparatoru olarak size gelecekten ve var olan yakın başarılardan söz ettim. Hâlâ şüpheniz olabilir mi?"

Olayı Mustafa Kemal şöyle anlatır:

"Yanında oturduğum Veliaht Prens, her şeye rağmen endişelerinin giderilmediği cevabını verdi."

Hindenburg ile bir başka karşılaşmasında, Mustafa Kemal, Alman kumandandan kendisine sadece, hangi hedef ve maksadı güvenle öngördüğünü söylemesini istedi:

"Mareşal, söylediğime büyük ilgi duymuş gibi göründü," diye yazar Mustafa Kemal, *"bununla beraber cevabı çok sade ve eğlenceli oldu. Salonun ortasında, çeşitli sigarlarla donanmış bir sehpa vardı.*

'Ekselans', dedi, 'size bir sigara ikram edebilir miyim?'

Hindenburg böylece her şeye cevap veriyordu. Küçük masaya doğru yöneldik, eliyle bana bir sigara ikram etti."

Bir gün Otel Adlon'da bir basın toplantısı yaptıktan sonra, Mustafa Kemal ile yalnız bir ânında Veliaht ona;

"Ne yapabilirim?" diye sordu.

"Ona şu sözlerle cevap verdiğimi hatırlıyorum:

'Osmanlı tarihini biliyoruz. Bu tarihte, size, muhakkak ki, haklı olarak korku ve endişe veren bazı beklenmedik olaylar olmuştur. Size, eğer kabul ederseniz, hayatımı sizin hayatınıza bağlamak vaadi ile bir şey teklif edeceğim. Sizce de uygun mu?'

'Söyleyiniz.'

'Henüz Padişah değilsiniz, ama, Almanya'da İmparator'un, Veliaht Prens'in, Prenslerin hepsinin de bir işi var. Siz niçin işlerin dışında kalacakmışsınız ki?'

'Ne yapabilirim?'

'İstanbul'a döner dönmez bir ordu komutanlığı isteyiniz. Ben de sizin Kurmay Başkanınız olurum.'

'Hangi ordunun komutasını?'

'Beşinci Ordu'nun.'

Bu, Boğazları korumakla görevli olarak Liman von Sanders'in emrinde veya onun emrine verilecek ordu idi.

Vahdettin;

'Onu bana vermezler!' diye tekrar söze başladı.

'Ama yine de isteyin.'

'Bunu İstanbul'a döndüğümüzde düşünürüz,' diye cevap verdi."

* *

*

Mustafa Kemal, çok yorgun, böbrek sancılarından muzdarip bir şekilde, Veliaht Prens ile birlikte İstanbul'a döner. Doktorlar, bir mütehassısa danışmak üzere Viyana'ya gitmesini tavsiye ederler. Avusturyalı dok-

torlar onu, bir ay geçirdiği "Cottage-Sanatoryum"a, sonra da Carlsbad'a gönderirler.

Keza orada tedavide olan iki Türk, 5 Temmuz 1918 günü, Sultan V. Mehmet'in 3 Temmuzda öldüğünü ve Vahdettin'in, VI. Mehmet adıyla yerine geçtiğini bildirirler.

"Bu haber üzerine anormal bir tavır takınmış olmalıyım ki, yanımdakilerin dikkatini çekti. Heyecanlı mı idim? Memnun mu idim? Duygularımı nasıl tahlil edeceğimi bilmiyorum. Gerçekte, merhum hükümdarın ölümüne üzülmüyordum ve yerine geçenin ömrünün de uzun veya kısa olması benim için o kadar önemli değildi. Heyecanım, böyle bir anda İstanbul'da bulunamamamamın üzüntüsünden mi kaynaklanıyordu? Bu noktaya da kesinlikle cevap veremiyordum. Bütün bildiğim bir uyuşukluk hissettiğimdi.

...Vahdettin'e bir tebrik telgrafı yolladım. Bana teşekkür etti."

Az bir zaman sonra, Mustafa Kemal, Yaveri Cevat Abbas Bey'den, derhal dönüp dönemeyeceğini soran bir telgraf alır. Tedavisinin bitmediği, dönemeyeceği cevabını verir. Bununla beraber ikinci bir telgraf, "İstanbul'a dönüşünün, yukarının isteği olduğunu" bildirir.

İspanyol gribinin kendisini alıkoyduğu Viyana'da kısa bir kalıştan sonra İstanbul'a döner. Burada, iki telgrafı da, Mustafa Kemal'i Sultan ile konuşturmanın faydalı olacağını düşünen İzzet Paşa'nın tavsiyesi üzerine yaverinin göndermiş olduğunu öğrenir. Mustafa Kemal, "Padişah'ı yeni bir istikamete yönlendirmek için" kendisini düşünmüş olmasından dolayı İzzet Paşa'ya teşekkür eder. Eski seyahat arkadaşı Naci Paşa'dan da kendisinin huzura kabulünü sağlamasını ister. Mustafa Kemal hatıralarında şöyle söyler:

"Açıkça söylemeliyim ki, beni çok nazik bir şekilde kabul etti ve hiçbir zaman olmadığı kadar da saygı gösterdi. Oturdu, bana kendi karşısında bir yer gösterdi, aramızdaki sehpa üzerinden bir sigara aldı ve bana sundu. Bir tane de kendisine aldı, yaktı ve kibriti uzattı. Bu davranışları, hakkımda hayra alamet şeyler olarak yorumladım. Kendisini tebrik ettikten sonra, tahta çok nazik bir zamanda çıktığını belirttim."

Sonra Mustafa Kemal, daha önce yapmış olduğu telkinlerini yineleyip yineleyemeyeceğini sordu ve olumlu cevabından cesaret alarak, kendisini Başkomutan Vekili değil, Kurmay Başkanı olarak atamasını teklif etti. Aşağıdaki şekilde özetlediği düşüncelerini uzun uzun geliştirdi.

"Başkomutanlığı üstleniniz ve beni, vekiliniz olarak değil, fakat Kurmay Başkanınız olarak atayınız. Her şeyden önce ordunun üzerinde yüksek bir elin bulunması gereklidir. Ancak bu şartla ağırlığını hissettiren tedbirler alınabilecektir."

Her şey eskiden, Veliaht Prens'in sarayındaki birinci görüşme sırasında olduğu gibi cereyan etti ve Vahdettin gözlerini kapadı. Bir süre sonra sordu.

"Sizin gibi düşünen başka komutanlar var mı?"

"Vardır."

"Bu hususu düşünürüz."

Eğer Sultan, Türkiye'nin çökmesinin kaçınılmaz olduğu bir sırada Mustafa Kemal'in telkinini kabul etse ve yanında Kurmay Başkanı olarak Mustafa Kemal olduğu halde Başkomutanlığı alsa idi, ne olabileceği sorusu akla gelmektedir.

Müstakbel Gazi, vatanı felaketten kurtarabilecek miydi? Kuvvetleri coşturabilecek, İngiliz ve Fransız Ordularının saldırılarını püskürtebilecek miydi?

Her halükârda, Sultan ile işbirliği yaparak, daha sonra, gerçekleştirmek istediği devrimleri yapabilecek miydi? Şüphesiz, daha şimdiden Türkiye'nin, bir düşünce değişikliğinden, hep söylendiği gibi, Batılılaşmasından kaynaklanan avantajları düşünmeli idi. Ama, Sultan'ın yardımcısı ve müşaviri olarak ülkesini mazinin geleneklerinden kurtarabilecek miydi?

Ya Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması halinde, kendisi, bozgun halindeki bir ordunun Genel Kurmay Başkanı olarak, bu orduyu tekrar ayağa kaldırmak için yeterince itibara ve güce sahip olacak mıydı?

Mustafa Kemal, hikâyesini anlatmaya devam ederek şöyle der:

"Günler geçti. Padişah'la başbaşa görüşmek için bir kere daha talepte bulundum. İlk fikrinde ısrarlı olan ben, belki de hiçbir girizgâha gerek duymadan, kendimce tercih ettiğim fikirlerimi açıklamaya koyuldum. Benim nereye varmak istediğimi derhal anlayan Vahdettin cevap verdi:

'Paşa, ben her şeyden önce İstanbul halkını doyurmak zorundayım. Bu halk aç. Buna çare bulamadığımız sürece, alınacak her tedbir boşuna olacaktır.'

Bunu söyledikten sonra Padişah Hazretleri gözlerini kapadı. Her gün yüzlercesini gördüklerimden hiçbir farkı olmayan bir tilkinin, bir entrikacı-

nın karşısında olduğumu müşahade etmekten keder duydum. Padişah Hazretleri, İstanbul halkını kazanmak istemektedir. Gelecekteki girişimleri için, desteği sadece burada aramaktadır. Kendi kendime, siyasî bakımdan haklı olduğu kabul edilse bile, bu arzunun, genel durumun zorunlu kıldığı toparlanmadan önce gerçekleşebilip gerçekleşemeyeceğini soruyordum. Bundan ötürü de, ortaya bir fikir daha atmaktan kendini alıkoyamadım:

'Düşünceniz çok doğrudur, ama, İstanbul halkına yiyecek, bir şeyler vermek için alınacak tedbirler, Padişah Hazretleri'nin, memleketin selametinin gerektirtiği acele ve zorunlu tedbirleri almasına engel olmamalıdır. Genel kurtuluşu sağlayacak çaba, sistemin tümünün çalışmasını lüzumlu kılar. Şayet bu tümüyle çalışmazsa, mekanizmadan, kısmî de olsa bir verim beklenemez. İleri sürdüğüm fikrin doğruluğundan eminim. Belki Padişah Hazretleri bu görüş tarzını tasvip etmeyeceklerdir, ama yeni Padişah'ın, ilk icraatının, kendine sağlayacağı güç olduğunu belirtmek zorundayım. Ülkenin, milletin ve müttefiklerin korunması için gerekli vasıta olan kuvvet bir başkasının ellerinde olduğu sürece, siz sadece ismen Padişah olursunuz.'

Bu, şüphesiz tarafımdan yapılmış pek ustaca bir davranış değildi. Padişah cevabında, araya şu cümleyi sıkıştırdı:

'Ne yapılmasının uygun olacağı hususunda ben, Talât ve Enver Paşa Hazretleri ile görüştüm.'

Bunu söyleyen adam, ki birkaç ay evvel Veliaht Prens olarak aynı Vahdettin, Talât ve Enver Paşa'ya karşı tiksintisini ifade ediyor ve davranışlarını, ülkenin kaybına sebep olabilecek davranış olarak tenkit ediyordu.

Şimdi ise Vahdettin, Padişah ve Halife olarak, ülkenin kurtuluşu için alınacak tedbirleri bu adamlara danışıyordu. Bana verdiği cevap sonuçta şununla eşdeğerdi:

'Rütbenizin size bahşettiği yetkileri aşmak, beni küçümsemek mi istiyorsunuz?'

Vahdettin'in sözlerindeki gerçek anlamı kavradığımdan, vicdanımın bana emrettiği görevimi bitmiş telakki ettim. Gitmek için izin isteyerek kalktım. Gözlerini kapadı ve tek kelime söylemeden elini uzattı.

Çıkarken Naci Paşa, beni sarsan hislerimi gözlerimden okur gibi idi. Hiç konuşmadan uzaklaştım.

Pera Palas'taki odama dönünce düşünmeye başladım. Adamcağız ne olduğunu gösterdi. Muhakkak başka bir şey aramak gerekecekti. Birkaç gün

geçti. Kimseyi zamansız ürkütmemek için, Sultan II. Abdülhamit'in inşa ettirdiği Yıldız Köşkü Camiindeki Cuma Selamlıklarına Ordu Komutanı sıfatımla katılmaya devam ettim.

Bir gün, caminin bir salonunda, Başkomutan Vekili Enver Paşa, Vehip Paşa ve Balkan Savaşlarına katılmış önemli askeri şahsiyetlerle birlikte namaz saatini bekliyorduk. Namazdan sonra, Naci Paşa bana, Padişah Hazretleri'nin beni, bulunduğu özel salonda görmek istediğini bildirdi.

'Yalnız mı?' diye sordum.

'Hayır, dedi, 'yanında bir-iki Alman general olacak.'

'Lütfen Padişah Hazretleri ile yalnız konuşmamı sağlayınız.'

'Bunu ben de düşündüm ve Padişah Hazretleri'nin pek çok kere tekrarlanan irâdelerine cevap verirken böyle olması için hareket ettim. Ama, sizi bu generallerin huzurunda kabul etmekte ısrarlı olduğunu görüyorum.'

'Bir kere daha deneyebilir misiniz?'

Naci Paşa elinden geleni yaptı ve Padişah'ın kulağına 'Generaller gittikten sonra beni kabul etmesinin uygun olacağını' söylemeye kadar vardı. Ama Padişah'ın beni, onların huzurunda görmek istediğini söylemesini, Naci Paşa, özel sebeplerin söz konusu olduğu şeklinde değerlendirdi ve girişiminden beni haberdar etti.

Vahdettin'in huzuruna çıktım. Ne nazik hükümdar ve ne kadar da iyiliksever! Hattâ oturmadan önce, Alman generalleri önünde bir de küçük konuşma yaptı. Bu kere gözleri açıktı. Beni takdim ederken, 'Kendisine büyük bir güvenim olan, çok takdir ettiğim bir Paşadır', dedi.

Oturduk. O zaman:

'Sizi Suriye'ye Başkomutan tayin ettim.[7] *Bu cephede harekât büyük bir önem kazanmıştır. Oraya gitmeniz gerek. Sizden şunu isteyeceğim: Bu bölgenin düşman eline geçmesine imkân vermeyiniz. Size tevdi ettiğim bu görevi en iyi şekilde yerine getireceğinizden şüphe etmiyorum. Derhal görev yerinize gitmelisiniz.'*

Böylece iradesini (emrini) bana tebliğ ettikten sonra, Alman generallere bakarak şunları söyledi:

'Bu komutan söylediğimi yapacak güçtedir.'

Görünüşte, büyük bir iltifata hedef olmuştum. Benim yerimde bir bu-

---

[7] Yıldırım Orduları Grubunda 7. Ordu Komutanlığına atanmıştır. (Z.Ç.)

dala bundan ne kadar sevinirdi. Ama ben, bir entrikacının karşısında bulunmaktan sadece azap duyuyordum.

Düşündüm. Ona şunları söylemek isterdim: 'Haşmetmeap, bana, halen o bölgede bulunan generallerin başarıya vardırmak için üstlendikleri bir görevi veriyorsunuz. Beni onların üstüne başkomutan atamayı mı düşünüyorsunuz? Şayet böyle ise, beni çok şereflendiren bu emre sevinçle boyun eğerim. Ama, acaba neden söz edildiğini anladınız mı? Beni, vaktiyle komutanlığından ayrıldığım bir ordunun ve o zamandan beri aynı cephedeki diğerleri gibi yenilmiş bir ordunun başına gönderiyorsunuz... Bu durumda, bana verdiğiniz bu görevi yerine getirmem nasıl mümkün olacaktır?'

Ama, muhatabımın, şimdi bu konuda kendisiyle tartışma zahmetine değmeyeceğini biliyordum. Onun için sadece iznini aldım ve daha önce çıkmış olduğum yere döndüm. Orada Enver Paşa, dudaklarında tebessümle bana doğru ilerledi.

'Bravo,' dedim, 'sizi tebrik ederim. Bahsi kazandınız.'

Ve bu kez ciddi bir ses tonu ile ekledim:

'Azizim size en azından bazı önemli sorunlardan söz etmek isterdim. Bildiğime ve anladığıma göre, ordu, kuvvetler, cephe, bütün bunlar Suriye'de sadece ismen mevcut. Beni oraya göndertmekle güzel bir intikam alıyorsunuz. Ayrıca, tüm geleneklere aykırı bir şey yaptınız, padişah tarafından şahsen emir verdirttiniz.'

Enver Paşa gülüyordu, keza Vehip Paşa da. Diğer şahıslar, sanki yoklarmış gibi sessiz bir halde idiler. Bu esnada, sözünü ettiğim generaller, salonun bir köşesinde hararetli bir şekilde konuşuyorlardı. Bir tanesi şöyle diyordu:

'Baylar, şu Türk askerleri ile hiçbir şey yapamazsınız. Bu, kaçmaktan başka bir şey bilmeyen bir sürüdür. Bütün hislerden yoksun böyle bir sürüye kumanda etmeyi kimse için temenni etmem.'

Kendi sorunumu unutarak, bu çok ateşli konuşma ile ilgilendim ve sık sık söz alan bu generale şöyle dedim:

'Paşam, ben de bir askerim. Ben de bu orduya komuta ettim. Türk askeri kaçmaz. Kaçmanın ne demek olduğunu bilmez. Eğer onun kaçtığını görmek başınıza geldi ise, bu durumda muhakkak ki, kumandanın bizzat kendisi kaçmıştır. Kendi kaçışınızın ayıbını Türk askerine yüklemek, tarafınızdan yapılmış bir haksızlık olacaktır.'

Kendisine hitap ettiğim general beni tanımıyordu veya tanımıyor gibi yapıyordu, sonra sağa sola dönerek, 'Kim bu?' diye sordu. Fısıldaşmalar, bu adamın kimliğini ortaya koydu. Ve sessizlik çöktü."

VII. BÖLÜM

ÇÖKÜŞ

Mustafa Kemal Filistin cephesine hareket eder. Durum ümitsizdir. Yorgun, kötü teçhizatlı, paçavralar içinde, sudan ve yiyecekten mahrum Türk birlikleri ayrıca dizanteriden de perişandır.

İngilizler cepheye 96.000 adam, 26.000 at, 40.000 deve, 19.000 katır sürerler. Mısır'dan getirdikleri ve El Kantara'da arıttıkları içme suyu için borular döşemişlerdir. Hicaz Kralı Hüseyin'in oğlu Emir Faysal da onlara katılmıştır. Meşhur Albay Lawrence ve hempaları yerli halkı isyana teşvik etmektedir.

Filistin'in bir kısmı işgal edilmiştir.

Şimdi Nazaret'te bulunan karargâhta, Mustafa Kemal kumandayı General Falkenhayn'dan devralmak üzere gelmiş olan, Çanakkale'den dostu General Liman von Sanders'i görmekten memnun olur. Daha sonra en iyi çalışma arkadaşları olacak olan İsmet Bey, Ali Fuat ve Refet Paşalar gibi kolordu komutanları ile temasa geçer. Ama, böbrek rahatsızlığı çadırından çıkmasına engel olur. Saldırı devam ettiği için, Filistin ve Suriye'yi terk etmekten başka çare bulamaz ve Halep'te yeni bir hat kurar.

Halep'te IV. Ordu'nun kalan döküntülerini toparlar ve şiddetli bir mukavemet gösterir. Sultan'a gönderdiği telgrafta, Enver'in azledilmesini, yeni bir hükümet kurulmasını ve kendisini de Harbiye Nazırı (Savaş Bakanı) atamasını ister. Hiçbir cevap yoktur. Bununla beraber, Enver, Talât ve Cemal İstanbul'dan ayrılmışlardır. Kendi yönlerinden de bütün Almanlar, acele ile Almanya'ya dönerler.

Liman von Sanders yetkilerini Mustafa Kemal'e devreder.

Yeniden teşkilâtlandırma tasarılarını tam hayata geçirmeye başlamıştır ki, Sadrazam ve Başkomutanlık Kurmay Başkanı İzzet imzalı kısa bir telgrafta ona, "İtilâf Kuvvetleri ile mütarekenin akdedildiği" bildirilir.

* *
*

30 Ekim 1918 Perşembe günü Limnos Adası'nın Mondros limanında İngiliz zırhlısı "Superb"te,[8] bir tarafta, Müttefiklerinin de rızası ile Britanya İmparatorluğu Hükûmeti adına hareket eden Akdeniz'deki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Sir Somerset Arthur Goukt-Calthorpe, öte tarafta, Bahriye Nâzırı (Denizcilik Bakanı) Rauf Bey, Hariciye Nezareti Genel Sekreteri Reşat Hikmet Bey, Osmanlı Erkân-ı Harbiye Umumiyesinden (Genel Kurmayı) Yarbay Sadullah Bey, öğle vakti muhasematın (savaş) sona erdiğini kararlaştırırlar.

Mükemmel İngilizce konuşan Rauf Bey;

"Sir," der, "bu belgeyi, daha fazla kan akmasını önlemek için imzaladık. Britanya halkının ve müttefiklerinin imzalarının şerefini koruyacaklarından eminiz."

Amiral Mütareke'yi imzalarken hükümeti ve müttefikleri adına bütün maddelerine mutlak riayet edileceğini taahhüt eder. Sonra, büyük üniformaları içinde hareketsiz duran subaylarına dönerek;

"Öyle değil mi baylar?" diye sorar. Onlar da büyük bir ciddiyetle;

"Evet," diye cevap verirler.

Her şey bitmiştir. Bulgaristan'dan (29 Eylül 1918) sonra, Avusturya'dan (2 Kasım 1918) iki gün önce, Türkiye silahları bırakır. Ne Alman gücü, ne son çare olarak ilan edilmiş olan Cihad (Mukaddes Savaş), vâsi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını önleyebilirler.

Mustafa Kemal'in yiğit kalbi bundan çok derin üzüntü duyar. Müttefiklerin İskenderun'a çıkışına boş yere engel olmaya çalışır; İngilizlerin, Mütareke'de öngörülmemiş menfaatler elde etmek istediklerini bildirmek için Sadrazam'a boş yere yazar. "Eğer belimizi eğersek eziliriz. Hayır buna razı olmayacağım!" Hükümet kadercidir ve hele hele güçsüzdür. İzzet Paşa artık Sadrazam değildir. Zayıf bir ihtiyar Tevfik Paşa onun yerindedir. Artık silahı olmayan Mustafa Kemal'e gelince, Anadolu'nun bu köşesinde yapacak hiçbir şeyi kalmamıştır. Silahları gizlice vatanseverlere dağıtır ve İstanbul'a hareket eder.

---

[8] Bu görüşmeler ve mütarekenin imzası "Agamemnon" zırhlısında geçer. (Z. Ç.)

* *
*

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti, kimsenin hattâ Türklerin bile kendisini evinde hissetmediği bir uluslararası Babil Kulesi'nden başka bir şey değildir. Zaten kısa bir süre sonra da, Sultanların ve Halifelerin başşehri, asla görülmemiş bir şey, "gâvurlar" tarafından askerî işgal altına alınacaktır.

Mustafa Kemal söylenilen her şeye karşı dikkatlidir.

Bazı siyasî şahsiyetlerin İngiltere'nin himayesini istediklerini, bazılarının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü muhafaza etmek maksadıyla, Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nden Türkiye üzerinde bir himayeyi kabul etmesini rica ettiklerini öğrenecektir. Nihayet diğer bazıları da, ülkenin kurtuluşunu, her bölgeye kendi menfaatlerini kendi imkânlarıyla, idari yetkiler verilmesi suretiyle, temine gayret etmek isteyeceklerdir.

Mustafa Kemal, asırlar boyu pekişmiş geleneksel dinî bağların, halkı ve orduyu İmparatorluk tahtına bağladığını, ülkenin Sultansız ve Halifesiz kurtarılabilmesinin mümkün olmadığını, bunun aksine fikir izhar edenlerin derhal, dönek ve hain olarak telakki edileceğini ve kınanacağını bilmez değildir.

Nihayet, İstanbul'da kurtuluş çaresi arandığı şu sırada, Düvel-i Muazzama (Büyük Devletler) ile sürtüşmekten kaçınmanın uygun olacağı söylenmektedir. Zaten bu güçlerden biri ile bile mücadelenin imkânsızlığı cesaretlerin kırılmasına sebep olmaktadır.

Bununla beraber, mademki Osmanlı İmparatorluğu, bağımsızlık, Sultan, Halife, hükümet, artık boş kelimelerden ibarettir, Türkiye batmıştır, toprakları parçalanmıştır, artık sadece bir avuç toprağı barındıran bir ocak kalmıştır, son gaye de keza bu ocağı paylaşmayı başarmaktır; o halde alınacak tek bir karar vardır. Bu da millî hâkimiyet (ulusal egemenlik) üzerine kurulu, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti yaratmaktır.

Mustafa Kemal derhal işe koyulacaktır.

* *
*

Beşiktaş'taki evinde annesini öptükten sonra, kıyafetlerin ve karnaval neş'elerinin, matem havasını örttüğü bir şehirde gözünü dört açarak gezinir. Şişli'de bir ev bulur, oraya üstünkörü yerleşir.[9]

Bir kere daha, ülkesinin alınyazısının yüksek sahibi ile temasa geçmek ister. Sultan'ın Başyaveri, eski hocası Naci Paşa'dan huzura kabul edilmesini sağlamasını rica eder.

VI. Mehmet kendisini Selamlık merasiminden sonra çağıracağı cevabını verir.

Mustafa Kemal olayı şöyle anlatır:

"Cuma günü Selamlık'a gittim. Namaz çıkışında Vahdettin beni salona çağırttı ve dışarıda bekleyenlere çok uzun gelen bir görüşme yaptık. Aslında, görüşmemiz oldukça uzun bir zaman sürdü, ama fikir değiş tokuşu itibariyle kısa oldu.

Onu, aydınlatmaya yönelik sözlerime ve onu tahmin edebileceğiniz bir fikir zinciri içine sokmaya başladığımda, o, çok ustaca ön aldı ve bana, 'Orduda subaylar ve komutanların seni çok sevdiklerinden eminim. Onlardan bana karşı hiçbir fenalık gelmeyeceğine dair teminat verebilir misin?' diye sordu.

Aniden sorulmuş bulunan bu sorunun, ne doğuracağı sonucu, ne de gayesini anlamış değildim.

'Haşmetmeap'ın, ordunun hangi hareketinin şahsına karşı yöneltilmiş olduğu hakkında bilgileri var mıdır?'

Cevap vermeden gözlerini kapadı ve sorusunu tekrarladı.

Ben de, 'Sadece birkaç gün önce İstanbul'a geldim ve durumu iyi bilmiyorum,' dedim. 'Ama, ordunun ve komutanların yüksek şahsiyetinize karşı herhangi bir harekette bulunmaları için bir sebep olduğunu düşünmüyorum. Bundan ötürü, korkacak bir şey olmadığına dair sizi temin edebilirim.'

Çok ciddi bir tavır takındı.

'Sadece bugün için konuşmuyorum, ama yarın için de...'

Son cümlesi şüphemi çekti. Demek ki Padişah, yarın için, vatansever subayları ve komutanları hoşnut etmeyebilecek bir hareket düşünüyordu.

---

[9] Bugün bu ev, Mustafa Kemal'in elbiselerinin ve eşyasının muhafaza edildiği bir müzedir. (Z.Ç.)

Haşmetmeap, desteğimi alarak ordunun bağlılığını sağlamak için beni kandırmak istiyordu. Ama ona fikrimi nasıl söyleyebilirdim? Böyle yapmakla, kendime ve aynı zamanda savunmak istediğim davaya zarar vermek tehlikesini göze almayacak mıydım?

Karşımdaki adam kararını çoktan almış görünüyordu. Bize gelince, bu karardan haberdar olmayan veya öyle görünen kişilerle temas halinde idik ve planına karşı koymak için zaman ve fırsatımız yoktu.

Tekrar gözlerini açan Padişah ayağa kalktı ve şu sözlerle kabule son verdi:

'Akıllı bir subaysanız. Eminim ki arkadaşlarınızı aydınlatıp yatıştırırsınız.'

Cesaretim kırılmış ve üzgün olarak, ama bıkkınlığımın sebeplerinin farkına varmaksızın Vahdettin'in bulunduğu yerden ayrıldım.

Dışarda, ayakta kapının önünde, koridorlarda, şurada burada dağınık, bir saatten fazla zamandır görüşmenin sonunu bekleyen az çok önemli şahsiyetlerin, uzun bekleyişten bıkmış, ama oldukça mânalı bir hava ile beni süzdüklerini hissettim. İtiraf etmeliyim ki, o anda bu bakışların mânasını kavramamıştım. Ancak, ertesi veya daha ertesi gün sırrın anahtarını buldum. Ne olmuştu? Hepiniz biliyorsunuz: Meclis feshedilmişti.

Daha sonra, Hükümdar'la uzun görüşmemin, Meclis'in feshinin uygun olup olmayacağı hususunda bir görüş alışverişi olarak yorumlandığının ve Sultan'a bu görüş tarzının ordu tarafından da paylaşıldığını söyleyerek tedbiri tasvip ettiğimin ve nihayet kendi adıma ve arkadaşlarım adına yükümlülükler aldığımın söylendiğini işittim.

Bu dedikoduyla doğrudan bağlanmış olmaktan dolayı cesaretim çok kırılmıştı. Başvekâlette, İzzet Paşa ve bazı çalışma arkadaşlarının muvafakati ile alınmış karar, günlerden beri suya düşmüştü.

Şişli'deki evimde, yalnız başıma durumu gözden geçiriyordum."

Mustafa Kemal'in kalbi endişe doludur. Kendi kendine; "Sultan'ı destekleyen artık İttihat ve Terakki Cemiyeti değil, ama İngilizlerdir," demektedir.

Kendi yönünden VI. Mehmet de, böyle rahatsız edici bir adamı İstanbul'da bırakmanın uygun olmayacağını düşünmektedir. Onu dışarılara göndermelidir. Sultan'ın, bu durumu ordunun kabul edeceğine dair Mustafa Kemal'den teminat aldıktan sonra harekete geçtiği söylenir. Damat

Ferit Paşa'yı Sadrazamlığa atar, Mısır'da olduğu gibi bir İngiliz himayesi düşünür, İngiliz ve Fransızları da içine alan bir komiteye bağlı olmayı kabul eder. Doğu Vilayetlerine Umumi Müfettiş olarak tayin etmek sureti ile de Mustafa Kemal'den kurtulmaya karar verir.

Mayısın ilk yarısında bir gün, Harbiye Nazırı, Anafartalar Kahramanı'nı çağırır ve ona bir dosya uzatır:

"Bunu okuyunuz, Paşa Hazretleri!"

Bunda, Türklerin sözde zulmüne maruz kalmış Samsun havalisindeki Rumların şikâyetleri yer almaktadır. Ayrıca, bu zulümlere son verilmediği takdirde, işgal kuvvetleri olarak bizzat kendilerinin tedbir alacaklarını bildiren bir de tehdit notu vardır.

"Ne düşünüyorsunuz?"

"Muhtemelen bu, durumun gerektirdiğinden abartılı."

"Orada bir araştırma yapmak üzere sizi düşündük."

"Peki, ama ne sıfatla?"

"Henüz tespit etmedim."

"Pekâlâ, Erkân-ı Harbiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) ile görüşeceğim."

Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'dır, ama yoktur. İşgal ordusundan bir generali kabul etmemek için hasta olduğunu bahane etmiştir. Mustafa Kemal yardımcısını görür. Kendisine Ordu Müfettişi görevi ve unvanı verilmesi hususunda mutabık kalırlar.

Yunanları rahatsız eden kişileri aklını başına toplamaya davet etmek söz konusudur... Sonra, şurda burda ortaya çıkan bazı milliyetçi kalkışmaları gözetim altında tutmak gerekecektir.

Mustafa Kemal, valilerle ve bölgeye yerleşmiş birliklerle muhabere etme yetkisi elde etmek için ısrar eder.

"Pekâlâ, bu görev belgenizde yer alacaktır. Sadece, imzalayıp imzalamayacaklarını bilmem!"

Erkân-ı Harbiye Reis Yardımcısı sözü tekrar alır:

"Bir tasarınız mı var, Paşa Hazretleri?"

Mustafa Kemal;

"Daha yakına geliniz," diye cevap verir, sonra kulağına:

"Evet! Tasarılarım var ve durum ne olursa olsun onları fiiliyata geçireceğim."

Erkân-ı Harbiye Reis Yardımcısı gülümser. Ona gelince, o da hemfikirdir.

Sadece, "yukarısı"nın bir tereddüt ânı geçirdiği sanılmaktadır. Sadrazam imzalamayı reddeder. Harbiye Nazırı da, bir orta yolu seçer. Yalnız mührünü basacaktır.

Yeni 9. Ordu Müfettişi, beraberinde yaveri olduğu halde, Süleymaniye'de, pencereleri demirli bir evin kapısını çalar.

Kapıyı açan hizmetçi kadın;

"Beyefendi henüz giyinik değil, ama, hemen gelecek," der.

Az sonra ev sahibi gülerek gelir. Bu, İsmet Bey'dir.

"Pekâlâ, neler olmaktadır? Ne yenilik var?"

Mustafa Kemal ona her şeyi anlatır. İki gün içinde hareket edecektir.

"Ya ben?"

"Şimdilik burada kalacaksınız, kendinizi Erkân-ı Harbiye Reisi veya benzeri bir yere tayin ettirecek ve bana yardım edecek, beni buradan destekleyeceksiniz."

Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da, dostlarından iki kişi, Arif Bey ve Albay Refet ile, pusulası bozuk, çürük, küçük, yaşlı Bandırma Vapuru ile İstanbul'dan ayrılır.

Hareket etmekte tereddüt gösteren kaptana, Mustafa Kemal;

"Yazık," der, "yazık, sahili takip edersiniz."

* *
*

Ekim 1927'deki Büyük Nutku'nda Mustafa Kemal şöyle demektedir:

"Beni İstanbul'dan sürgün etmek niyetiyle Anadolu'ya gönderenlerin beni nasıl bu denli geniş yetkilerle donattıklarını soracaksınız. Şunu söylemekte acele ediyorum ki, bana bu yetkileri verirken, ne yaptıklarının farkında değillerdi. Her ne pahasına olursa olsun beni İstanbul'dan uzaklaştırmak isteyenler tarafından uydurulan bahane, 'bölgenin güvensizliğini tam yerinde görmek üzere Samsun'a gitmem ve lüzumlu tedbirleri almam gerektiği' idi. Ben, böyle bir vazifenin yerine getirilmesi için özel görevlendirme ve yetki ile donatılmam gerektiğini bildirdim. Buna hiçbir mani görmediler. O tarihte Erkân-ı Harbiye'de olan ve bir noktaya kadar da

benim niyetlerimi keşfeden şahsiyetlerle görüştüm. Bu müfettişlik fikrini onlar buldular. Yetkilerine dair talimatı ben yazdırdım. Öyle anlaşılıyor ki, Harbiye Nazırı Şakir Paşa onları okuduktan sonra imzalamakta tereddüt etti. Güçlükle görünür şekilde mührünü bastı."

Şimdi bırakalım O'nu, Samsun'a vardığı gün ülkesinin durumunu tarif etsin:

"1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Genel durum ve görünüş:

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu topluluk, Genel Savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zedelenmiş, koşulları ağır bir mütareke imzalamış. Büyük Savaşın uzun yılları boyunca ulus, yorgun ve yoksul bir durumda. Ulusu ve ülkeyi Genel Savaşa sürükleyenler, kendi yaşamlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça önlemler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uymuş, onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.

İtilâf Devletleri, mütareke hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep İngilizlerce işgal edilmiş. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve görevlileri ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilaf Devletleri'nin uygun bulmasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dört bir bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çaba harcıyorlar.[10]

---

[10] Mustafa Kemal'in dilinden bu husus şöyle ifade edilmektedir:

"1919 senesi Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Vaziyet ve manzara-i umumiye:

Osmanlı Devleti'nin dahil bulunduğu grup, Harb-i Umumîde mağlûp olmuş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şeraiti ağır bir mütarekenâme imzalanmış. Büyük Harbin uzun seneleri zarfında, millet, yorgun ve fakir bir halde. Millet ve memleketi Harb-i Umumîye sevk edenler, kendi hayatları endişesine düşerek, memleketten firar etmişler. Saltanat

İlk iş, hemen bütün ordu ile temasa geçmekti.

23 Mayıs 1919'da, Ankara'daki XX. Kolordu Komutanına Samsun'a geldiğimi, kendisi ile sıkı bir irtibat kurmak istediğimi ve İzmir bölgesi hakkında daha kolay elde edebileceği bütün ayrıntılardan haberdar edilmek istediğimi bildiriyordum."

---

ve hilâfet mevkiini işgal eden Vahdettin, mütereddi, şahsını ve yalnız tahtını temin edebileceğini tahayyül ettiği deni tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa'nın riyasetindeki kabine; âciz, haysiyetsiz, cebin, yalnız Padişah'ın iradesine tâbi ve onunla beraber şahıslarını vikaye edebilecek herhangi bir vaziyete razı.

Ordu'nun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilâf Devletleri, mütareke ahkâmına riayete lüzum görmüyorlar. Birer vesile ile, İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana vilâyeti Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan kıtaat-ı askeriyesi; Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta, ecnebi zabit ve memurları ve hususî adamları faaliyette. Nihayet, mebde-i kelâm kabul ettiğimiz tarihten dört gün evvel, 15 Mayıs 1919'da İtilâf Devletleri'nin muvafakatiyle Yunan ordusu İzmir'e ihraç ediliyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında, anâsır-ı Hiristiyaniye hafi, celi, hususî emel ve maksatlarının temin-i istihsaline, devletin bir an evvel çökmesine sarf-ı mesai diyorlar."

VIII. BÖLÜM

İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir'de ne olmuştu?

1914-1918 Savaşı süresince Türkiye ve Mihver Devletlerine karşı mücadelede yer almayı ve Yunanistan'ı ikiye bölmeyi başaran Başvekil Venizelos ve Kral Constantin arasındaki ciddi görüş ayrılıklarından kaynaklanan Yunan kararsızlığı bilinmektedir.

1914-1918 Savaşının ilk haftalarını şekillendiren durumu birkaç kelime ile özetlemek için, Kral Constantin ile özel kâtibi Georges M. Melas arasında geçen konuşmaya dönelim:

Georges M. Melas şöyle yazar:

"Bir gün, hatırlıyorum 1914 yılı idi, Marne Savaşından önce, her şeyin Fransa'nın aleyhine gibi göründüğü bir saatte, tam da Venizelos'un yanından çıktığı sırada Kral'ın huzuruna girdim. Haşmetmeap öyle heyecanlı ve dalgın idi ki, benim söylediklerimi takip etmiyor görünüyordu. Dosyamı kapatarak, saygıyla, diğer işlerle zihninin daha az meşgul olduğunda tekrar geleceğimi söyledim. Bunun üzerine, meşguliyetlerini izah etmek istercesine, kızgınlıkla konuşarak ve parmağı ile biraz önce Başvekil'in çıktığı kapıyı göstererek şöyle söyledi: 'Venizelos'un bana ne söylediğini sanıyorsunuz? Bütün ihtimaller Guillaume'un[11] yarın Paris'te olacağı yönünde iken buraya, bana derhal Müttefiklere katılmamızı teklif etmeye gelmiş.'

Ve Kral kızgın ve sinirli bir şekilde devam etti:

'Bugün az önce Venizelos, Şimdi küçük Yunanistan'ın tavrını ortaya koymasının ve Fransa ve İngiltere ile ittifaka girerek onlara borcunu ödemesinin zamanıdır, dedi.'

'Tabii, sessiz kalmam onu çok sinirlendirdiğinden, şöyle ilave etti:

[11] Alman İmparatoru. (Z.Ç.)

Bu çılgınlık konusunda ne diyorsunuz?

Her zamanki gibi cevap vererek, kendisi ile tamamen askerî konuları tartışma iddiasında olamayacağımı, ama Başvekil'in öngörüsüne ve işleri yürütüşüne tam güvenim olduğunu bir kere daha söyleyebileceğimi belirttim. Aramızdaki samimiyetten kaynaklanan yakınlık ile Kral bana deli ve aptal dedi, benim büyülenmiş olduğumu ifade ile, esasen Almanların şimdiden kazanmış olmalarından dolayı Müttefiklerle bir şey yapılamayacağını söyledi.

Buna, eğer çılgın isem, bunun Yunanistan'ın dokuzda biri ile paylaştığım bir nitelik olduğu ve eğer yanılıyorsam, kendi fikrine aykırı fikirde olan Venizelos taraftarı bütün devlet adamları ile beraber olduğum cevabını verdim. İşte böylece ben bir deli olarak kalıyor ve onların tarafına geçiyordum.

O gece, Atina eski Belediye Başkanı M. Benachi'nin evinde M. Venizelos ile yemek yiyordum. Başvekil'e, Kral Hazretleri'ne benzeri sözleri ifade ettiğinin gerçek olup olmadığını ve Almanların Paris'e girmesinden korkup korkmadığını sordum.

'Evet', dedi, 'pekâlâ olabilir, o takdirde bu, Fransa ve bütün dünya için büyük talihsizlik olur.

Ama bu, Fransa'nın yenilmiş olacağı anlamına gelmeyecektir. İngiliz ve Fransız orduları sıkı işbirliğini devam ettirdiği sürece, Fransa için hiçbir şeyden korkmuyorum. Şimdi, hele özellikle Müttefikler tehlikede iken, onlara destek vermek görevimizdir.'

M. Venizelos, hemen hemen kâhince inandırıcı bir vurgu ile şu basit sözleri ekledi: 'Müttefikler kazanacaktır.'"

Bu kısa konuşmalar, Helenlerin Kralı'nın ve Giritli Başvekilinin fikir ve davranışlarının ne olduğunu göstermeye yetmektedir.

Yunan Kralı'nın ülkesini terk etmek zorunda kaldığı ve M. Venizelos'un, Yunan Ordusu'nun Selânik cephesinde harbe katılmasından sonra, barış konferansında muzafferler arasında bulunduğu bilinmektedir.

1919 Mayısının ilk günlerinde, Dört Büyükler Konseyi'nde, Venizelos "Türkiye'ye zorla kabul ettirilecek barışın tespitinde hiçbir ilerleme kaydedilmemesine, İzmir bölgesindeki Hıristiyanların hayatını korumak maksadıyla acele geçici bazı tedbirler almak gerektiğine" dikkat

çeker. Başkan Wilson ve M. Orlando'nun karşı koymalarına rağmen Lloyd George tarafından şiddetle desteklenen Venizelos, Dörtler Konseyi'nden, İzmir'e asker çıkartma ve geri bölgenin herhangi bir noktasını işgal etme yetkisini almayı başarır.

1925'te Pire'den İstanbul'a yaptığım bir seyahat sırasında, gemide bulunan çok az yolcu arasında doğmuş olan samimiyet sayesinde, Barış Konferansında Venizelos'tan sonra gelen kişi olan Yunanistan'ın eski Paris Büyükelçisi M. Athos Romano'nun ağzından, Clémenceau ve Lloyd George'un kendisine İzmir bölgesini işgal etme izni verdikleri salondan çıkarken Venizelos'un sevinçten ziyade korkudan ağladığını işittim.

* *
*

Yunanların İzmir'e asker çıkartmaları 15 Mayıs 1919 günü şafak vakti gerçekleşti. Geceden limana gelmiş olan "Averof" ve "Lemnos" adlı kruvazörlerden, çılgınca alkışlar ve "Zito" (Yaşasın) sesleri arasında Yunan deniz piyadeleri karaya çıktılar. Birliklerin çiçekler ve yapraklarla süslü mavnalardan sıçrayarak ve sıraya girerek Konak Meydanı'na ve büyük kışlaya doğru yürüdükleri rıhtımda bütün Rumlar toplanmış bulunuyordu.

Küçük bir Türk askerî birliğinden birkaç ateş açıldı. Bu, birkaç saat boyunca oldukça şiddetli bir yağmur altında sokak savaşına sebep oldu.

Rastgele yakalanan ve tutuklanan dört-beş yüz sivil ve askerin, Yunan askerleri ile çevrili, eller havada hapsedilmeye götürüldüğü görülüyordu. Şiddetli bir yağmur, feslerinin kırmızı rengini kederli yüzlerinden aşağı akıtıyordu.

İzmir'de olduğu gibi, civarda da küçük çarpışmalar oldu. Bir süre sonra sükûnete kavuşan şehir tamamen Yunan renkleri ile süslenirken, Helen birlikleri ülke içine giriyorlardı. Burada da, diplomatik dille söylendiği gibi, "üzücü olaylar" oldu. Müttefikler arası bir komisyon olay yerinde soruşturma yaptı, sorumlulukları tespit eden rapor 12 Ekim 1919'da, İstanbul'da yazıldı.

Raporda, "Esasen sadece asayişi temin gayesi güden işgalin gerçekte Yunan Yüksek Komiseri'nin etkili bir güç kullanması sebebi ile ilhakın

bütün oluşumunu gösterdiğinden, artık İstanbul'dan talimat alamayan Türk makamlarının hiçbir gücünün kalmadığından, bu şartlarda komisyonun, mümkün olan en kısa zamanda Yunan birliklerinin, Müttefik birlikleri ile tamamen veya kısmen değiştirilmesini teklif ettiğinden, sonra Türk Hükümeti'nden, Müttefikler arası subayların komuta ve idaresinde jandarma kuvvetlerinin yeniden teşkilâtlandırılmasını talep etmek gerekeceğinden ve nihayet, Türk Hükümeti'nin idareyi ıslah etmesi lüzumundan" söz ediliyordu.

IX. BÖLÜM

ERZURUM VE SİVAS KONGRELERİ

Bununla beraber Paris'te, büyüklerin, Türkiye ile ve İngilizlerin silahlandırdığı Yunan Ordusu'nun Küçük Asya'da ilerlemesi ile meşgul olmaktan başka sorunları vardır.

İstanbul'da, büyük kaynaşma yaşanır, iki milyon Türkün iki yüz bin Yunana feda edilemeyeceğini belirtmek ve protesto etmek için mitingler tertip edilirken camiler, Allah'ı yardıma çağıran ve adalet isteyen secdeye varmış Müslümanlar ile dolup taşmaktadır. Hükümet susmaktadır. Ama Mustafa Kemal Samsun'da şöyle demektedir:

"1914'te Almanya, Belçika'nın bütünlüğünü teminat altına alan antlaşmayı çiğnediğinde, İngiltere, hakarete uğrayan millî gururunu savunmak için gösterişli bir biçimde silaha sarıldı. Bütün dünya, Kayzer'in Belçika'ya saldırmasına karşı kızgınlıktan titredi.

Tam beş yıl sonra, Büyük Britanya temsilcisi Amiral Calthorpe'un, Mondros Mütarekesi maddelerinin altındaki imzası, silahsız , savunmasız bir millete aniden saldırılmak sureti ile utanç verici bir şekilde kirletilmişti. Yunan Ordusu sebepsiz yere İzmir'e çıkıyordu, orada katliam yapıyor, bütün Anadolu'nun ayağa kalkmasına sebep oluyordu.

Belçika'da şerefini korumaktan bu kadar gurur duyan İngiltere, Doğu'daki tarihini, ihtiras dolu ve sömürgeciliğinin geleceği için ölümcül bir yayılmacı siyasetle lekelemiştir."

Vatanını her ne pahasına olursa olsun kurtarmak ve direnmek için Yunan saldırısını beklememiş olan Mustafa Kemal, işe koyulur.

Sayısız güçlüklere rağmen, Türk vatanının topraklarını işgal eden yabancıları kovmak üzere yıkılmış millî duyguyu yeniden uyandırmak için cesurane işe girişecektir. Muhakkak ki bu güç bir iştir. Silahsız, her şeyden mahrum bir halkla karşı karşıyadır.

Ateşli vatanseverliği, hitabeti, görkemi sayesinde, halkı canlandırır. Samsun'da bir hafta kalır. İstanbul Hükümeti'nin karşı çıkmaları ile kafasını yormadan çevreyi dolaşır, Havza'da durur, milliyetçi gösteriler tertip edilmesi ile ilgili ilk çağrılarını yapar, Erzurum'da toplanacak kongre için çağrılar yapar. Geçtiği her yerde uyuşukluğu sarsar, heyecanı ayağa kaldırır, taraftar toplar.

22 Haziranda Amasya'dan hükümeti kınayan ve ülke bağımsızlığının kurtarılması maksadıyla bir kongrenin yakında Sivas'ta toplanacağını bildiren bir genelge neşreder. Tokat ve Sivas'a gitmek için Amasya'dan ayrılır; buradan, çukurlarla dolu, tozlu, yakıcı bir yol üzerinde yapılan bir haftalık çok yorucu bir seyahatten sonra, 3 Temmuz 1919 günü, halkın kendisini heyecan içinde karşıladığı Erzurum'a varır.

Varışının haberi Sultan'ın sarayına ulaşır. Ona dönmesi için telgraf yollanır. 8 Temmuzda hükümet yetkilerini geri alır. Bu emir O'nun, istifa ettiğini, Sultan'a ve Harbiye Nezareti'ne bildiren telgrafı ile yolda çakışır. İstanbul Hükümeti çevreleri, yabancı basın onu âsi, maceracı ve haydutlar reisi olarak ele alır.

23 Temmuz 1919'da Kongre Erzurum'da toplanır. Mustafa Kemal bunun öncüsü olması dolayısıyla kendini Başkan seçtirir. Aralarında beyaz sarıklı iki din adamının da göze çarptığı Kongre üyeleri, bir ilkokulda toplanır. On beş gün boyunca, bütün siyasî sorunları incelerler. Sonunda, aşağıdaki hususları içeren bir belge imzalarlar:

"Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle çoğunluğu Araplarla meskûn topraklarının kaderi, mahallî halk tarafından belirlenecek irâde beyanına göre tanzim edilecektir. Osmanlı çoğunluğunun üzerinde oturduğu, din ve kültür bağı ile birbirine bağlı, aynı mefkûre etrafında toplanmış İmparatorluk toprakları hukuken ve fiilen parçalanamaz bir bütündür.

Üç sancak, Kars, Ardahan ve Batum ile Batı Trakya için bu belgenin imzalayıcıları bir halkoylaması talep ederler. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti ve Halifeliğin ve hükümetin merkezi İstanbul, ayrıca Marmara denizi, bütün müdahaleden masun olmalıdır."

Nihayet, azınlık haklarının, diğer bazı ülkelerde benimsenmiş olan ölçüye göre kabul edileceği karar altına alındıktan sonra, son madde, "ülkeyi daha çağdaş, meşru bir idare ile teçhiz etmek maksadıyla" altta imzası bulunanlar, "milli varlığın vazgeçilmez şartı olarak tam serbesti ve

tam bağımsızlıktan faydalanmaya" önem verirler hükmünü tespit etmektedir.

Böylece, Müslüman Türklerin çoğunlukta olmadığı topraklardan vazgeçmek, azınlık haklarını tanımak sureti ile, Erzurum Kongresi üyeleri, tamamen Türklerle meskûn toprakların bağımsızlığını istemekteydiler.

Şimdi iş bu bağımsızlığı elde etmeye kalıyordu. Müttefiklerin ve Yunanlıların bunu tanımaya hiç niyetleri yoktu, onları buna, silah yolu ile mecbur etmek gerekti.

4 Eylül 1919'da Sivas'ta bir ikinci Kongre toplanır. Erzurum'daki programı kabul eder ve İtilâf Devletleri hükümetlerine ve Yunanistan'a karşı ayan beyan düşmanca bir tavır takınır.

X. BÖLÜM

İŞGAL ALTINDAKİ İSTANBUL'DA

Merkezi Paris'te bulunan Barış Konferansı, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği ile ilgili olarak hiçbir karar almamıştır. Sadece, Halifeliğin merkezi İstanbul'u Türklere bırakmakta kararlıdır.

Bununla beraber, bir İngiliz deniz filosu Boğaziçi'nde demirlemiştir. İngiliz denizcileri, süngü takmış olarak karaya çıkarlar. Rumların, levantenlerin ve balkonlarını, pencerelerini süslemiş olan ve kendilerine çiçek atan yabancıların alkışları eşliğinde, Beyoğlu'nun Büyük Caddesinde geçit resmi yaparlar. 1 Martta İstanbul'da, 3 Martta Üsküdar'da resmi geçitler yenilenir.

16 Mart 1920 şafağında, diğer İngiliz askerleri ile Fransız ve İtalyan askerleri Harbiye ve Bahriye Nezaretlerini, Vilayeti, Posta ve Telgraf İdaresini, Büyük Galata Köprüsünü, Gümrüğü, Tersaneyi ve belli başlı merkezleri işgal ederler.

Fransız, İtalyan ve İngiliz Yüksek Komiserleri, bir bildiri ile, "işgalin geçici olduğunu, İtilâf Kuvvetleri makamlarının, Sultan'ın yetkilerini kaldırmak niyetinde olmadıklarını, aksine, onu güçlendirmek istediklerini; karışıklık ve katliam yapılmaması şartıyla, İtilâf güçlerinin İstanbul'u Türklerden almak gibi niyetleri olmadığını" tebliğ ederler. Halkı, "düzeni korumaya, işleriyle meşgul olmaya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerinde yeni bir Türkiye inşa etmek ümidini yok etmeye yönelik kimselerin şaşırtmalarına kapılmamaya" davet ederler. Aynı zamanda da bazı tutuklamaların gerekli olduğunu bildirirler.

İngilizlerce şüpheli görülen vatanseverler ve siyaset adamları evlerinden alınır ve Malta'ya sürgün edilirler.

5 Nisan 1920'de İngilizler, Sadrazam Mareşal Salih Paşa'yı azlettirir ve iktidara Damat Ferit Paşa'yı getirtirler. Aynı zamanda, Şeyhülislam (en

yüksek din adamı), Sultan-Halife'ye, "asileri öldürecek Halife askerlerinin kahraman, onlar tarafından öldürülenlerin de şehit telakki edileceklerine" dair bir fetva imzalatır.[12]

Damat Ferit Paşa da kendi yönünden, "ihtiras ve çıkar dürtüsü ile davranan bazı kişilerin Millî Hareket adı altında kurdukları tezgâhlarla hükümeti çok tehlikeli duruma düşürdüklerini" açıklamaktadır. "Bu kişiler, hükümet merkezi ile vilayetler arasındaki muhabereyi kesmek suretiyle, sahte bir milliyetçilik görüntüsü altında, vatanı ve milleti şahsî ihtirasına feda eden, Osmanlı milletinin en azılı düşmanlarının izledikleri ihaneti işlemiş olmaktadırlar," diye beyanda bulunur.

Damat Ferit'in açıklaması şu ifadelerle sona ermektedir:

"Hükümet, isyanı, Peygamberin kanunu ve Padişah'ın irâdesi çerçevesinde ezmekte tereddüt göstermeyecektir."

İngiliz polisi, âsi olarak telakki edilen Mustafa Kemal ve arkadaşları ile ilişkiyi devam ettirdiklerinden şüphelenilen vatanseverleri saklandıkları yerden çıkarmak için hemen hemen her yerde tutuklamalar yapar.

Mustafa Kemal ile ilişkisinden şüphelenilen Bayan Ömer Lütfi de bir gün, Bursa Sokağındaki apartmanında İngiliz polisinin ziyaretini görmekte gecikmez. Polisler, piyano üzerinde Mustafa Kemal'in ithaf ettiği fotoğrafı görürler ve Bayan Corinne Ömer Lütfi'ye bunu kaldırmasını tavsiye ederler, ama Bayan Lütfi, "Bu bir dosttur, hatırasını koruyacağım", der ve resmi kaldırmayı reddeder.

Bu büyük fotoğraf halen Bayan Corinne Lütfi'nin oğlu Reşat Erzu'dadır. Bu fotoğraf, gözlerinin kenarlarında çizgiler, harbin yorgunluklarından zayıflamış, kısa gri bıyıklı, başında büyük bir astragan başlık, boynunda büyük bir Türk nişanı, göğsünde iki askeri madalya, Sultan'ın iki yıldız nişanı ve Alman Demir Haç nişanı bulunan bir Mustafa Kemal'i gösterir.

Bir İtalyan subayı, İngilizlerin, Bayan Lütfi'yi "kara liste"lerine koyduğunu öğrenir. Bu durumdan onu haberdar eder. Başının ağrıması, hattâ Malta'ya veya başka bir yere sürgün edilmesi tehlikesi vardır. Ona İtalya'ya gitmesini tavsiye eder. Deniz yolunu tavsiye etmez, zira, bu yolla gidenler İngilizlerin denetimine tâbidir. Bu sebeple Simplon-Orient Exp-

---

[12] Sultan tarafından imzalanan belge "Ferman" dır.

ress'i önerir. Pasaport alamayan Bayan Lütfi ve oğlu Reşat, bir İtalyan seyahat belgesi ile giderler ve Roma'ya yerleşirler. Reşat tahsiline devam eder. Kendisi de sık sık konserler verir.[13]

[13] 1936'da Reşat askerlik hizmetini yapmak zorunda olduğundan annesi, hayatını geçirdiği İstanbul'a dönmek ister. Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal'e başvurur. Mustafa Kemal, annesine ve Reşat'a pasaport verilmesi için Roma Büyükelçiliğine talimat verir.

Türkiye'ye dönerler, ama Bayan Lütfi, kendisinden para yardımı isteyeceğini zannedeceğinden korkarak, Mustafa Kemal'i görmeyecektir. 1946'da ölür.

Mustafa Kemal'in el yazısı mektuplarını bu kitabın yazarına Reşat Erzu göstermiştir. (Yazarın notu)

XI. BÖLÜM

ANADOLU'DA

Mustafa Kemal Anadolu'da ne yapmaktadır?

Askeri işgal altındaki bir başkentte Müttefiklerin esiri Sultan ve hükümeti ile bütün ilişkilerini keser. Anadolu'nun uleması ve şeyhlerine, İstanbul Hükümeti'nin dine, halka ve millete karşı yüksek ihanetten suçlu olduğunu açıklayan bir fetva neşrettirir.

Bütün ülkeye uçaklarla dağıtılmış olan bu "fetva"ya cevap vermek ve daha önce de söylediğimiz gibi, Şeyhülislâm tarafından lanetlendiği için bu kez, İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Mustafa Kemal ve arkadaşlarını gıyaben ölüme mahkûm eder. Asi lideri ölü veya diri getirene mükâfat vaat edilmiştir.

Mustafa Kemal, Sultan'ın almış olduğu bu önlemlerle alay eder. Kavgaya hazırlanır. Tek gayesi, millî toprakların kurtarılmasıdır.

İstanbul'un işgali bu gayeye geniş bir şekilde hizmet eder.

Pek çok gönüllü, millî direniş hareketine katılır. Meb'usların (milletvekilleri) tutuklanmaları, onların Malta'ya sürgün edilmeleri, Meclis-i Meb'usan'ın feshedilmesine sebep olur. Bazı meb'uslar Anadolu'ya geçer.

İstanbul'da artık bir meclis olmadığına göre, Asya'da bir tane toplanacaktır. Gerçek bir millî hükümetin başı olarak Mustafa Kemal, Müttefik birlikleri başkentte bulunduğuna göre, milletin temsilcilerini küçük Asya'da, onların elinin erişemeyeceği bir yerde toplamalıdır.

Mustafa Kemal, meb'usları Ankara'ya gelmeye teşvik eder. Halkı genel seçimlere çağıran bildiriler neşreder.

Bütün üyelerinin, elleri göğe yükselmiş olarak yaptığı duadan sonra, 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi çalışmalarına başlar.

Mustafa Kemal Meclis ve Hükümet Başkanı seçilir. Yeni devlet "Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adını alır.

Rusya ile ilişkilerinde rahat olmak için, Moskova'ya bir heyet gönderen Hükümet, Bolşevik Hükümetle bir antlaşma imzalar.

Her türlü komünist propagandayı yasak etmesine rağmen Mustafa Kemal Bolşeviklerden silah temin eder. Müttefikler, kendi kendilerine, Yunanların galip gelmesi halinde, Mustafa Kemal'in engelleri kaldırabileceğini ve Bolşevik donanmasını Ege sahillerine doldurtabileceğini söylemektedirler.

22 Haziran 1920'de Yunanlar genel saldırıya geçerler. Kuvvetleri altı tümendir. Akhisar-Soma yönünden ve Aydın cephesinden saldırırlar. 30 Haziranda Balıkesir'e girerler. Öte yandan, İngilizler 25 Haziranda bir birliği Mudanya'ya, bir diğerini de 2 Temmuz 1920'de Bandırma'ya çıkarırlar.

Mustafa Kemal derhal Eskişehir'e gider. Millî kuvvetlerin yeniden teşkilatlanmasını emreder, ama geri çekilmek zorundadır. Büyük Millet Meclisi'nde Hükümete şiddetle hücum edilir. Aleyhte konuşan herkese Mustafa Kemal cevap verir. Bazen sakin, bazen parlamış bir şekilde fikir ayrılıklarının doğuracağı tehlikeleri ortaya koyar. Meb'usların cesaretine hitap eder. Onlara, "durumun muhakkak daha sonra değişeceği ve ülkeye ve millete güven verebilecek önlemlerin alınacağı güvencesini" verir.

Bununla beraber, Mustafa Kemal'in öncelik sorunları, şahsî başkaldırma, paşaların kıskançlıkları, askerî ve idarî mahiyetteki kararların yürürlüğe konmasına engel olan tek başına hareket etmeler gibi çözeceği birçok sorunu vardır.

Müteyakkız, açıklamada bulunmaya, ama hem de harekete geçmeye hazır bir şekilde oradadır. Uzak görüşlülüğü bilinmektedir. Görüş ve tasarılarını açıklamak üzere geceleri arkadaşlarını biraraya getirdiği küçük taş bir evde, mütevazı oturmaktadır.

Henüz daha kırk yaşındadır. Yüzü güneşten esmerleşmiş canlı bir adamdır. Moda olduğu için, dudaklarının üzerinden kesilmiş bıyığı, arkaya taralı kumral saçları vardır. Daima tavır ve hareketine özen göstermektedir. Üniforması kusursuzdur. Subaylar onu seyretmekten hoşlanmaktadır, erler de ona tapmaktadırlar.

* *

*

Müttefikler'in Türkiye'ye zorladığı Sèvres Antlaşması, Sultan'ın gönderdiği heyet tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanmıştır. Antlaşma ile Türkiye zorunlu olarak birçok vilayetini kaybetmektedir. Antalya, Konya İtalyan hâkimiyetine konmaktadır. Adana, Sivas ve Diyarbakır üçgeni Fransızlara düşmektedir. İzmir ve civarı ile Trakya, Edirne ve Karadeniz sahilleri Yunanlara ait olacaktır. Kürdistan Kürtlere, Ermenistan Ermenilere verilmiştir. İstanbul ve Marmara sahilleri, uluslararası manda altına alınmıştır. Türkler ise Ankara ve Karadeniz arasında kalan bölgeleri muhafaza edeceklerdir. Bunun ötesinde Türkiye; Arabistan, Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'ı kaybetmektedir.

* *
*

İstanbul matem içindedir. Siyah bantlarla çerçevelenmiş olan gazeteler, "Bu, üç kıt'a üzerinde uzun süre şaşaa ile hüküm sürmüş bir İmparatorluğun sonudur", diye yazmaktadırlar. Devlet daireleri, umumî yerler, gösteri salonları, sinemalar, kahveler kapılarını kaparlar. Bayraklar yarıya indirilir.

Maneviyatı bozulmuş olan siyasiler, okumuşlar, askerler, Antlaşma'nın haksız olduğunu ve maddelerinin hayata geçirilemeyeceğini, Yunanların galip bile olsalar, Türk toprakları üzerinde asla tutunamayacaklarını söylemektedirler.

Atina'da, muazzam bir ışıklı duvar ilanı, geçmişteki küçük Yunanistan ile Barış Antlaşması'ndan sonra yaratılan Yunanistan'ı göstermektedir. Her yerin bayraklarla süslü olduğu İzmir'de, yabancılar, levantenler, Yahudiler ve Ermeniler, bundan böyle Yunan idaresinde, Türklerin zenginleşmelerine karışmadığı gibi rahat çalışıp çalışamayacaklarını veya ekmek paralarını başka yerlerde aramak gerekip gerekmeyeceğini endişe ile kendi kendilerine sormakta iken, Türkler saklanmakta, Yunanların ise etekleri zil çalmaktadır. Türkler, Yunan olmayan her şeyi özlemle aramakta ve bunu da saklamamaktadırlar.

Şehir ölü gibidir. Türklere ait olan her şeye amansızca el konulan art bölge, askerî işgal altında bulunduğundan ticaret durmuştur. Geceleri, İzmir ve civarı karanlıklara gömülüdür. Sıkıyönetim insanların dolaşmasına engel olmaktadır. Genellikle yabancılardan esirgenmeyen, ama sade-

ce veriliş günü gece yarısına kadar geçerli, özel izin belgesi gereklidir.

Kapitülasyon rejimi artık Yunan makamları tarafından tanınmamaktadır. Bununla beraber, Fransız, İtalyan ve İngilizlerin konsolosluk mahkemeleri, verilen kararlar infaz edilmemek kaydı ile çalışmaktadırlar.

Yunan subayları, sadece birkaç Ortodoks Yunan ailesi ile görüşmektedir. "Bu basit bir askerî gezidir. Göreceksiniz. Size bir Ankara kedisi getireceğiz!" dedikleri işitilmektedir.

Savaşa pek hazırlıklı olmayan İzmir'deki Rumlar, bu işten, onların yardımı olmadan çıkılacağını ümit etmektedirler. Atina'dakiler de onları küçümsemekte "Onların damarlarında Türk kanı vardır," demektedirler. Mustafa Kemal'e gelince, Bay Balfour'un Milletler Cemiyeti'nde dediği gibi, "O bir haydutlar reisi"dir!

Her şeye rağmen, limanda, iki Fransız, iki İngiliz, iki İtalyan kruvazörü bulunduğundan eğlence devam etmektedir. Tenis oynanmakta, gemide ve evlerde danslı gecelere davetler kabul edilmekte, akşamları yemeğe çıkılmakta ve İzmirli bir Yunan kadını ile evli bir Türk olan Bosnalı Naim Bey'in satın almış olduğu eski "Kramer Palas"ta sabahın birine kadar dans edilmektedir.

Yunan, Fransız, İtalyan ve İngiliz subayları, milliyet, din veya ırk farkı gözetmeksizin İzmirli güzel kızlarla dans etmek için "Hotel Naim"in salonlarında buluşmaktadırlar. Türkler, pazarda ve kahve içmek için gittikleri ve işsizlikten patladıkları boş işyerlerinde bulunmalarının ötesinde, artık hiçbir yerde görülmemektedirler.

XII. BÖLÜM

KURTULUŞ SAVAŞI

Bir taraftan, Sultan, Sadrazam ve Dahiliye Nazırı hariç, bir İngiliz papazının daveti üzerine toplanmış yüksek siyasî şahsiyetlerden oluşan İngiliz Muhibleri Cemiyeti (İngiliz Severler Cemiyeti), İngiliz Yüksek Komiseri üzerinde etkili olurken, öte taraftan "Robert Kolej"li kadın-erkek önde gelen kişiler, ülkenin kurtuluşunun sadece Amerikan Mandası ile elde edilebileceği inancını beslemektedirler.

Sessizlik içinde çalışan birkaç vatansever hariç, her yerde, yeter ki barış olsun, herhangi bir çözüme boyun eğmiş pek çok ilgisiz kimseye rastlanmaktadır.

Mustafa Kemal, "Halife-Padişah'ın tek endişesi, hayatını kurtarmak ve huzurunu sağlamaktır", demektedir.

Ya VI. Mehmet ne yapmaktadır? İyi korunan Yıldız Sarayı'nın sağlam duvarları gerisinde, Osmanlı Hanedanı'nın altmış yaşındaki 39. Sultan'ı VI. Mehmet de hareminde, birincisi elli yaşında, ikincisi otuz bir yaşında, üçüncüsü, bahçıvanlarından birinin on beş yaşındaki kızı, üç meşru Sultandan başka, otuz odalık, sayısız esir ve beyaz ve siyah haremağaları beslemektedir.

Küçük Asya'da geniş bir toprak parçası şimdiden Yunanların işgali altındadır. İzmir'de bir Yüksek Komiserleri ve Kurmay Karargâhı vardır. Birlikleri düzenli olarak ilerlemektedir. İzmir Ortodoks Arşöverk'i, arabada, iki kartallı Bizans amblemi ile dolaşmaktadır.

Geniş ve üstüste yığılı Babil Kulesi İstanbul'da, en değişik ve en düşman insanlar birbirine karışmış, yan yana yaşamaktadırlar. Camilere, liman civarına, mezarlıklara yerleştirilmiş olan paçavralar içindeki köylüler, kadınlar, ihtiyarlar ve yırtık pırtık giysili çıplak ayaklı çocuklardan müteşekkil, ülkenin dört bir yanından gelme yüz bin göçmene, Wrangel Ordusunun artıkları ile gelen 150.000 Rus eklenmektedir.

Avrupai bir yer olan Beyoğlu'nda, cart renkli afişler, geçenlere, Kremlin'in şaşaasını ve Petrograd'ın köprülerini hatırlatmaktadır. "Ruski Ogolok"ta en iyi yemek yendiği söylenmektedir. İki adım ötedeki bir başka afiş de "Büyük Moskova Kulübü"nün kapısında olduğunuzu bildirmektedir. Rus gazeteleri, hâlâ Rus üniforması taşıyan subaylar ve iri mavi gözlü güzel kızlar tarafından satılmaktadır.

Kaldırımlarda, yarenlik eden, duran, postane ve mağazaları dolduran, dünyanın en değişik tipleri sanki Beyoğlu'nda toplanmış gibi muazzam bir panayır görünümü veren karma-karışık, müthiş bir kalabalık tarafından itilip kakılmaktadır.

Başlarında sarı çizgili kepleri, göğsü madalyalarla süslü Fransız subayları, kafaları kasklı ve çıplak bacaklı, hâki üniformalı İngiliz arkadaşlarının yanından geçmektedirler.

"Bersaglieri"ler, garip başlıklarının tüylerini rüzgârda dalgalandırmaktadırlar; Senegalli askerler, Hintlilerle ve hürmetle eğilmek ve Moskovalı güzel kızların elini öpmek için aniden duran astragan kalpaklı, belini saran fişeklikte hançer taşıyan Kazaklarla dirsek temasındadırlar.

Merdivenlere asılı gerçek insan salkımlarıyla yolun ortasından geçen kırmızı tramvaylar ve bütün müttefik güçlerin, tarafsızların flamalarını taşıyan otomobiller, inşaat malzemeleri veya yiyecek yüklü at arabaları ve mezarlıktaki dini gezintiden dönen modası geçmiş Türk arabaları ile iç içe girmektedir.

Müttefik Yüksek Komiserleri, İngiliz Yüksek Komiseri'nin ısrarı ile polisin idaresini bir İngiliz generaline vermeyi ve ülkelerinin memurlarını da Türklerin tarafına yerleştirmeyi uygun bulmuşlardır.

Karabinieriler, iki uçlu köşeli şapkalarının altında terleyerek Beyoğlu'nun trafiğini düzenler, İngiliz hazır kuvveti Galata'da dolaşır, Fransız jandarmaları yaşlı İstanbul'un sokaklarını denetlerler.

"Corriera della Sera" gazetesi yazarı Arnoldo Fraccaroli şöyle yazmaktadır: "İngilizler tabiatıyla liman bölgesini, gümrüğü ve bankaları işgal etmektedirler. İslam siyaseti yapan Fransızlar İstanbul'dadırlar, bize gelince, nişanlanmak veya sevişmek isteyen biz ise Beyoğlu'nun levanten tarafını işgal etmekteyiz."

Konsolosluklarına bir askerî heyet yerleştirmiş olan Yunanlar da kendilerine göre, büyük merasimle bayraklarını çekip indirmekte, oku-

mak için birbirini iten insanlarla daima dolu kapının önüne savaş bildirileri asmaktadırlar.

Artık ne adalet ne de mahkemeler vardır. Davacılar, henüz daha çok uzaklarda olan barışın aktedilmesini beklemek zorundadırlar.

Trakya'dan mahrum, Anadolu ile bağı kesilmiş olan koca şehir sadece İngiliz ve Amerikan ithal malları ile yaşamaktadır. Şehri kimse idare etmemektedir, şehir sahipsizdir. Vergi memurları alaylı bir gülümseme ile geri çevrilmektedir.

Deniz trafiği ve pasaport denetimini İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlar yapmakta, ardından hepsi de gemilere çıkmaktadır. Şehirden çıkmak için her birinden ayrı çıkış vizesi almak üzere dört gişe önünde kuyruk yapmak gerektir.

Akşamları Türkler evlerine dönerken veya namaz için camilere giderken, sevinç içindeki muazzam kozmopolit halk eğlenmekte, Avrupalılara, doğulu Hıristiyanlara karışmış her rütbeden denizci ve asker günün endişelerini alkolde boğmaya çalışan güzel Moskovalıların işlettiği birahaneler, lokantalar ve barları doldurmakta ve şafak vaktine kadar dans etmektedirler. Buna karşılık Türk vatanseverleri sessizce çalışmaktadırlar. Silah, cephane temin etmekte; onları, Boğaziçi'nin her köşesinden kalkarak Karadeniz'in uzak limanlarına giden kayıklara ve yelkenlilere gizlice yüklemektedirler.

Çok sayıda subay, asker, üniversite öğrencisi her gün başkentten Anadolu'ya geçmektedir. Tüm hizmetlerdeki karmaşa, Müttefikler arası husumet, polislerinin emir ve karşı emirleri her türlü "yola", gizli kaçakçılığa imkân sağlamaktadır. Vatanseverlik, ihanet, ilgisizlik, şerefsizlik, ahlaksızlık bu dönemin belirgin vasıflarıdır.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da kendini bütün saldırılardan masun hissetmektedir. Kimsenin, bu kalesinde kendisine ulaşamayacağından emindir. Avrupalı güçlere, diplomatlarına, konferanslarına ve hattâ ordularına meydan okumaktadır. Zamanı gelince Yunanları denize dökeceğinden emindir. Bu inancını meb'uslara şöyle söyler:

"Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hususundaki gücümüze olan itimat ve inancım bir an olsun sarsılmamıştır. Bu sarsılmaz inancımı, şu anda Yüksek Meclis'iniz önünde, milletin önünde, bütün dünyanın önünde ilan ediyorum."

* *

*

Türkiye'ye sadece İstanbul ve Anadolu'da küçük bir toprak parçasını bırakan Sèvres Antlaşması'nın maalesef imzalanmasından on gün sonra, Bolşevik Rusya, Büyük Millet Meclisi Hükümetini tanır.

Bütün Anadolu'da silah ve cephaneler toplanır. Toplar, makineli tüfekler, silahlar nakledilir. Değişik bölgelere hastaneler kurulur.

9 Ocak 1921'de, İsmet Paşa İnönü'nde Yunan saldırısını durdurur.

On dört gün sonra, 20 Ocak 1921'de, Büyük Millet Meclisi, "hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu; idarî rejimin, milletin kendi kendini yönetmesine ve kendi mukadderatına hâkim olmasına imkân verecek şekilde kurulması gerektiğini ilan eden bir kanun kabul eder. "Yürütme erki ve yasama yetkisi halkın gerçek ve tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilir ve ortaya çıkar.

Böylece Millet Meclisi, Sultan'ın yetkilerini hatırı sayılır bir şekilde azaltır.

1 Nisan 1921'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Mustafa Kemal'e şu telgrafı gönderir:

"Metris Tepe'den saat 6.30'da görünen durum [illegible]

Gündüz Bey kuzeyinde sabahtan beri direnen, artçı olması muhtemel bir düşman müfrezesi, sağ kanadın saldırısıyla düzensiz olarak çekiliyor. Yakından takip edilmektedir. Hamidiye yönünde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleriyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımıza terk etmiştir."

Bu, İkinci İnönü zaferidir. Mustafa Kemal, İsmet Paşa'ya cevap verir:

"Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Savaşlarında yüklendiğiniz görev kadar ağır görev almış kumandanlar azdır. Halkımızın bağımsızlığı ve varlığı, kumandanız altında görevlerini şerefle yerine getiren silah arkadaşlarının ve kumandanların kalbine ve vatanseverliğine dayanmakta. Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendiniz. İşgal altındaki topraklarımızla beraber tüm yurt başarınızı kutluyor. Düşmanın istila azgınlığı, kudretiniz ve vatanseverliğiniz olan sarp kayalara çarparak kırılmıştır..."

Bu arada Avrupa'da bir seyahate çıkmış ve Lloyd George, Aristide

Briand ve Kont Sforza ile görüşmüş bulunan Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Bekir Sami Ankara'ya döner ve Mustafa Kemal'i, savaşa son vermek için İtilâf Devletleri ile bir uzlaşma yolunu kabule ikna etmeye çalışır. Mustafa Kemal her türlü uzlaşmayı reddeder. Bekir Sami görüşlerini Millet Meclisi'nde açıklamak ister. "Meclis'i, siyasî sorunlar üzerinde içinden çıkılmaz tartışmalara ve müzakerelere sokmanın uygun olmadığını" düşünen Mustafa Kemal, ondan istifa etmesini ister.

13 Haziran 1921'de, Fransa Başbakanı ile Bekir Sami Bey arasında Paris'te yapılmış olan görüşmeler temel alınarak kesin bir anlaşma aktetmek üzere gelmiş olan Bay Franklin-Bouillon'la ikametgâhında konuşan Mustafa Kemal, ona şöyle söyler:

"Sèvres Antlaşması Türk Milleti için bir ölüm fermanıdır. Öyle ki, kendisine dost diyen bir ağızdan isminin bile telaffuz edilmemesini istiyoruz.

Bu, görüşmelerimiz sırasında telaffuz edilmeyecektir. Kafalarından Sèvres Antlaşması'nı kovmamış olan ülkelerle güvene dayanan ilişkiler kuramayız. Bu antlaşma bizim indimizde mevcut değildir."

Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri temsilciliklerine, bütün tarafsız ülkeler Dışişleri Bakanlıklarına, Fransa, İngiltere ve İtalya Millet Meclislerine protesto mektupları gönderir. Bütün valilere ve komutanlara yolladığı genelgede onları, halk toplantıları tertip etmeye ve dost-düşman ve tarafsız bütün ülkelere, Osmanlı hâkimiyetinden ziyade, yirmi asırlık bir insaniyet ve medeniyetten doğmuş, vatan, millet ve hürriyet ilkelerine ölümcül bir darbe indirmiş olan bu antlaşmaya karşı kızgınlıklarını ifade etmeye davet eder.

Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin yardımından emin olmak için bir dakika bile kaybetmez. Almanların terk ettiği silah yığınları, İngilizlerin götürmeyi unutmuş oldukları harp malzemeleri; Majeste Britanya İmparatoru'nun armalarını taşıyan mühürlerin kırılması sureti ile açılan depodaki malzemeler; İtalyanlar tarafından, sözde işgal bölgesi yoluyla bolca temin edilen malzeme; nihayet, gizlice veya parası ödenerek İstanbul'dan elde edilebilecek her şey, Karadeniz limanlarından, mandaların çektiği ilkel arabalarla (kağnı) uzun kervanlar halinde iç taraflara taşınır.

Kadınlar sırtlarında, bir yandan cephane yüklü küfeleri taşımakta, bir yandan da koşulu hayvanları sürmektedir. Aynı zamanda, dar vâdileri

aşarak, kıraç topraklara bata çıka, çatlak patlak yollar üzerinde ip gibi uzanan deve kervanlarını, yük hayvanlarını da güderler. Ne bir şikâyet ne de bir mırıltı vardır. Her şey vatana adanmıştır.

Birçok köylü kadın, erkek elbisesi giyerek askere yazılır. Silah ve hattâ çoğu zaman sırtında da bir süt bebeği taşır.

Kağnı çeken bir öküz, çukurlarla dolu bir yolda yorgunluktan bitkin düşer. Kağnıyı süren kadın kendisi arabayı çeker. Diğerleri, sepetleri kavun, karpuz, üzümle dolu ve ellerinde su testileri olan gönüllüleri takip eder. Bütün millet diplomatik protestoların boş olduğuna ve Türk halkının hakkını ancak silahla tanıtabileceğine inanan Önder'in, Mustafa Kemal'in, başlattığı hareketi takip etmektedir.

* *
*

İngilizlerin, Ankara Hükümeti ile müzakerelere girmek hususundaki teşebbüslerinin hepsi, Mustafa Kemal'in, ancak, millî toprakların boşaltılmasının, Türkiye'nin, siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî ve kültürel bakımından tam bağımsızlığının tanınmasının müzakereye başlamanın temeli olarak kabul edeceğini açıkça bildirmesinden dolayı suya düşer. Mustafa Kemal, Batılı güçlerle hiçbir ciddi ilişki olmadığını açıklar.

"Ülkemizdeki düşmanları silah zoruyla kovmadığımız ve gücümüzü bu olgularla ispat etmediğimiz sürece diplomatik alanda başarılı olma tatlı ümitleriyle kendimizi aldatmamamız gerektiğine olan değişmez ve kat'i inancımız vardı. Bir kimsenin, gücünün ne olduğunu göstermediği sürece saygı beklemesi boşunadır. Bu açıdan eksiği olanlara saygı duyulmaz."

5 Nisan 1922'de Sivrihisar'da toplanmış olan Heyet-i Vekiliye (Bakanlar Kurulu) Müttefiklerin yapmış olduğu bir mütareke teklifini esasta kabul ederek, İzmir dahil Anadolu'nun boşaltılmasını talep eder.

Bununla beraber, Mustafa Kemal hâlâ muhalefetin boy hedefi olmaya devam eder. Bazı meb'uslar, onun, Meclis'in yetkilerini gaspettiğini savunmaktadırlar.

Erzurum Meb'usu Salih Efendi, "Apaçık haklarımızı vermeyeceğiz," diye bağırır.

Mustafa Kemal ona cevap verir:

"Beni affediniz, açık konuşacağım. Her biriniz, seçilmiş olmanızı bana

borçlusunuz, fevkalade yetkiler kullanan bir Meclis kurulmasını da bana borçlusunuz, yine, bu Meclis'in ülkenin geleceğini yönetme ayrıcalığına sahip olması da benim sayemdedir. Bunu sağlayabilmek için, en yakın arkadaşlarımla fikir mücadelesi yaptım. Hayatımı, varlığımı, şerefimi, onurumu bu esere vakfettim. O halde bu eser benimdir ve şüphesiz görevim, onu alçaltmak değil, yükseltmektir.

Salih Efendi'den Meclis'imizin haklarına onun kadar bağlı olduğuma inanmasını rica ederim."

Sakarya Savaşı'ndan bu yana ordunun hareketsiz kaldığını, artık hareket kabiliyeti olmadığını ve Başkomutanlığın varlığının, askerî durumun gerekli kıldığı harcamaların tetkikine engel teşkil ettiğini beyan edenlere de şöyle cevap verir:

"Ordu ve gücün malî kaynaklarla ilgili bulunduğu kuramını (teorisini) kabul edenlerden değilim. Paramız var. Bir ordu kuralım. Artık paramız kalmadı... O halde ordu dağılsın.

Bana göre soru bu şekilde sorulmaz. Para var veya yok, pekâlâ! Ne olacak? Para olsun veya olmasın, ordu vardır ve var olmaya devam edecektir.

Üstlendiğim çalışmama ilk başladığımda, âkil ve düşünür geçinen bazı kişiler bana, 'Paramız var mı? Silahımız var mı?' diye sordular. Onlara: 'Hayır,' diye cevap verdim. 'O halde ne yapıyorsunuz?' 'Hem para olacak, hem bir ordu, hem de bu millet bağımsızlığını kurtaracak,' diye yanıtladım.

Gördüğünüz gibi bütün bunlar yapıldı ve yapılmaya devam edecektir.

Bazıları, 'Başkomutan millete angarya yüklüyor. Bu kanunca yasaktır,' dediler. Bu doğrudur, efendiler, ama benim gözümde gereklilik ve tehlike her şeyi haklı kılmaktadır. Şayet ordunun ihtiyacı angaryayı gerekli kılıyorsa, onu koyarız.

İhtiyaç kanun tanımaz. Kanuna uygun değildir diye, ordunun bozguna uğramasını önlemek için lüzumlu olduğuna inandığım şu veya bu tedbiri almakta tereddüt gösterecek değilim."

Başkumandanlığın yetkileri hakkında bir kere daha şiddetli tartışmalar yükseldiğinde, Mustafa Kemal şöyle der:

"İki günden beri Başkomutanlık konusu açıklıktan uzak bulunmaktadır. Şu anda ordu komutandan mahrumdur. Ona komuta etmeye devam ediyorsam, bunu kanuna aykırı yapıyorum. Meclis'ce beyan edilen fikre

göre, komutayı derhal bırakmalıyım. Zira, Başkomutanlık yetkilerim son bulmuştur. Bununla beraber, kendimi, tamiri mümkün olunamayacak bir kötülüğe mani olmak mecburiyetinde gördüm. Düşmanın karşısında bulunan ordumuz komutansız bırakılmaz. Bu sebeple komutayı bırakmadım, asla da bırakmıyacağım."

Başkomutan'ın yetkilerini uzatan kanun 177 lehte, 11 aleyhte ve 15 çekimser oyla kabul edilmiştir.

* *
*

20 Temmuzda Başkomutanlık Kanunu tekrar müzakere edilmiştir. Mustafa Kemal şöyle demektedir:

"Ordunun manevî ve maddî gücü, fevkalade hiçbir tedbiri gerektirmeksizin, millî istekleri gerçekleştirmeye kat'iyyetle imkân sağlayacak mükemmelliyette bir noktaya ulaşmıştır. Bu itibarla, fevkalade yetkileri devam ettirmeye artık gerek kalmadığı inancındayım. Ümit ederim ki, bugün kalktığını görmekten memnuniyet duyduğumuz bu ihtiyacı gelecekte hissetmemize lüzum olmayacaktır. Başkomutanlık görevleri, en çok Misâk-ı Millî ruhuna tam cevap veren kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar sürebilir. Mutlaka mes'ut bir sonuca varacığımıza, dair şüphe yoktur. O gün, kıymetli şehrimiz İzmir, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz ve Trakya'mız anavatana katılacaklardır. Bu mes'ut günde, milletle birlikte en büyük mutluluğu hissetme fırsatını elde edeceğiz. Kendi hesabıma, benim, mukaddes davamızı savunmaya başladığımız gün işgal ettiğim yerimi alma imkânından ibaret olan bir diğer mutluluğum daha olacaktır. Şu fâni dünyada, milletin sinesinde hür bir adam olmaktan daha büyük bir mutluluk var mıdır? Büyük gerçekleri yeni öğrenmekte olanlar için, sadece vicdan ve kalbin mukaddes ve manevî sevinçlerinden başka zevkler hissetmeyenler için, maddî itibar ne kadar yüksek olursa olsun, hiçbir değer taşımaz."

* *
*

Mustafa Kemal bu defa, Başkomutanlık görevinin belirsiz bir süre için uzatıldığını görecektir.

5 Ağustos 1921 günü, Millet Meclisi, Mustafa Kemal'i Türk Orduları'nın Başkomutanı olarak atayan kanunu kabul eder. Başkomutan'a verilen yetkiler 2. maddede şu şekilde belirlenir:

"Ordu'nun gücünü, manevî ve maddî açıdan mümkün olduğunca büyük çapta geliştirmek maksadıyla bu kuvvetlerin sevk ve idaresini sağlamlaştırmak ve güçlendirmek maksadıyla Başkomutan, Meclis adına, bu işlerle ilgili olarak Meclis'in yetkilerini kullanmaya yetkilidir."

İşte böylece Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi tarafından diktatörlük yetkileri ile Başkomutan olarak atanmıştır. Türkiye'nin efendisidir, zira Anadolu işgal altında olsun olmasın, tamamı Türkiye'dir. İtilâf Devletleri askerlerinin gözaltında tuttuğu bir Sultan'la küçük bir Avrupa toprağı olan İstanbul, benzeşmez milliyetlerin bulunduğu vilayetler gibi gerektiğinde, gerçek Türk vatanı topraklarından ayrılabilirdi.

Mustafa Kemal sonsuz yetkilerinden güç alarak, her şeyden önce savaşacaktır. 23 Ağustos 1921'de komutası altındaki ordu ilerler. Yunanlıların Afyon Karahisar'da almış olduğu kaleyi ele geçirir ve yirmi iki gün yirmi iki gece aralıksız süren bir savaştan sonra Sakarya Zaferi kazanılır. Mustafa Kemal'in bedenî mukavemeti, onun, hemen hemen gözlerini kırpmadan muharebeleri takibine imkân verir.

Bu zaferin ardından, Büyük Millet Meclisi, 12 Eylül 1921'de ona Müşir (Mareşal) rütbesini ve Gazi unvanını verir.

Sakarya Savaşı'ndan otuz yedi gün sonra, 20 Ekim 1921'de Franklin-Bouillon Ankara Hükümeti ile antlaşma imzalar.

Mustafa Kemal, "Bu antlaşma sâyesinde, ülkenin kıymetli bölgeleri, askerî, iktisadî, siyasî ve diğer bağımsızlıklarımızdan hiçbir fedakârlık yapmadan işgalden kurtarılmıştır," der.

Sèvres Antlaşması çatlamıştır... bu arada kırılmasını beklemelidir.

Buna rağmen, Mustafa Kemal tenkit edilmiyor değildi. Ankara'da oturduğu için kınanmaktadır. "Hasmımız ne Yunanistan ne de ordusudur. Onu tamamen yensek bile, davamızda fazla ilerlemiş olmayacağız. O halde fiilen İtilâf Devletleri'ni, özellikle İngiltere'yi yenmek gerekecek. Bunun için bizim yapacağımız şey, Yunan Ordusu'nun karşısında bir perde birlik bırakıp, esas ordumuzu Irak'ın doğusuna yığmak ve İngilizlere saldırmak olacaktır. Davamızın silahla başarıya ulaştırılması kuramına taraftarsak, bizim yapmamız gereken işte budur," denmektedir.

Muhalefetin önde gelenleri haykırmaktadırlar: "Nereye gidiliyor?", "Bizi kim yönetiyor ve nereye götürülüyoruz? Meçhule!", "Bütün milletin karanlık gayeler uğruna sürüklenmesine izin verilmeli mi?"

Kötümserlerin bu tenkitlerine, Mustafa Kemal, sakin bir güvenle cevap verir:

"Ordumuzun aldığı karar saldırıya geçmektir, ama bu saldırının zamanını geciktiriyoruz, çünkü hazırlıklarımızı tamamlamamız için biraz zamana ihtiyacımız var. Sadece yarım hazırlanmış olarak ve yarım tedbirlere güvenerek saldırıya geçmek, hiç saldırıya geçmemekten daha zararlıdır. Beklememiz, saldırı kararımızdan bir vazgeçme veya gücümüze olan inancımıza güven eksikliği olarak yorumlanmamalıdır."

Arkasından ekler:

"Ülkenin, vatanın bağımsızlığı, bizimki gibi bir teşebbüsün, orduyla, savaşla, inatçılıkta sonuçlandırılmayacağına inandırmak isteyen ve çareyi yabancıda arayan nasihatlara uyarak asla sağlanamaz. Tarih bu tipte tek bir olay kaydetmemiştir."

Ama bütün meb'uslar ikna olmuş görünmemektedir. Mustafa Kemal onları dinlemektedir.

"Aralarından biri benim tarzımı çok emredici buldu. Bir diğeri, sözlerimde, Meclis'in duygularının dürüstlüğü hakkında bir şüphe fark ettiğini sandı. Nihayet bir üçüncüsü bana, 'İmkânsız gerçekleştirilemez, siz, orduyu bir felakete zorluyorsunuz,' dedi."

Mustafa Kemal muhalefeti idare eder, Sultan-Halife'nin durumu hakkında yatıştırır ve öte yandan, ordunun kuvvetlendirilmesine özen göstermekten geri kalmazken, Büyük Britanya, Ankara'ya, "Gizli Servisi"nin en hareketli ve cesur elemanlarından birini gönderir.

Bu, Londra'da eğitim görmüş, Oxford'dan mezun, iyi aileden bir Hintlidir: Afganistan Emiri'ni öldüren Mustafa Sagir. Kendisi, Hint Müslümanları Komitesi tarafından, Kemal'in Hükümetine, sadece manevî destek vermek için değil, aynı zamanda, Türk milliyetçileri için yapılan yardımdan elde edilen bir milyon sterlini de vermek için Ankara'ya gönderildiğini iddia etmektedir.

Bu kıymetli sungunun gelişini beklerken, Mustafa Sagir Ankara'da, ortama alışmaya ve bilgi toplamaya gayret eder. Ama polis gözetimindedir. Polis görünmez mürekkeple yazdığı mektuplarına el koyar. Hapsedi-

len İngiliz Gizli Servisi'nin ajanı Mustafa Sagir, her şeyi itiraf eder.

100.000 sterlin karşılığında Mustafa Kemal'i öldürecektir.

Mustafa Kemal, "Başımın bu kadar ettiğini bilmiyordum," der.

Sagir, askerî mahkeme tarafından idama mahkûm edilir. Ve Mustafa Kemal;

"Asılsın, ama İngiliz üniforması giymiş olarak," diye emreder.

Bir maymunun ısırması sonucu Yunan Kralı Alexandre'ın ölümünden ve Kraliyetçi Parti'nin Constantin II'yi tahta çıkmaya davet etmesine imkân sağlamak için Venizelos'u bir kere daha çekilmeye mecbur eden fırtınalı seçimlerden sonra, Kasım 1920'de, İzmir'e gitmek üzere küçük bir Yunan gemisiyle Pire'den ayrıldım.

Seyahat eden bütün Yunanlar "kralcı" idi. Buna karşılık, İzmir'deki Yunanlar Venizelos'a olan inanç ve derin bağlılıklarını aynen muhafaza ediyorlardı.

Venizelos'un sandıklarda yenilmesinden bir gün önce, yine de yakalarında Venizelos'un çapa şeklindeki amblemini taşıyan kral taraftarları, rey verirken bunu yakalarından çıkarıp ayak altında eziyor ve "Despota lanet", diye bağırıyorlardı. Sonra seçim hücresinden kralın amblemi, küçük bir zeytin dalı ile çıkıyor ve "Yaşasın Kral" diye haykırıyorlardı.

Gemimiz, işgalden beri İzmir limanında demirli olan "Lemnos" kruvazörünün yanına gelince, harp gemisi mürettebatının ateşli gösterilerine sebep oldu. Hep bir ağızdan, "Erşete! Erşete!"[14] sözleri işitiliyordu. Venizelosçu yolcular onlara kaba küfürlerle ve tehditkâr yumruklarla cevap verdiler.

Savaştan yorgun denizciler ve ordu, buna bir son vermesi için Kral Constantin'in tahta dönmesini temenni ediyorlardı. İzmir'de sadece "Erşete! Erşete!" sözleri işitiliyordu. Bununla beraber, Yunanların dileklerine rağmen, Kral'ın, işgal altındaki topraklardan birliklerini kolayca çekmesi imkânsızdı. Müttefiklerin de garanti ve tasvip edeceği bir anlaşma yapması veya Mustafa Kemal'in kuvvetlerini tüketene kadar savaşa devam etmesi gerekti.

Ama zaman, Yunanların aleyhine, Türklerin lehine işliyordu. Ayrıca,

---

[14] Geliyor, geliyor! (yani Kral geliyor). İzmir'de Yunanlara karşı olan bazıları da "Erşete" diyorlardı ama onlar, Mustafa Kemal'in geleceğini kastediyorlardı. (Yazarın notu)

Yunanlar savaşa diplomatik bir hal tarzı beklerken ve siyasî tartışmalar yaparken, Türkler güçlerini artırıyorlardı.

* *
*

Mustafa Kemal tarafından İzmit ve Ankara'da kabul edilmiş olan ilk Fransız yazarlardan biri olan Claude Farrère şöyle yazmaktadır:

"Ona, saklayamadığım bir heyecan ile bakıyorum. Görünüşü, bir kere daha aldatıcı değildir. İşi yapan, yaptığı işe benzemektedir. Aynı zamanda uzun ve güçlü bir baş, düşünce işareti derin çizgili geniş bir alın, enerji dolu bir çene, buzullar gibi mavi iki göz. İşte hemen fark edilenler. İnanılmaz bir kendine güven, hiçbir şeyin bükemediği bir irâde, nihayet, en sabırlı ve en kararlı dikkat ve düşünce gücü. İşte, büyüleyici, son derece düzgün bir çehrede sonradan ortaya çıkanlar. Bir gülümsemenin bu çizgileri yumuşatması imkânsız gibi görünmektedir. Ama bununla beraber hemen bir tebessüm belirir, hem de şaşırtıcı bir farklılıkta. Yaşını anlamak mümkün değildir. Mustafa Kemal'in 40 yaşlarında olduğu söylenmektedir. Ben 30-50 yaş arasında tereddüt ettim. Hatları derin, ama bıyığı sarışın, saçları seyrekleşmiş, ama duruşu yumuşak. Yüzün bu tarz işaretleri, eski aşırılıkları ortaya koymaktadır."

Fransız Büyükelçiliğinin, "Vautour" (Akbaba) adlı karakol gemisinde Türklerin samimî bir dost saydıkları Pierre Loti'nin [15] emrinde 1902–1905 yılları arasında subay olarak çalışmış olan "Öldüren Adam" kitabının yazarı ile çok rahat bir şekilde sohbet eden Mustafa Kemal, savaşın sonu hakkında çok iyimser görünür. Kendisinin asla Yunanlar tarafından yenilemeyeceğini öngörür.

Claude Farrère;

"Ordunuz, Sayın Mareşal?" diye sorar.

"Onu göreceksiniz. Ordumdan çok memnunum. Çok genç olduğu için, onu parça ve parça, tümünü ben yapmak zorunda kaldım. Bakınız geçen yıl Sakarya'da, henüz kurulmuş birliklere komuta ediyordum. Zafer çok zor oldu. Bugün, gerçek ordum var."

---

[15] Pierre Loti: Fransız denizci ve yazar. (1850-1923. Pek çok kere Türkiye'ye gelmiştir. Türk dostudur. En tanınmış eseri "Aziyade"dir.) (Z.Ç.)

"Peki ya Yunan ordusu!"

"Pek çok asker kaçağı. Pek çok gayrı memnun. Ayrıca pek çok da siyaset."

"Ya Başkomutanı Hacı Anesti?"

"Onu az tanıyorum. Fakat adamlarının ona hiçbir güveni kalmadı. Yunanlar isminden dolayı[16] ona, kaybolmuş zaferi bulmak üzere Kral Constantin tarafından görevlendirilmiş Aziz Antonie demektedirler. General Papoula, daha iyiydi. Ama Venizelosçu idi. Onun ordunun başında olması Atina'yı endişelendiriyordu. Bunu anlıyorum, zira bugün biz Türkler için çok zararsız olan bu ordu, Constantin'in monarşisi için son derece korkunçtu; hemen hemen tamamı Venizelosçudur. Bakınız! Hattâ Kral Constantin, Bursa'da kaldığı sürede, orada göreceği iyi kabulden emin olduğu halde askerî hastaneleri ziyarete cesaret bile edememiştir."

Claude Farrère;

"O halde, iyi anladımsa, hiçbir Yunan saldırısı olmayacak mı?" diye sorar.

"Heyhat, hattâ onu ümit bile etmemeli."

"O halde savaş uzun sürebilir."

"Korkulduğundan da kısa." (Tarih: 19 Haziran 1922)

"Pekâlâ, ya malî sorunlar?"

"Evet, önce Yunanistan para sıkıntısında. İngiltere de sonsuza kadar verecek değil. Biz ise, aksine dayanabiliriz."

"Bununla beraber, savaşın size maliyeti?"

"Çok az. Bakınız! Bize gelince, biz Anadolu milliyetçileri, harpte olup da kâğıt paraya asla ihtiyacı olmayan tek halkız. Ama hiç. Paramız sağlamdır."

"O halde, yenileceğinize ihtimal bile vermiyor musunuz?"

"Affedersiniz! Yunanistan değil, İngiltere Anadolu'ya 350.000 savaşkan insan çıkarırsa yenilirim. Yoksa hayır. Öte yandan, İngiltere'nin bu noktaya kadar gitmeyip, halen siyasetini idare eden uluslararası bankalar konsorsiyomunun telkinlerine asla uymayacak kadar sağduyu sahibi olduğuna güvenim var."

---

[16] İsmindeki Hacı ve Anesti (Antonie) kelimelerinden çıkarılan mana dolayısıyla olsa gerektir. (Z.Ç.)

XIII. BÖLÜM

ZAFER

1922 yılı Ağustos ayı ilerlemektedir. Mustafa Kemal, Erkân-ı Harbiye Reisi (Genel Kurmay Başkanı) Fevzi Paşa ve Cephe Komutanı İsmet Paşa ile birlikte son hazırlıkları yapmaktadır. Yunanları aldatmak için, Mustafa Kemal, ordusunun üst düzey subaylarını büyük bir futbol maçına davet eder, ardından bunu bir kumandanlar toplantısı takip eder. Bir ihtilal söylentisi çıkartır, dış dünya ile bütün bağlantıları keser, 26 Ağustos gecesi yapılacak bir balo için davetiyeler gönderir.

Yunan Ordusu komutanları hiçbir şeyden şüphelenmezler. Venizelosçular Kralcılarla kavgaya devam ederler. Başkomutanlığın ağır mesuliyetini kimse üstlenmek istemediğinden, bu hep Hacıanesti'nin uhdesinde kalmıştır. O da yarı delidir. Bacaklarının camdan olduğunu, bir çaba harcarsa kırılacağını söyler. Gül keserken eline dikeni battı diye bir gül fidanını cezalandırmıştır. "Bu fidan artık sulanmayacaktır", diye emir vermiş ve fidan kurumuştur. Araba ile İzmir'de dolaşmakta, karargâha sadece çevrilen entrikaları (dolapları) dinlemek ve subayları görevden almak için gelmektedir.

Esasen Atina'ya geri çağırılmış, hemen hükümete, ordunun bıkkınlığı hakkında rapor vermiştir. Yunan generalleri zamanlarını, başarısızlığına ve görevinden uzaklaştırılmış olmasına rağmen, Venizelos'a sarsılmaz bir inançla bağlı olmaya devam eden İzmirli Yunanlarla siyasî tartışmalar yaparak geçirmektedirler. Kral Constantin, barışçı bir çözüm bulunacağını ümit etmektedir.

Mustafa Kemal sessizlik içinde çalışır. Cepheye gitmek üzere 26 Ağustos gecesi gizlice Ankara'dan ayrılır.[17] 29 Ağustosta Anadolu, aniden

[17] "20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Garp Cephesi karargâhında yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir müzakereyi müteakip 26 Ağustos 1922 sabahı →

kara ve deniz bağlantılarını keserek aşılması imkânsız bir duvar arkasına çekilir.

Huduttaki telgraf makinesi hiçbir şeyi geçirmez. İstanbul'un her telgraf gönderme teşebbüsüne alaylı bir şekilde cevap verilmektedir:

"Hatlar çok meşgul. Biraz bekleyiniz."

* *
*

Sakarya Savaşı'ndan beri Yunan kuvvetleri Afyon Karahisar ve Dumlupınar arasında ve Eskişehir bölgesinde bulunmaktadır. Mustafa Kemal, kuvvetlerini, saldırı kuzeyden gelecekmiş izlenimini verecek şekilde düzenlemiştir.

Bu arada, İtilâf Devletleri, Türk ve Yunan Heyetleri, Venedik'te, mütareke şartlarını müzakere etmek üzere yeni bir toplantı yapmaya hazırlanmaktadırlar. Türkler aniden saldırıya geçerler.

Bir Roma gazetesi, "Mustafa Kemal, Venedik Konferansına top sesleriyle bir girizgâh yapmaktadır," diye yazar.

* *
*

Yunanların Afyon Karahisar'dan İzmit'e kadar olan cephesi üç kolordu ile tutulmuştur. Birincisi Afyonda, ikincisi daha kuzeyde, Eskişehir'de, üçüncüsü daha da kuzeyde İzmit bölgesindedir. İlk ikisi, karargâhı İzmir'de olan Güney Kolordusunu, üçüncüsü, karargâhı Bursa'da olan Kuzey Kolordusunu teşkil etmektedir.

Kemal'in elindeki güçler 200.000'i saldırıda yer alan, 150.000'i de her türlü ihtimale karşı Birinci Ordu'yu takip eden yedek kuvvetler olmak üzere 350.000 kişiyi bulmaktadır.

Türkler şiddetli bir saldırıya geçerler. Bilecik'te çökertilen Yunan III. Kolordusu, kuzeyde göstermelik bir hareket yaptıktan sonra, Bursa'ya çekilir, Afyon Karahisar alınmıştır. Yunanlar, Uşak'a çekilirler. Burası da 1 Eylülde alınır. Bozgun halinde Alaşehir'e geçerler.

---

düşmana taarruz için cephe kumandanına emir verdim." Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 3. baskı, 1989, s. 898. (Z.Ç.)

Aylardan beri hareketsiz, barışın aktedilmesini bekleyen Yunanlar, âni saldırıdan şaşırmış bir durumda silahlarını atarak tam bir bozgun havası içinde kaçarlar.

Sağ ve sol kanatları bozgundan dolayı tecrit edilmiş olan II. Kolordu Eskişehir çevrelerini, daha sonra da hayatî önemdeki Kütahya cephesini terk etmeye mecbur kalır. Dağlardan Demirci üzerine çekilir.

Türk süvari birlikleri, bu arada, Bursa'daki III. Kolordu ve Demirci'deki II. Kolordu arasında açılmış olan geniş boşluktan istifade ederek Batı yönünden doğru atılırlar. Bandırma-İzmir demiryoluna varırlar, onu Balıkesir'de keserler, güneye dönerek Akhisar demiryolu boyunca akarlar. 7 Eylülde Akhisar ele geçirilir.

Bursa'da doğudan ve güneyden saldırıya uğramış olan III. Kolordu, Bandırma yönüne batıya doğru kaçmaya mecbur edilir. Bursa, 10 Eylülde kurtarılmıştır.

Yunan çekilmesi gerçek bir felaket halini alır. İzmir'de kalmış olan General Hacıanesti'nin yerine General Trikopis atanmıştır. Trikopis, birliklere hâkim olacak zamanı bulamamıştır. General Dionis, Albay Vasilakopoulos ve Trides ile birlikte kuşatılmış ve esir alınmıştır.

Hepsi birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın karargâhına götürülmüşlerdir. Mustafa Kemal onları İsmet ve Fevzi Paşaların ortasında, ayakta kabul eder, elini uzatır, kahve ikram eder ve savaşın seyri hakkında görüşür.

Onları teselli etmek için;

"Savaş bir oyundur," der. "Siz elinizden geleni yaptınız. Üzülmeyin."

Ailelerine, durumları ve sağlıkları hakkında onları rahatlatmak için telgraf çekmelerine izin verir ve sonra çıkmalarına müsaade eder.

General Trikopis kılıcını muhafaza edebilecektir. Özel bir çadırı olacaktır.

İstanbul'da gazeteler büyük haberi geniş bir şekilde verirler. Şöyle yazarlar:

"Yakın tarihte, bir başkomutanın yakalanması ve Tanrı'nın kırında esir edilmesi nadir, hattâ tek olaydır."

5 Eylülde Alaşehir ele geçirilmiştir. Yunanlar Salihli üzerine çekilirler. Türkler 12.000 esir almışlardır.

Mustafa Kemal, "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!" diye haykırır.

Zavallı Yunan Ordusu tam bir bozgun halindedir.

Türk süvari birlikleri acele ile Bergama'ya uzanırlar, kasabayı işgal ederler, daha şimdiden pek çok yaralı, göçmen, asker kaçağının barınak aradığı İzmir'e doğru ilerlerler.

Şaşkınlıklarını daha da artırmak için Yunan Yüksek Komiseri Bay Sterghiades, üç yıldan beri limanda bulunan ve Türkler görünür görünmez demir alıp limandan ayrılma talimatı almış olan "Lemnos" gemisine sığınır.

Afyon Karahisar'daki büyük çabadan sonra, Türklerin nefesinin kesileceğini düşünenler pek çoktur. Hiçbir şey olmamıştır. Şüphesiz başarı kazandıkça artan bir cür'etle saldırı devam etmiştir.

İstanbul'daki Türkler, camilere koşarlar. Ayasofya'nın Sultanahmet ve Süleymaniye Camilerinin kapıları önünde çok sayıda Müslüman toplanır. Pek çok da yabancı. Veliaht Prens Abdülmecit Efendi ve oğlu Ömer Faruk, büyük Fatih Camiindeki duada hazır bulunurlar. Koçlar kurban edilir ve eti fakirlere dağıtılır.

Ankara'da halk sevincini çılgınca dışa vurur. Bando eşliğindeki insan kalabalıkları caddelerde dolaşır. Sevinç çığlıklarıyla kolkola, sarılarak gezilir.

7 Eylülde, Yunanistan, Müttefikler aracılığı ile mütareke talebinde bulunur. Mustafa Kemal, Anadolu'nun ve Trakya'nın derhal boşaltılması şartını öne sürer.

Müttefik kuvvetlerin başkonsolosları görüşme talebinde bulunurlar. Mustafa Kemal bir süre sonra Nif'te olacağı ve kendilerini kabul edeceği cevabını verir. Ama ordu coşkuyla ilerler, konsoloslar da Başkomutan'ı görme zamanı bulamazlar.

* *
*

İzmir'de durum tam manası ile anlaşılamamaktadır. Avustralya, Amerika ve Avrupa limanlarına kuru üzüm ve incir sevk edeceklerini ümit eden levantenler ve yabancılar hazırlıklarını durdurmamışlardır. Her ihracat mevsiminde olduğu gibi çuvalları doldurmak, sandıkları çakmak gerektir. Denizcilik acenteleri, âdet olduğu üzere, temsil ettikleri deniz yollarında yer ayırmaktadırlar. Mavnalar daha şimdiden, pek çok aileyi

yaşatacak olan Anadolu'nun zenginliği güzel mahsuller ile doldurulmuştur.

Bununla beraber, yaralıların, göçmenlerin akını, ülkenin içinden gelen haberler, pazar üzerinde bir şaşkınlık yaratmaya başlamaktadır. Satılmış olan mallar teslim edilebilecek midir? Niçin olmasın? Türkler gelecekler. Daha iyi ya! Vaktiyle çok mutlu olduk, şimdi de bir-iki gün ara verilir, sonra ticarî hayat daha da canlı olarak yeniden başlar, zira, ülkenin bütün iç tarafı da açılmış olacaktır!

Yunanlar, iyimserdirler. Saldırının mutlaka durdurulacağını ve İtilâf Devletleri harp gemilerinin Kemalist Ordu'nun şehre yaklaşmasına asla izin vermeyeceğini ve bütün vilayet topraklarından vazgeçilse bile, "İyonya'nın İncisi"ni Yunan Hükümeti'nin muhafaza etmesine izin verecek bir mütarekenin yapılacağını ileri sürmektedirler.

Ama işte şimdi bütün ticarî faaliyetin aniden durduğu görülmektedir. Artık ne bir çuval üzüm, ne bir incir yükü, ne de bir vagon gelir. Borsada durgunluk hüküm sürer. Herkes kendi kendine, siparişlerin teslim edilebilip edilemeyeceğini sorar.

Bu arada, ellerinde kahve fincanları, izmaritlerle dolu kül tablalarının etrafında, kızgın ve sinirli ihracatçılar, cepheden son haberleri alırlar. Türklerin mal dolu bütün depolara el koyup koymayacağını, bankaların moratoryum ilan edip etmeyeceğini, mavnalara yükleme yapmamanın ve konşimentoları hemen geri çekmenin uygun olup olmayacağını kendi kendilerine sorarlar.

Çok şey bilirmiş gibi görünen havalarına rağmen, "Avrupa Kulübü" okuma salonunda ayna üzerine yapıştırılmış, harp gemilerinin radyolarından alınmış propaganda haberlerinden başka bir şey bilmeyen konsoloslar, endişe ile sorguya çekilirler.

Bununla beraber, bu kadar dedikodu arasında, Afyon Karahisar ve Uşak'ın işgal edildiği, Kemal'in ordusunun ilerlediği, Rum halkın İzmir'e doğru kaçtığı öğrenilmektedir.

Yunan hastane gemisi "Amphitrite" limana demirlemiştir. Oradaki varlığı ölümcül bir işarettir. Öte yandan, istim üstündeki İtalyan, Alman, Hollanda yük gemileri daha fazla bekleyemeyeceklerdir. Ambarları boş, giderler. Yazıhanelerde kaygılı bir keder hüküm sürer. Artık gelen mektupları bile okuma hevesi kalmamıştır. Sokaklarda şaşkın, gayesiz dolaşan

üstü başı perişan askerler için para toplayan Rum kadınlarına rastlanmaktadır.

Sinirlilik günbegün artmaktadır.

Talihsizlik, kendi ifadeleriyle, "ihracat mevsimi" boyunca sadece çalışan ve kazanç elde etmeyi ümit eden İzmirli tüccarı acımasızca takip eder gibidir. 1911'de, tam da bu mevsimin başında Türk-İtalyan savaşı başlamıştı. 1912'de, bu sefer Balkan Savaşı, 1914'te de, hep bu mevsimin başında, dört sene boyunca körfezin kapalı kalmasına sebep olan Dünya Harbi çıkmıştı. İyi kötü sermayesi ile geçinip gitmek, borç almak, işlerin tekrar iyileşmesine kadar dayanmak gerekti. Pek çok tüccar tam bir yıkıma sürüklenmişti.

Bununla beraber, birkaç aydan beri, genel bir bıkkınlık içinde Paris, Londra, Venedik Konferansları sayesinde, barışçı bir çözüm yolu bulunacağı ümit ediliyordu. Ama işte, tam da Avrupa'nın kendini toparladığı, İzmir'in çok hareketli zamanında, savaş kâbusu korku salmaktadır.

Her şeye rağmen hayat devam etmekte, eğlenmeye gayret edilmektedir.

Akşamları, mehtapta, "Otel Naim"in danslı yemekleri oldukça fazla insanı çekmektedir. "Sporting Club" Tiyatrosu'nda bir İtalyan tiyatro grubu "Rigoletto" ve "La Traviata"yı oynamaktadır; rıhtım kahvelerinde garsonlar, sorbe, dondurma getirirlerken veya "Ticaret Kahvehanesi"nin ve "Chlonarides Birahanesi"nin müdavimleri nargile ateşlerini yenilerken, "Politakias"lar (gitarcı ve mandolinciler) sıkıyönetim saatinin sonuna kadar gırtlaklarını yırtarcasına şarkı söylemektedirler.

* *
*

9 Eylül 1922 sabahı, Bornova ve Mersinli yolu ile gelen ilk Türk birlikleri İzmir üzerine yürürler. Süvariler ve sırtları yüklü develer, ağır ağır rıhtımdan geçerler, Konak Meydanı'na doğru yönelirler. Şükrü Naili Paşa, şehre, General Trikopis'in beyaz atı üzerinde girer. Sokaklar göçmenlerle ve silahsız Yunan askerleriyle doludur. Sivil halk sakindir. Rıhtımda hâlâ balık avlayan işsiz güçsüz takımı vardır. Bunlardan birine, "Türkler geliyor," dedim. Tam bir rahatlık içinde bana, "Peki ne yani? Bana ne yapabi-

lirler?" diye cevap verdi. Ve başını kaldırmadan, oltasına yem takmaya devam etti.

Bununla beraber, Yunanlar tarafından boşaltılmış bölgeden gelenler, bütün camilerin minarelerinin yıktırılmış olduğunu, her tarafın yakılmış ve dumandan kararmış taşlarla dolu olduğunu anlatmaktadırlar. Perişan göçmenler kafilesi, yakılmış tarlaları, yıkılmış köprüleri, talan edilmiş mahsulü görmüşlerdir.

İzmir halkı endişelidir.

Amiral Dumesnil[18] ve İngiliz ve İtalyan harp gemileri komutanları, konsoloslukları korumak için karaya deniz piyadesi birlikleri çıkartırlar. Bütün milliyetlerden ve dinlerden pek çok insanın sığınmış olduğu kiliselerin ve okulların kapılarına nöbetçiler yerleştirirler. Bir kısmı da kırsal kesimin yolunu tutarlar.

İlk Amerikan torpido avcısı muhrip limana gelir ve o da karaya bir miktar asker çıkarır. Konsoloslar, kendi tebaalarından olanlara, yapabildikleri kadarıyla kıymetli eşyasını toplamasını, onları toprağa gömmesini, eğer mümkünse kendi ülkelerinin harp gemilerine götürmesini tavsiye etmektedirler. Kargaşa başlar, kayıklara hücum edilir, gemilerin merdivenlerine asılınır, yelkenlilere tırmanılır. Perişan insanlarla tıkabasa dolu yolcu gemilerine yüzülür.

* *
*

Mustafa Kemal, yapraklarla örtülü ve tozla kaplı uzun bir otomobil kortejinin başında İzmir'e girer.

Üzerinde koyu hâki üniforması, göğsünde tek bir madalyası ve astragan kalpağı altındaki zayıflamış ve esmerleşmiş yüzü ile kendisini alkışlayan ve çiçek atan coşkun kalabalığı selamlar.

Selama duran askerlerin önünden geçerek beraberinde kurmay heyeti ile birlikte Vali Konağına girer.

"Vali Konağı holündeki devasa aynalar, tozlu hâki renk üniforma giymiş ve kaygılı bir sessizlik içinde koltuklara oturmuş bir grup insanı yansıtıyordu. Hole bakan kapısı açık küçük bir odadan, askerî sorunları

---

[18] Fransız Donanması Komutanı. (Z.Ç.)

tartışan Mustafa Kemal Paşa ve Nurettin Paşa'nın sesleri işitiliyordu. Kadifekale'de Türkler ve Yunanlar arasında hâlâ çatışmalar olmaktadır. Türk askerinin üzerine pencereden bomba atılan Ermeni mahallesinde sokak savaşı cereyan etmektedir. Sokaktaki kalabalığın içinde hamasî (vatansever) nutuklar atan garip insanlar vardı. Bunlar, isimsiz kahramanların çabalarını bertaraf etmek gayesi güden ve zaferden sonra kendiliğinden ortaya çıkan mantar kahramanlardı.

Masanın üzerinde, İzmir'e ilk girecek kimseye verilmek üzere Doğu ülkelerinden gönderilmiş olan bir kılıç vardı. Birçok birlik, değişik yönlerden, eş zamanlı olarak İzmir'e girmişti. Hak kazananlar çoktu. Bir süvari birliğinin komutanı, Yüzbaşı Şerafettin, limana ilk varan kişiydi. Küçük cin gibi yüzlü, kovboy bacaklı, başı ve kolu sarılı ama bütün canlılığı ve çocukça ifadesiyle dişlerinin ucundan hikâyesini anlatarak salonun ortasında ayakta duruyordu.

'Girdiğimizde limanda kimse yoktu,' diyordu. 'İlk gözüken kimse bir Fransız amirali oldu. Bana, Hıristiyan halka karşı iyi olmamızı tavsiye ederek konuşmaya başladı. Bu oldukça uzun bir konuşma idi. Amirale, limanın emin bir yer olmadığını söyledim. Uyarmam sanki kâhince bir şey oldu, zira, tam konuştuğum sırada, bir pencereden bir bomba düştü ve silah sesleri işitildi. Hemen amirali bu yerden uzaklaştırmaya çalıştık. Sargılarım bu hikâyenin hatırasıdır.' "

Mustafa Kemal'i her yerde takip eden kadın onbaşı Halide Edip, Gazi'nin İzmir'e varışının ilk saatlerini işte böyle anlatmaktadır.

* *
*

Müslüman yüksek sosyeteden bir genç kız Muzaffer Büyük Komutan'a takdim edilmesi için ısrar ediyordu. Bu, zengin tüccar Uşakizâde Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım'dı. (Bana İngilizce öğreten Bayan Whitly, vaktiyle dadısı olmuştu. Bir gün beni, Muammer Bey'in Göztepe'deki evinin bahçesinde onunla birlikte çay içmeye davet etmişti.) Lâtife Hanım İngilizce ve Fransızca biliyordu. Yunanların İzmir'i işgal ettikleri sırada Biarritz'den dönmüştü. Bornova'da, ailesine ait bir villada yalnız yaşadığından, Gazi'nin ancak evinde sükûnet bulacağını ve daha iyi ihtimam görebileceğini düşünüyordu.

Mustafa Kemal başlangıçta kibarca kabul etmez. Ama genç kadın ısrar eder. Ona, içinde kendi fotoğrafının bulunduğu kolyesini gösterir. Gururu okşanan Gazi, gülümser ve nihayet kabul eder.

Bu arada, eski adı "Kremer Palas" olan "Otel Naim"de kaldığından, otelin İsviçreli resepsiyon şefinden, otelde kalmış olan Yunan şahsiyetleri hakkında bilgi alırken kendisine, Ermeni mahallesinde büyük bir yangın çıktığı, itfaiye hortumlarının kasıtlı olarak delindiği, şiddetli esen güney rüzgârının da felaketi kontrol altına almadaki gayretleri boşa çıkardığı bildirildi.

Şimdi, muazzam bir karmaşanın hüküm sürdüğü şehrin üzerinde koyu bir duman yayılmaktadır. Patlamalar işitilmektedir. Orta sınıf halkın yaşadığı mahallelerde, sokaklarda acımasızca çarpışmalar olmaktadır.

Halk limana akın eder. Kıymetli neyi varsa almış olan gözleri yaşlı insanlar birbirini itip kakarlar. İnsan çokluğundan sulara gömülen kayıkları bulmaya çalışırlar ve her ne pahasına olursa olsun, hattâ yüzerek, yabancı gemilere ulaşmaya gayret ederler. Yüzleri şişmiş cesetler dalgalar üzerinde yüzmektedir. Büyük yangın, blok binaların dinamitle yıkılmasına rağmen yayılmaktadır. Felaket her tarafta kol gezmektedir. Franque sokağı ve butiklerini, Trassa sokağındaki evleri kül haline getirdikten sonra, limandaki Paralel sokağına atlar. Ahşaptan bir balkon üzerine düşen bir kıvılcım, yangının bir diğer eve, bütün bir mahalleye geçmesine yetmektedir. Bu, isim konulamayan bir felakettir.

Şimdi Mustafa Kemal, Uşakizâde Muammer Bey'in Bornova'daki villasında oturmaktadır. Lâtife Hanım, günlerinin iyi geçmesi için kendisini ona adamıştır.

Halide Edip şöyle anlatır:

"18 Eylülde, İzmir Zaferini kutlamak için İsmet Paşa'yı, gazetecileri ve beni davet etti. Otomobille şehri katederken Mustafa Kemal, 'Lâtife Hanım'ın ne kadar iyi yetişmiş olduğunu, davranışlarının ne kadar zarif olduğunu, vatanseverliğini ne kadar takdir ettiğini' bana söylemekten zevk duyuyordu. Babası servetinin en büyük kısmını yangında kaybettiği halde buna hiçbir imâda bulunmamıştı.

Bu, gözüpek bir asker için bir ocak kurulmasının başlangıcı hissini veriyordu. Mustafa Kemal'in, babasının serveti için onunla evlenmiş olması gerçek değildir. O devirde buna kesinlikle ihtiyacı yoktu. Aksine

ondan ziyade Lâtife ve ailesi evlilikten sonra servetlerini eski durumuna getirmişlerdir. Gönül ilişkisi tamamen menfaat gözetmeyen bir ilişki idi.

Toplantı villanın holünde yapıldı. Halide Edip'in yanında divan üzerine oturan Mustafa Kemal'in gözleri, 'Gazi'den büyülenmiş Lâtife Hanım'ın üzerinde idi. O gerçekten âşık gibi görünüyordu.

Gazi ona rakı ikram ederken;

'İzmir'in alınışını kutlamak için siz de bizimle birlikte içmelisiniz,' dedi. Lâtife Hanım, hiç rakı içmemiş olduğunu itiraf etti, ama bir şampanya kadehi kaldırmayı kabul etti. Mustafa Kemal savaştan söz ediyordu. Lâtife de onu huşû içinde dinliyordu."

II

YENİ TÜRKİYE

XIV. BÖLÜM

MÜTAREKE

İzmir ve Bursa'nın kurtarılışının hemen ardından, Mustafa Kemal orduya, Çanakkale Boğazı'na ve İstanbul'a ulaşmak için Marmara'nın Asya sahillerine doğru yürüme emri verir. Gayesi Yunan kuvvetlerini Trakya'dan atmaktır, zira Anadolu'dan çekilen kuvvetlerle takviye edilmiş olan Yunanistan'ın Trakya ordusu hâlâ, İstanbul'un art bölgesini işgal altında tuttuğu sürece harp bitmemiştir.

Bununla beraber, Anadolu'nun Asya yakasında İzmit önünde, Kemalist birlikler İngiliz askerlerini karşılarında bulacaklardır; Boğazlar bir baştan diğer başa Müttefik zırhlıları ve kruvazörleri tarafından korunmaktadır; İstanbul'da hâlâ İtilâf Devletleri'nin Yüksek Komiserleri ve pek çok askeri vardır.

Mustafa Kemal, Müttefiklerin aralarında görüş ayrılığı bulunduğunu, yeni bir çatışmadan kaçınmak istediklerini bilmiyor değildir. Lloyd George Kemalist birliklerin ilerlemesine karşı koymak hususunda boşuna ısrar etmektedir. Bir yandan sömürge makamları, diğer yandan Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri onun bu kavgacı görüşlerini hiçbir surette kabul etmemektedirler.

İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri Pellé, İzmir'e dönmüş olan Mustafa Kemal'i görmekte acele eder. Ondan askerlerini, Müttefiklerin tarafsız olarak telakki ettikleri Çanakkale bölgesine sokmamasını ister.

Mustafa Kemal;

"Hiçbir tarafsız bölge tanımıyorum. Askerlerim Trakya'yı temizlemelidir. Bütün Doğu Trakya'yı tekrar ele geçirmeden askerî harekâttan vazgeçemeyiz," der.

Ve ekler:

"Ama bununla beraber, düşman kuvvetler toprağımızın bu parçasını

boşaltmaya zorlanırsa, harekât yapmaya gerek kalmayacaktır."

Mustafa Kemal, daha şimdiden çok kan dökülmüş olduğunu düşünmektedir. Paşalarını ve askerlerini sabretmeye ikna edecek kadar gücü vardır. General Pellé, daha önce kendisiyle Türk-Suriye sınırı ile ilgili olarak bir anlaşma imzalamış olan Franklin-Bouillon'u kabul edip etmeyeceğini sorduğunda, Mustafa Kemal bu teklifi kabul eder.

İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington, ihtiyat tavsiye ederek, daha şimdiden hükümetini durumdan haberdar etmiştir. Elindeki kuvvetler, Kemal'in kuvvetlerine karşı koyamayacaktır. Bay Franklin-Bouillon, bir harp gemisi ile İzmir'e gelir. İtalyan ve İngiliz Hükümetlerinin de rızası ile Fransa Hükümeti adına Mustafa Kemal'e, durumu aydınlatmak için bir konferans yapılmasını teklif eder.

Mustafa Kemal kabul eder ve hemen Ankara'ya hareket eder, Bursa'nın limanı olan Marmara Denizi'ndeki küçük bir koy Mudanya'da Müttefiklerle temas etmek üzere İsmet Paşa'yı görevlendirir.

İsmet Paşa, Müttefik Kuvvetlerin derhal İstanbul'dan çekilmesini talep eder. İngiliz Hükümeti reddeder. Ama yine de, usta bir görüşmeci olan General Harrington Türkleri sakinleştirir.

"Çekileceğiz, Paşa" der. "Ama şerefle çekileceğiz."

Görüşmelerden her gün haberdar edilen Mustafa Kemal, kabul eder.

Konferans karşılıklı samimi bir hava içinde geçmiştir.

General Mazarakis ve Albay Sarıyanni'den ibaret olan Yunan Heyeti de kendi yönünden Müttefiklerin bütün tekliflerini kabul ettiğini açıklar.

İsmet Paşa'nın uzlaşmacı tavrı, General Harrington, Charpy ve Monbelli'yi olumlu yönde etkiler.

Ankara ile temas etmiş olan İsmet Paşa, 10 Ekimde, Mütareke protokolünü imzalamaya hazır olduğunu bildirir. Mütareke 11 Ekim 1922'de, akşam saat 06.00'da imzalanır.

Mütevazı küçük şehrin halkı, İsmet Paşa'nın Müttefik temsilcilerini son defa selamladığı, deniz kenarındaki evinin önünde toplanmıştır.

Yabancı harp gemileri birer birer demir alırlar. İsmet Paşa, evin balkonundan, az evvel gemiye binmiş olan misafirlerine son selamlarını da yollar.

Büyük Millet Meclisi Başkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bütün Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Şubelerine, vilayetlere,

belediye başkanlarına bir mesaj gönderir ve şunları söyler:

"Milletin peşinde olduğu, bütün Anadolu'nun mutlak kurtuluşu nihayet gerçekleşmiştir.

Milletin sarsılmaz inancı ve azmi, ordumuzun dayanıklılığı, kahramanlığı ve yenilmez direnişi, yakında yapılacak barış konferansında meşru haklarımızın hepsini elde etme imkânını teminat altına almaktadır."

Mustafa Kemal zaferler kazanırken, Kral Constantin ikinci kez Yunanistan'dan kovulmuş, Başbakan Gounaris, General Hacıanesti ve dört Yunan bakan ölüme mahkûm edilmiş ve kurşuna dizilmişlerdir. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Lausanne'da yapılacak Barış Konferansı için toplanmayı önerirken, azınlıkta kalan Lloyd George'un yerini Bonar Law almıştır.

Konferansa hangi hükümet davet edilmelidir? İtilâf Devletleri kendi kendilerine, "Sultan'ın Hükümeti mi yoksa Mustafa Kemal Paşa'nın Hükümeti mi?" diye sorarlar.

* *
*

19 Ekim 1922 öğleden sonra saat 3.30'da Ankara Hükümeti'nin temsilcisi Refet Paşa, İstanbul'da büyük bir heyecanla karşılanır.

Bir gazete, "Asla şüphe yoktur ki, Konstantinople İstanbul olalı, Fâtih'in İslam hilalini Ayasofya'nın kubbesine dikeli bu kadar muazzam millî tören görmemiştir," diye yazar.

Paşa'nın bindiği vapurun yaklaştığı Kabataş dalgakıranında Tanrı rızası için 11 koç kurban edilmiştir. Refet Paşa, Sultan'ın yaverinin, Sadrazamın emir subayının, Dahiliye Nazırı adına tebriklerini sunan şehrin valisinin selamlarını kabul ederken bir bando birliği de parçalar çalmaktadır.

Refet Paşa;

"Şahsî selamlarınız için teşekkür ederim," der. "Ama, maalesef burada açıklamak zorundayım ki, temsil ettiğim hükümet, bir İstanbul Hükümeti'nin varlığını ve bu sebeple de böyle bir hükümetin Sadrazam ve nazırlarını tanımamaktadır."

İnce, gülümseyen yüzlü Paşa, Sultan Fâtih'in kabrini ziyarete gider.

Ertesi gün de Refet Paşa, Müttefik Yüksek Komiserlerini ziyarete gi-

der ve onlara, Ankara Hükümeti'nin, Sultan'ın hiçbir nazırını tanımadığını tebliğ eder.

30 Ekim 1922'de, Fransız, İngiliz ve İtalyan Hükümetleri, Japonya, Romanya Hükümetleri ile Türkiye'nin iki Hükümetini, Doğu'daki Savaşa son veren bir antlaşma aktetmek üzere, 13 Kasımda Lausanne'a temsilciler göndermeye davet ederler.

Ankara Hükümeti, Müttefik Yüksek Komiserlerine, "İşgal altındaki Türk topraklarını temsil eden herhangi bir heyet Lausanne'a davet edilirse konferansa katılmaktan kaçınacağını" bildirir.

Şüphesiz Ankara, hükümet ikileminden kurtulmak istemekte ve yüksek sesle İstanbul Hükümeti'ni tanımadığını açıklamaktadır.

XV. BÖLÜM

SULTAN'IN GİDİŞİ

Sultan-Halife VI. Mehmet Hazretleri, Yıldız Sarayı'nı kuşatan üç duvarın arkasında tecrit edilmiş bir şekilde yaşamaktadır. On iki yıl evvel Karadağ'dan İran'a uzanan İmparatorluğu parçalanmıştır. Bir kısmı Müttefik Kuvvetler tarafından işgal edilmiş, diğer kısmı da Kemalist idare altındadır. Hükümeti, Meclisi olmayan nazırları vardır. Ordusu yoktur. Gazi, şahsına karşı hiçbir saygı beslememektedir. Uzaktan bir hareketle her an, tahtını, hanedanını, esasen yavaş yavaş kullanılmaz duruma düşmüş olan Osmanlı geleneklerini yok edebilecektir.

Mustafa Kemal, Müttefik Kuvvetlerle işbirliği yapmış bir Sultan'ın nazırı veya sadrazamı olmayacak ve Sèvres Antlaşması'nın şartlarını kabul etmeyebilecektir. Öte yandan, esas olarak ve sadece Türk olan bir devlet, Panislamist esaslarla bağdaşmayacaktır.

Saltanatın kaldırılması sorunu, Gazi'nin kafasını meşgul etmektedir. Bununla beraber, arkadaşlarının çoğu geleneksel saygıdan dolayı Sultan'a bağlıdır ve pek çok aile Padişah'ın eliaçıklığından yararlanmıştır. Sayısız derecede memurun yaşam imkânları da sadece Saray'dan gelmektedir.

Daima ihtiyatlı, zamanı kollamaktadır.

Bununla beraber meb'uslar aralarında, Halife'den ziyade Sultan sorununu tartışmaktadırlar, zira, onlara göre Halifelik dokunulamaz bir makamdır. Başvekil Rauf Bey, Mustafa Kemal'e, "Yüksek değerde bazı işleri" bir küçük komite halinde aydınlatmanın arzu edildiğini söyleyecektir. Gazi, Refet Paşa'nın evine gitmeyi ve Fuat Paşa'nın da davet edilmesini kabul eder.[19] Kahve sunulur. Rauf Bey:

"Meclis, Saltanatı, hatta belki de Halifeliği yıkmak maksadıyla çalışmalar yapıldığını müşahade etmekten üzüntü duymaktadır. Ben, Meclis'in

---

[19] Bu, Refet Bey'in Keçiören'deki evidir. (Z.Ç.)

bu endişesini gidermemiz gerektiği fikrindeyim."

Mustafa Kemal;

"Bu konuda sizin fikriniz nedir?" diye sorar.

Rauf;

"Ben kalben ve ruhen Saltanata ve Halifeliğe bağlıyım. Çünkü, babam Padişah'ın lütuflarından faydalandı ve Osmanlı İmparatorluğu seçkinleri arasında yer aldı. Bu nimetlerin hatıraları benliğimde kök salmıştır. Ben bir nankör değilim ve olmayacağım. Padişah'a sadık kalmak benim görevimdir. Halife'ye bağlılığıma gelince, bu da benim yetişme tarzımın gereğidir. Başka düşüncelerim de var. Ülkemizde, genel duruma hâkim olmak zordur. Bu ancak, ulaşılması imkânsız olarak telakki edilmeye alışılmış yüksek bir makam, bir görev tarafından teminat altına alınabilir. Bu görev, bu makam Saltanat ve Hilâfettir. Bu makamı yıkmak ve onun yerine bir başka nitelikte bir makam getirmek, hayal kırıklığı, felaketle sonuçlanacaktır," der.

Bu konuda fikri sorulan Refet Paşa da;

"Ben de tamamen Rauf Bey'in fikrine katılıyorum," der. "Gerçekten de, bizde, Saltanat ve Hilafetten başka bir hükümet tarzı söz konusu olamaz."

Fuat Paşa da, Moskova'dan yeni döndüğü için kamuoyunun fikrini alamadığı cevabını verir, bu konuda bir fikir yürütemediği için özür diler.

Mustafa Kemal, tasarısını açıklamanın henüz zamanı gelmediğini düşünür. Tartışmayı kısa keser.

"Meselenin acelesi yok," der. "Meb'usların telaş ve heyecanlanmasının gereği yok."

Rauf bu cevaptan tatmin olmuş görünmektedir.

"Bununla beraber, Rauf'un, bu yatıştırıcı sözlerimi Meclis kürsüsünden tekrar etmemi arzu ettiği izlenimi edindim," diye anlatır Mustafa Kemal.

"Sözlerimi doğrulamak konusunda bir mahzur görmediğimi açıkladım. Vaadimi yerine getirdim. Muhalif meb'uslar, sözlerimi Rauf'un başarısı olarak kabul ettiler ve bundan dolayı onu kutladılar."

Bununla beraber, zamanı gelince Mustafa Kemal, tasarısına işlerlik kazandırmakta tereddüt göstermeyecektir.

Sultan'ın talebi üzerine Müttefikler, Lausanne'da yapılacak Barış

Konferansı'na, Ankara Hükümeti ile birlikte İstanbul Hükümeti'ni de davet ederler.

Bu haber Ankara'da şiddetli bir kızgınlık yaratır. Meclis toplantıya çağırılır. Mustafa Kemal, Rauf'u, Meclis'teki odasına davet eder ve Refet Paşa'nın evinde geçmiş olanları bilmezlikten gelerek, onu ayakta karşılar ve sertçe;

"Halifeliği Saltanattan ayırarak, Saltanatı ilga edeceğiz (yıkacağız). Kürsüden bu yolda açıklama yapacaksınız," der.

Sesini çıkaramayan Rauf çekilir. Gazi, karşı olan bir diğerini, Kâzım Karabekir Paşa'yı çağırtır. Ondan da Saltanatın kaldırılması lehinde konuşmasını rica eder.

Meclis kürsüsünde Rauf, Saltanatın kaldırılmasını talep eder. Teklifi kuvvetli bir muhalefetle karşılanır. Tartışmalar yükselir. Mustafa Kemal müdahale eder. Saltanat ve Hilafetin ayrılması, Saltanat'ın kaldırılması üzerinde ısrar eder. Meseleyi incelemek üzere özel bir komisyon kurulur. Sakallı ve sarıklı din adamları bu komisyona katılır. Dinî metinleri ileri sürerler, eski emsaller üzerinde tartışırlar, Bağdat Halifelerinin, Kahire Halifelerinin isimlerini zikrederler.

Mustafa Kemal bu saçmalıkları hareketsiz bir şekilde dinler. Aniden bir sıranın üzerine atlar, söz ister ve;

"Efendiler," diye bağırır, *"hâkimiyet, kuvvetle, kudretle, zorla alınır. Osmanoğulları hâkimiyeti zorla almışlar, Türk Milleti'nin üstünde saltanat sürmüşler ve bu hâkimiyetlerini altı yüzyıl devam ettirmişlerdir. Şimdi Türk Milleti, bu mütecavizlere karşı ayaklanarak ve kendisini onların yerine koyarak, hâkimiyetini bizzat kendi eline almıştır. Bu bir emrivâkidir (oldu bittidir). Sadece bu durumu tanımak söz konusudur. Her halükârda, bu olacaktır. Şayet burada toplanmış olanlar, Meclis ve herkes bunu tabii karşılarsa, iyi olur. Aksi halde, kaçınılmaz hakikatin olgusu değişmeyecektir... Ama, ihtimal bazı kafalar kesilecektir..."*[20]

[20] Mustafa Kemal'in bu konuşması Nutku'nda aynen şöyle yer alır:

"Efendim, dedim, Hâkimiyet ve Saltanat hiç kimseye ilim icabıdır diye müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, Saltanat kuvvetle, kudretle, zorla alınır. Osmanoğulları zorla Türk Milleti'nin hâkimiyet ve saltanatına vaziülyed olmuşlardı; bu tasallutlarını altı asırdan beri idame eylemişlerdi. Şimdi de Türk Milleti mütecavizlerin hadlerini ihtar ederek hâkimiyet ve saltanatını, isyan ederek kendi eline bilfiil almış bulunuyor. Bu bir emrivâkidir. Mevzuu bahs olan, millete saltanatını hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak →

O zaman din adamlarından biri, Hoca Mustafa Efendi, "Afedersiniz, biz sorunu başka bir açıdan tetkik ediyorduk. Şimdi iyice aydınlandık," der.

Süratle yazılan kanun taslağı Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Oylama sırasında Mustafa Kemal ısrar eder.

"Yüksek Meclis'in, ülkenin ve milletin bağımsızlığını ebediyete kadar korumaya matuf ilkeleri oybirliği ile kabul edeceğini düşünüyorum."

"Oy vermeye, oy vermeye," diye bağırılır. Eller kalkar. Başkan acele ile "Kabul edilmiştir" diye mırıldanır. Birisi "Ben karşıyım," der. Sesi çabucak, "Sus, sus" sesleri ile örtülür.

Böylece, Türkiye üzerinde 634 yıl hüküm süren[21] VI. Mehmet'in 39. Sultanı olduğu Osmanlı Hanedanı yıkılmış olur.

* *
*

3 Kasım 1922 sabahı, İstanbul halkı haberi öğrenir. Büyük Millet Meclisi'nin Müttefikler nezdinde temsilcisi Refet Paşa, Sultan'ın valisi yerine, şehrin idaresini üstleneceğini bildirmek için acele onları ziyaret eder.

* *
*

Sarayı kuşatan duvarların yanında nöbet tutan İngiliz muhafızlara rağmen VI. Mehmet artık Yıldız Sarayı'nda kendini emniyette hissetmemektedir. Bununla beraber, artık Türkiye'nin Sultanı değilse bile, halen Halifedir, Tanrı'nın yerdeki gölgesidir. Tahtından feragat etmeyecektir, ama korkmaktadır.

Bir meb'us, Ankara'da, ülkeye ihanetten yargılanmasını teklif etmemiş miydi? Hayatından korkmaktadır.

---

mıyız? Meselesi değildir. Mesele zaten emrivâki olmuş hakikati ifadeden ibarettir. Bu, behemehal olacaktır. Burada içtima edenler, Meclis ve herkes her şeyi tabii görürse, fikrimce muvafık olur. Aksi takdirde, yine hakikat usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir." (Z.Ç.)

Nutuk, Gazi Mustafa Kemal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXIII. Dizi, 1989, Ankara, II. Cilt, s. 920.

[21] Osmanlı İmparatorluğu (1299-1922) 623 yıl sürmüştür.

Daha şimdiden Refet Paşa, Saltanatın ilgası oya sunulmadan önce, gelmiş hükümetin istifasını istemiş ve "ip"ten söz etmemiş miydi? Kendilerine âsi muameleleri yaptığı, ölüme mahkûm ettiği kişilerden ne bekleyebilirdi ki?

En ilkel tedbir, ona kaçmayı önermektedir. Gazeteler de bunu önermektedir.

Yeni Şafak gazetesi şöyle yazmaktadır:

"Sultan, ülkesine değilse bile, ünlü Osmanlı Hanedanı'na, yapabileceği tek hizmeti yapmaya karar verecektir?"

* *
*

17 Kasım 1922'de, sabah gazeteleri çıktığında, İstanbul halkı Harrington imzalı, büyük harflerle yazılmış bir haber okumaktadır:

"Resmen bildiririz ki, mevcut şartlar altında hayatını ve hürriyetini tehdit eden tehlikeyi fark eden İmparator Hazretleri, bütün Müslümanların Halifesi sıfatıyla İngiliz himayesini ve aynı zamanda, İstanbul'dan bir başka yere naklini istemiştir. Padişah Hazretleri'nin isteği bu sabah yerine getirilmiştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı Sir Charles Harrington, Padişah Hazretleri'ni almaya gitmiş ve bir İngiliz harp gemisine kadar ona refakat etmiştir.

Padişah Hazretleri orada, Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Sir de Brook tarafından karşılanmıştır. İngiltere Yüksek Komiseri Yardımcısı Sir Newil Henderson Padişah Hazretleri'ni gemide ziyaret etmiş, Majeste V. George'a yollamak istediği dileklerini sormuştur."

* *
*

Bir haftadan beri VI. Mehmet endişe içinde yaşıyordu. Artık uyumuyor, talihsiz kardeşi Abdülhamit gibi gecelerini kulağı tetikte ve kalbi çarparak geçiriyordu.

10 Kasım 1922 Cuma, Selamlık günü, sararmış, gözlerinin etrafı morarmış, bir robot gibi yürüyerek, muhafızlar ve birkaç askerle çevrili olduğu halde, eski âdet üzere -bu kez hiç merasimsiz- küçük beyaz camide

namaz kılmak için Yıldız Parkı'ndan çıkmıştı. Çevrede az, çok az insan vardır. Uzaktan İngiliz askerleri Sultan'ın bu hayaletini gözle takip etmektedirler.

VI. Mehmet, döner dönmez, Sarayın orkestra şefini çağırır. Ona, İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Harrington'dan, filolarındaki bir gemi ile kendisini Türkiye'den çıkartmalarını rica etmesini söyler.

Eski Sultan, oturduğu sarayından çıkar ve gizlice yakın bir köşke gider. Eşyasını hazırlamakla meşgul olur. Bavullara mücevherler, kıymetli taşlar ve eşya, zengin işli örtüler doldurulur. Bu sırada, altı yaşındaki genç prens uyurken, VI. Mehmet bir masa üzerindeki silahının yanı başında geceyi geçirir.

Sabah saat 6'da, kendisine, iki İngiliz ambulansının sarayın kapısı önünde beklediği bildirilir. Eski Sultan çıkar. Daha karanlıktır ve yağmur yağmaktadır. Eski Sultan şemsiyesini açar ve güçlükle arabanın basamağına çıkar, oğlu ve saraydan iki önde gelenle beraber arabaya yerleşir. Bu sırada hizmetkârlar ikinci arabaya bavulları yerleştirirler.

Ambulanslar, Ortaköy ve Beşiktaş üzerinden İngiliz askerleri tarafından gözetim altındaki tramvay yolu boyunca, bir motorun beklediği Dolmabahçe rıhtımına kadar gelirler.

Malaya kruvazörü, bacasından duman çıkararak hareket etmeye hazır, beklemektedir.

Halife gemide, top atışları hariç, bir hükümdara uygun selam töreni ile karşılanır.

Türkiye'deki İngiltere Askerî Ataşesi Armstrong şöyle anlatıyor:

"Aniden Sultan, bir küçük kız gibi çığlıklar atarak, arkasından gelen haremağasına hakaret ederek merdivene kadar koştu... Çantası kaybolmuştu!.. Nerede idi? Sonunda motorda bulundu. Sultan çantayı açtı ve içindekileri gözden geçirdi: Çantada İmparatorluk armalı altın kahve fincanları, toplayabildiği bazı mücevherler vardı.

Rahat bir iç geçirdikten sonra şeref kabinine yerleşti."

Saat sekizde Boğaziçi'nden geçen pek çok gemi gibi, bu İngiliz kruvazörü eski Sarayburnu'nu dönüyordu. Güvertesinde, yaşlı İstanbul'un kubbelerinin, minarelerinin siluetleri hayranlıkla seyredilebilinirdi. Bununla beraber, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak bir Padişah, en acımasız düşmanının himâyesi altında vatanını terk ediyordu.

Mustafa Kemal şöyle söyler:

"Kendi öz halkının ortasında hürriyeti ve hayatını tehlikede telakki eden Vahdettin gibi oldukça aşağılık bir yaratığın, bir an için bile olsa milletin başında olduğunu düşünmek gerçekten acıdır. Şükür ki, millet, bu sefili, tevarüs ettiği tahtından kovmuş ve böylece daha fazla alçaklık yapmasını durdurmuştur. Türk halkının bu müdahalesi her türlü övgüye layıktır.

Aciz, aşağılık, kalpsiz ve akılsız bir yaratık, kendisini kabul eden herhangi bir yabancının himayesine girebilir, ama, şüphesiz böyle bir kişinin, bütün İslamın Halifesi sıfatına sahip olduğunu söylemek yersizdir. Böyle bir düşünüşün gerçek olabilmesi için, evvelemirde, bütün İslam toplumlarının esir alınması gerekirdi. Oysa gerçekte dünyadaki durum bu mudur?

Biz Türkler, tarih içindeki varlığımız süresince, hürriyet ve bağımsızlığın yeryüzündeki canlı örneği olduk. Keza yine, aşağılık bir mevcudiyeti, birkaç gün daha fazla sefil bir şekilde sürdürmek için her türlü alçalmaya boyun eğen halifeler tarafından oynanan bu gülünç oyuna bir son vermeye muktedir olduğumuzu göstermiş olduk.

Bu şekilde davranmakla, ait oldukları halkın ve devletin zararına, sadece kendi şahsî durumlarını ve hayatlarını düşünmek için varolan insanların, hele özellikle oldukça düşük seviyedeki insanların, milletlerin ve devletlerin karşılıklı ilişkilerinde herhangi bir önemi olamayacağı gerçeğini de böylece doğrulamış olduk.

Uluslararası ilişkilerde, bütün medenî âlemin samimi temennisi, kukla yönetimlerin siyaseten hüküm sürdüğü döneme bir son vermek olmalıdır."

* *
*

Malta'ya çıkan VI. Mehmet, her şeyini, haremini ve iki milyon İngiliz sterlinine varan servetini, İstanbul'da bıraktığı için dünyadan el etek çekmiş bir şekilde yaşadı.

Mekke Emiri Hüseyin'in konuk etmesini boş yere istedikten sonra, Hayfa'da ve hattâ Berlin'de yerleşmeyi düşündü, fakat bundan da vazgeçti ve İtalya'ya gitmeyi tercih etti.

Mayıs 1923'te, San Remo'ya gitmek üzere Malta'dan ayrıldı. Halifeli-

ğin itibarının canlandırılmasını teklif eden Panislamist Konferansı'nın Kahire'de toplandığı sırada, 16 Mart 1926'da 65 yaşında bir kalp krizinden burada öldü.

XVI. BÖLÜM

HALİFE

Sultan-Halife VI. Mehmet, sürgüne gitti. Saltanat ilga edildi (yıkıldı). Halifelik makamı boş kaldı.

Mustafa Kemal, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi Refet Paşa'ya 1876'da öldürülen Sultan Abdülaziz'in oğlu, Osmanlıların alt dalından Prens Abdülmecit Efendi ile temas etmesi ve "Halifelik ve Saltanat hakkında Millet Meclisi'nin almış olduğu karara tamamen uyma yükümlülüğünü" kabul edip etmeyeceğini sorması talimatını verir.

Abdülmecit Efendi iri ve güçlü bir yapıya sahiptir. Elli dört yaşında ve sağlıklıdır. Güzel bir beyaz sakalın yumuşattığı sevimli bir yüzü vardır. Uzun yıllar, resim yaparak ve piyano çalarak bir köşeye çekilmiş bir şekilde yaşamıştır. Mükemmel derecede Fransızca konuşmakta, Paris gazete ve dergilerini muntazaman okumaktadır. Ateşli dinî duyguları, onun tam da "İnananların İmam'ı", "Peygamberin temsilcisi", "Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi" olmasını mümkün kılmaktadır.

Abdülmecit, bazı ayrıntılar hariç, esas olarak şartları kabul etmiştir. Mustafa Kemal ile Refet Bey arasında şifre telgrafla yazışmalar olur.

Mustafa Kemal, " 'Mukaddes Yerlerin Hizmetkârı' unvanına Halife unvanının da katılmasını kabul ediyorum," der. "Cuma Selamlıkları için Fâtih'in elbisesini giymeyi tabii görmüyorum. Redingot veya stambulin giyebilir, sonucuna vardım, ama askerî üniforma söz konusu olamaz.

Ayrıca, ismini zikretmeden eski Halife'nin manevî şahsiyetinin, hükümdarlığı sırasında içine düşülen çöküntünün de açıklamada vurgulanması gerektiğini değerlendiriyorum."

18 Kasım 1922'de, Millet Meclisi, Halifelik sorununu kapalı oturumda ele alır.

"Meclis'te, meseleyi çok önemli ve çok ciddi bir sorun olarak telâkki

edenler vardı," der Mustafa Kemal. Hocalar nihayet kendi ihtisasları olan bir konu bulmuş olmaktan dolayı özellikle pusuda bekliyorlardı. Tek kelime ile, Halife'nin kaçışı olayından ötürü, Türkiye, hattâ bütün İslam dünyası altüst olmuştu veya varlığı tehdit ediliyordu... görmek gerekti. İşte Meclis'te dile getirilenler bu tarz tasa ve endişelerdi.

Mustafa Kemal söz alır ve;

"Bu Meclis, Türk halkının Meclisidir," der. *"Yetki ve görevleri, sadece Türk halkını ve Türk vatanını kapsar, onun hayatı ve mukadderatına hükmeder. Meclisimiz kendisine bütün İslam dünyasını kapsayacak bir yetki veremez. Türk milleti ve Meclisimiz, varlıklarını, Halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir kimsenin ellerine teslim edemez. İslam dünyasında karışıklık var olduğu veya olacağı söylendi. Bunu ileri süren kişi yalancıdır."*

Ve soru soran birine hitap ederek şöyle der:

"Evet, efendi, yalan söylemeye devam ediniz. Sadece bunu yapabilirsiniz zaten!"

Diğer konuşmacılar "Müslümanların Halifeliğini İngiltere'nin himayesine emanet etmekle işitilmemiş bir suç işleyen" hükümdarı kınıyorlardı. Nihayet bir din adamı, imam, "VI. Mehmet'in, Halifelik makamını terk etmekle bizzat kendi düşüşünü de vurgulamış olduğunu" söyler, Büyük Meclis'ten yeni Halife'nin tayinini yapmasını ister.

Oya katılan 162 kişiden 148'inin oyu ile Prens Abdülmecit Halife seçilir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi tarafından İslamın manevî önderi tayin edilen Abdülmecit, bu hizmet beratını, Hükümet'in talimatı çerçevesinde yapılan bir merasimle İstanbul'da alır.

Redingot giyinmiş ve göğsünde Osmanlı Büyük Nişanı olduğu halde, Dolmabahçe Sarayı'ndan çıkar, yol boyunca alkışlarla, Sarayburnu'ndaki eski Topkapı Sarayı'na gider. Harikulade mavi çinili Bağdat Köşkü'nde, Refet Paşa kendisine, bir parşömen kâğıdına Arap harfleriyle yazılı, Büyük Millet Meclisi'nin tutanağını verir.

Yeni Halife, kısa bir teşekkürden sonra, üç altın sandık içinde Hazret-i Muhammet'in mukaddes emanetlerinin bulunduğu, Sarayın eki köşklerden birine yönelir. Üzerinde altınla işlenmiş Kur'an âyetleri yazılı bir ipek örtüye sarılı, peygamberin hırkasını büyük bir saygı ile öper. İçin-

de, peygamberin kılıcı, sancağı, sakalı bulunan diğerleri önünde eğilir, kısa bir dua okur, sonra 1514'te yenilen İran Şahı'ndan Sultan Murad'ın[22] aldığı yakut ve inci kakmalarıyla süslü tahtın önünde bekleyen yüksek kimselerin bulunduğu, köşkün dış avlusuna doğru yönelir.

Altın işlemelerle süslü bir minderin üzerinde beyaz sarıklı din adamının karşısında ayakta, eller kalkık, avuç içleri havaya bakar halde, ulemanın ve hazır bulunanların mırıldandığı duayı takip eder.

Hemen ardından, Osmanlı Prensleri, Büyük Millet Meclisi temsilcileri ve sarıklı din adamları, elini öpüp başlarına koyarak yeni Halife'nin önünde eğilirler. Abdülmecit, yanında Refet Paşa olduğu halde, yeni bir merasimde hazır bulunmak ve halkla dolup taşmış olan Büyük Fâtih Camiine gitmek üzere tekrar "saltanat arabasına" biner. Halife, buradan da hep alkışlarla birlikte İstanbul'un sokaklarını, Karaköy köprüsünü katederek, bundan böyle ikametgâhı olacak Boğaziçi'nin beyaz mermerli sarayına döner.

---

[22] Bugün Topkapı Müzesi'ndeki taht, 1514'te, Sultan Murad'ın değil Yavuz Sultan Selim'in, İran'daki Safevîlere karşı yaptığı Çaldıran Savaşı'nda alınmıştır. (Z.Ç.)

XVII. BÖLÜM

LAUSANNE KONFERANSI
BARIŞ

9 Kasım 1922'de, İstanbul'daki Sirkeci Garı civarları meraklı bir insan kalabalığı ile doludur. İki piyade birliği şeref salonunun girişi önünde insandan bir çit kurmuşlardır.

Üniversite ve okul öğrencileri, başta bando mızıka, Barış Konferansına gidecek temsilcileri görmek için istasyonun iki tarafında dizilmişlerdir.

Heyet Başkanı İsmet Paşa tam öğle vakti gelir. Ayağını garın girişine attığı anda, koyunlar kurban edilir. İsmet Paşa ve heyetin diğer üyeleri, "Uluslararası Yataklı Vagonlar Şirketi"nin arabalarında yerlerini alırlar.

Saat 12.30'da "Simplon-Orient Express" düdük çalar ve hareket eder. Peronda toplanmış olan kalabalık, "Talihiniz açık olsun ve başarılar" diye haykırır.

20 Kasım 1922'de saat 15.50'de Barış Konferansı Lausanne'da açılır.

Koltukların ilk sırasında Bay Mussolini, Garrou, Venizelos, Lord Curzon, Poincaré ve Barrère ile Bay Stambouliski, Rıza Nur Bey ve İsmet Paşa görülmektedir.

İsviçre Konfederasyonu Başkanı Bay Haab, heyetlere "Hoş geldiniz," der. "Dünyanın, Noel'e kadar barış ve iyi niyet bayramını hiçbir art düşüncesiz kutlayabileceğini ümit ettiğini" söyler. Lord Curzon cevap verir, sonra kürsüye İsmet Paşa gelir. Heyecanla kısa bir Fransızca konuşma yapar. İsmet Paşa Anadolu'daki Yunan zulümlerinden söz ederken Venizelos bariz derecede sinirli görünür. Mussolini, Poincaré ve Lord Curzon ihtiyatlı bir tavır takınır.

21 Kasımda, Poincaré gece Paris'e döner. 22 Kasımda Mussolini İtalya'ya gider. Lord Curzon Lausanne'da kalır, daima boş yere çalışmaları hızlandırmak yollarını arar.

Bununla beraber, kapitülasyonlar, Boğazlar sorunu ile Osmanlı borçları ve azınlıklar meselesi pek çok tartışmalara sebep olur ve bunları incelemek için kurulan komisyonlar ayrıntılar içinde kendini kaybeder.

Daima İsmet Paşa ile irtibat halinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Ankara'dan Lausanne Konferansı görüşmelerini takip eder.

Daha sonra Ekim 1927'de söylediği Nutku'nda, şöyle diyecektir:

"Müzakereler sert ve ateşli idi. Türklerin haklarını tanıyan olumlu sonuçlar çıkartılamıyordu. Bunu çok tabii buluyordum, zira Lausanne'da ele alınan sorunlar, özellikle sadece üç-dört yıllık geçmişi olan yeni idareye taalluk etmiyordu.

Asırlık hesaplar görüşülüyordu. Şüphesiz bu kadar kirli, bu kadar karışık, bu kadar eski hesaplar yığınını çözmek güçtü.

Efendiler, Yeni Türk Devleti'nin, mirasını üstlendiği Osmanlı İmparatorluğu, eski antlaşmalar dolayısıyla varlığını sürdüren 'Kapitülasyonlar'la bağlı idi. Hıristiyan unsurlar pek çok ayrıcalık ve muafiyetlerden yararlanıyorlardı. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşik yabancılar üzerinde yargılama yetkisini kullanamıyordu. Yabancıları, vatandaşlardan alınan vergilere tâbi kılmak yasaktı. Aynı şekilde Hükümetin, devletin temellerini yıkan iç unsurlar hakkında da tedbirler alması engellenmişti.

Keza Osmanlı Hükümeti'ne, esas unsuru olan, onu kuran Türk halkına, insan şerefine uygun bir hayat sürmesi için gerekli imkânları sağlaması yasaklanmıştı. Ülkeyi onaramaz, demiryolları inşa edemez, okullar kurmakta serbest davranamazdı. Böyle durumlarda yabancılar hemen müdahale ediyorlardı. Kendilerine görkemli bir hayat sağlamak için Osmanlı Sultanları ve Sarayı, ülkenin bütün gelirlerini gasp ediyordu. Hattâ daha kötüsü, milletin bütün kaynaklarını buna tahsis ve devletin şeref ve saygınlığını buna feda eden pek çok borçlanma anlaşmaları yapmışlardı. Öyle ki, İmparatorluk artık borçlarının faizlerini ödeyemez hale gelmiş ve dünyanın gözünde iflas halinde bir devlet görünümü almıştı.

Vârisi olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünyada hiçbir değeri, hiçbir saygınlığı, hiçbir itibarı yoktu. Uluslararası hukukun gözetimi altında idi ve tâbir caizse yabancının koruması ve vesayeti altında idi.

Geçmişin bu hatalarını, bu ihmallerini yapanlar biz değildik ve tabiatıyla, asırların biriktirdiği hesapların görülmesini bizden istemek de yersiz-

di. Bununla beraber, dünyaya bu konuda cevap verme yükümlülüğü bize düşmüştü. Ülkeyi ve milleti bağımsızlık ve gerçek hâkimiyet ile donatmak için daha bu gibi güçlüklere, fedakârlıklara katlanmak zorundaydık. Kendimce, herhal ve kârda, olumlu bir sonuç elde edeceğimizden emindim. Bütün dünyanın sonunda, Türk Milleti'nin varlığı, bağımsızlığı ve hâkimiyeti için her ne pahasına olursa olsun elde etmek ve gerçekleştirmek zorunda olduğu ilkeleri tanımayacağına kani idim; zira hakikatte, bu esaslar daha önceden kuvvetle ve liyakatle elde edilmişti. Konferansta istediğimiz, daha önce elde edilenin uygun bir biçimde teyidinden başka bir şey değildi. Sadece, apaçık ve tabii haklarımızı talep ediyorduk. Üstelik, haklarımızı muhafaza etmek ve korumak gücümüz de vardı. Kuvvetlerimiz bunu yapmaya yeterdi. En büyük kuvvetimiz, en güvenilir dayanağımız, millî hâkimiyetimizi gerçekleştirmekti; olaylarla da bunu yapmaya muktedir olduğumuzu ispat etmekti. İşte bu düşünceler, geçirdiği üzücü safhalara fazla önem vermeden konferans müzakerelerinin akışını sükûnetle izleme imkânı veriyordu."

XVIII. BÖLÜM

ANADOLU'DA SEYAHAT

Yeni Halife'nin hareketlerinden ve yaptıklarından ve Lausanne Konferansı görüşmelerinden en ince noktasına kadar haberdar edilen Mustafa Kemal, bununla beraber, Saltanatın Hilafetten ayrılması ve Saltanatın yıkılmasından sonra halkın bu konudaki fikri hakkında düşünce sahibi olmak için Batı Anadolu'da bir seyahate çıkma zamanının geldiği kanısındadır. Aynı zamanda, değişik kolorduları da teftiş etmek ve 7 Aralık 1922'de, Ankara basınına bildirdiği gibi, kurmak niyetinde olduğu yeni demokratik siyasî parti için zemin hazırlamak istemektedir.

Kafasında büyük bir astragan kalpak, sırtında geniş bir lacivert palto, kışın sertliğinden endişe duymadan, 14 Ocak 1923'te, beraberinde birkaç vekil ve bir avuç dostu ile Eskişehir, İzmit, Bursa, İzmir ve Balıkesir'e hareket eder.

Her yerde, belediye salonlarında, okul veya sinema salonlarında, kendisini dikkatle dinleyen pek çok dinleyiciye ülkenin durumunu ve Lausanne Konferansı'nda temsilcilerin karşı karşıya olduğu sorunları anlatır. Ayrıca, savaş sırasında kurulmuş cemiyetlerin yerini alacak bir siyasî parti kurmak niyetini de açıklar.

Dinleyicilerine soru sorar, yeni partinin programını onlarla tartışmak için bilgilerine, vatanseverliklerine hitap eder. Bütün itirazlara cevap verir, halkla konuşur, halkı, kendisine serbestçe sual sormaya davet eder ve onları sabırla cevaplar.

Halkla sohbetleri bazen aralıksız yedi saat sürer. Aperitif saatine ve gecenin geç saatlerine kadar uzar, yemekte bunları yorulmadan derinliğine inceler ve özetler.

Bununla beraber, Gazi'nin fikrini evvelemirde işgal eden şey, halifelik ve millî hâkimiyet meselesi üzerinde halkın düşüncesidir.

Asırlar boyunca Türkiye, yeryüzünde Tanrı'yı temsil eden ilahî hukuka dayalı, dediğim dedik bir hükümdara tâbi kılınmıştı. Mahkemeleri, okulları şer'i kanunlara tâbi idi. Mustafa Kemal, Afyon Karahisar Meb'usu Şükrü Hoca'nın, hattâ tam Ankara'dan ayrıldığı gün, Halife'nin Devlet Başkanı olduğunu, Millet Meclisi'nin de, Halife'nin basit bir istişare meclisi gibi telakki edilmesi gerektiğini savunan bir broşür yayımladığını biliyordu.

Tabiatıyla bu, millî hâkimiyet fikirlerine karşı idi, Mustafa Kemal'in açıklıkla ifade ettiği kuramlara aykırı idi.

Diğer taraftan, Halife, bazı din adamları, siyasî şahsiyetler ve askerlerin çok büyük bir saygı gösterdiği kişi idi. Kafalarda tepkiler gizlice hazırlanıyordu. Mustafa Kemal, "yeni devletin bağımsızlığına, etkinliğine, geleceğine ilişkin meselelere, kim olursa olsun, unvanı ne olursa olsun, hiçbir kimsenin karışmasını hoş karşılamayacağını" anlatmak için bütün gücünü kullanıyordu.

"Bizzat millet kendi kurduğu devletin korunmasını ve bağımsızlığını ebediyyen gözetir ve gözetecektir," diye ilan ediyordu.

Bazı kişiler, destek olduğu Halife'nin yetkisinin bütün İslam dünyasına uzandığını iddia ediyordu. Halife'nin, Çin, Hindistan, Afganistan, İran, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Fas, Sudan gibi bütün Müslüman ülkeler üzerinde yargı yetkisine sahip olduğunu ileri sürüyordu.

"Bu düş asla gerçekleşmedi," diye cevap veriyordu Mustafa Kemal.

* *
*

Böylece, bir taraftan Müttefikler, isteklerinden ve eski imtiyazlarından vazgeçmedikleri ve adlî ve iktisadî alanda Türklerin yeteneklerine inanmadıkları için, Türk temsilciler konferansta pek çok zorluklarla karşı karşıya bulunurken, diğer taraftan, Ankara'da Mustafa Kemal ile bazı çalışma arkadaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkar. Eski düşüncelerin artıkları, şahsî hırslar, geleneklere saygı, gergin bir hava yaratmaktadır.

Mustafa Kemal, ülkenin siyasî gelişmelerini ve Lausanne görüşmelerini sükûnetle takip eder. İsmet Paşa'ya çizdiği hareket hattı kesindir. O

da, Müttefik taleplerini inatçılıkla reddetmektedir.

Kapitülasyonlar ve iktisadî hususlarda gerilemek zorunda kalmış olan müzakereleri yöneten Lord Curzon'un, kendi kendine;

"Barış aktedilmesinden sonra ne olacak? Bütün ülkeyi yeni baştan yapmak ihtiyacı içinde olacaksınız. Para gerekecek. O da bende, Londra'da bulunmaktadır. Her girişiminize karşılık, bugün reddettiğiniz belgelerden birini önünüze koyacağım," dediği söylenir.

Ama yine de Türkler sarsılmaz bir şekilde durmaktadırlar. Konferans çevrelerinde, İsmet Paşa'nın işitme güçlüğü olduğu belirtilmektedir. Gölde kayıkla gezintiler yaptıktan sonra, görkemli bir sükûnetle yerine oturmak üzere Konferansa dönmektedir.

Mustafa Kemal de, içinde bulunduğu güçlüklere, Ankara'da ortaya çıkan memnuniyetsizliklere rağmen kendisinden emindir. Ateşli davranışlarını ağırbaşlılıkla geri çevirmesini bilen, kendisini gönülden seven ve kendisinin de ona gittikçe daha fazla bağlandığını hissettiği İzmirli genç kızı unutmamıştır.

İzmir'e döner. Annesinin mezarını bir kere daha ziyaret edecektir. Annesinin, kendisinin evlenmesini istediğini bilmektedir. Bir aile kurmanın zamanı geldiğini düşünmektedir. Fazla uzatmadan şimdi İzmir'in güneyinde, Göztepe'de oturan Uşakizâde Muammer Bey'i ziyaret edecektir. Ondan kızını isteyecektir.

Nişan ve nikâh, 29 Ocak 1923'te öğleden sonra saat 5'te aynı zamanda yapılır.

Uşakizâdeler'in evlerinin büyük salonunda, Mustafa Kemal ve Lâtife Hanım, kendilerine geleneksel sözleri söyleyecek olan kadı'nın karşısında bir masada yer almışlardır.

Gazi'nin şahidi Mareşal Fevzi Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'dır. Lâtife Hanım'ın ise, İzmir Valisi Kâzım Paşa, Abdülhâlik Bey ve Mustafa Kemal'in Başyaveri Yarbay Salih Bey'dir.

Mustafa Kemal kadıya hitaben;

"Muhterem Efendi, Biz Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Gerekli işlemleri yapar mısınız?" der.

Kadı Lâtife Hanım'a dönerek;

"Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ni, tarafımda hazır tutulan 10 gram gümüş drahoma ve ayrılık halinde aranızda kararlaştırdığınız tazminat

karşılığında kocalığa kabul ediyor musunuz?" diye sorar.

"Kabul ediyorum."

Kadı, aynı soruyu Mustafa Kemal'e yöneltir ve olumlu cevabı alır. Evliliği tamamlayan sözlerini söyledikten ve bir dua ile merasim bittikten sonra, yeni evliler, hazır bulunanların tebriklerini kabul ederler, şampanya kadehlerini kaldırırlar ve çekilirler.

Mustafa Kemal ve eşi, İzmir'de, halkın içinde her görüldükleri zaman alkışlanmaktadırlar. Lâtife Hanım, peçesiz, siyahlar giyinmiş, başı henüz örtülüdür. Mustafa Kemal de askerî üniforması, başında astragan kalpağı, ağır bir palto ve elinde bir baston iledir.

Karısının ve 5.000 dinleyicinin hazır bulunduğu tartışmalı bir konferans tertip eder, halka sorular sorar.

"Bütün sorularınıza cevap verdim. Aranızda herhangi bir konuda konuşmak isteyen varsa, müzakereyi yeniden açmaya hazırım," der.

Pek çok kadın bu halka açık konuşmalara katılmaktadır. Mustafa Kemal, hep karşılarında konuşanın, Büyük Millet Meclisi Başkanı değil, sade bir vatandaş olduğunu tekrarlamaktadır. Keza şöyle de söylemektedir:

"Kadın-erkek aynı eğitimi almalıdır. Kadın toplumsal hayattan uzak tutulmuş olduğu için cehalet içinde geçen asırların sebep olduğu kötülükler asla düzeltilemeyecektir." (18 Şubat 1923)

Ankara dışında başka illerde de incelemelerini sürdürerek, "halkımız için bir medenî eğitim okulu, esas gayesi, milletin ve ülkenin gerçek kurtuluşunu sağlamak" olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını açıklaLausanne görüşmeleri çıkmaza girmiştir. Taraflar, Osmanlı borçları ve adlî sorunlar, yabancıların ikameti ile ilgili meselelere dair yönetim biçimi konusundaki tutumlarını korumaktadırlar. Müttefiklerin belli başlı temsilcileri konferanstan çekilmektedirler. Lord Curzon, Londra'ya gider, Bompart, Paris'e döner, onun ardından da Elefteros Venizelos gider.

Kendilerinden, en kısa yoldan ve en süratli vasıta ile Anadolu'ya dönmelerini isteyen Mustafa Kemal'in emri üzerine, İsmet Paşa ve Türk Heyeti, 7 Şubat 1923'te "Orient Express"le Lausanne'dan hareket ederler, Bükreş üzerinden dönerler.

Üç gün Romen başkentinde kalmaya mecbur olurlar, zira fazlaca yağan kar, Bükreş-Köstence yolunu kapatmıştır.

"Gül Cemal" vapuru, Türk Heyetini Köstence'den 16 Şubat Cuma günü İstanbul'a getirir.

Şehirde endişe büyüktür. İsmet Paşa'nın peşindeki gazeteciler, yazacak pek az haber alabilmişlerdir.

Bununla beraber, çok sakin olan Mustafa Kemal, arkadaşını karşılamaya gider. Her ikisi de 19 Şubat 1923'te Ankara'ya dönerler.[23]

Bu arada, Halk Partisi teşkilatlanmıştır. Seçim kampanyası 9 Nisanda başlar ve devam eder. 23 Nisan 1923'te Lausanne Konferansı, çalışmalarına yeniden başlar.

24 Temmuz 1923 Salı günü saat 15.15'te Lausanne'daki "Palais Rumine"de (Rumine Sarayı), İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in kendisine gönderdiği altın dolmakalemi kullanarak Barış Antlaşmasını imzalayan ilk kişi olur. Rıza Nur Bey ve Hasan Bey onu takip ederler. Daha sonra, Büyük Britanya adına Sir Horace Rumbold, Fransa adına General Pelle, İtalya adına Marki Garoni, Yunanistan adına Elefteros Venizelos, ardından da Japon, Rumen, Bulgaristan, Portekiz ve Belçika temsilcileri imzalarlar.

Barış yapılmıştır. Bundan böyle, Türk halkı, askerî, malî, iktisadî, siyasî açıdan tam bir hürriyet ve tam bir bağımsızlık içinde kendi kaderini tayin edecektir. Kendi kaderini bizzat kendi ellerinde tutmaktadır. Mustafa Kemal ve arkadaşları eserlerinden gurur duyabilirler.

Dinî bayramı geçirmek için eşi ile birlikte İzmir'de bulunan Gazi, orduya özetle şu mesajı yayımlar:

"*... Şerefle ve başarı ile, tehlikelerle dolu yolumuzun sonuna geldik. Harp meydanlarında olduğu gibi, siyasî sahada da milletin menfaatleri, aynı metanet ve aynı güçle savunulmuştur.*"

Le Figaro gazetesi şöyle yazar: "Lausanne Barış Antlaşması, tarihte önemli bir dönüm noktasıdır, zira, Türkiye, ilk defa olarak bir batılı güç muamelesi görmektedir."

13 Ağustosta, Mareşal Gazi Mustafa Kemal, İkinci Büyük Millet Meclisi çalışma yılının açılışında, kendi oyu hariç (zira kendisi İsmet Paşa'ya oy vermiştir), oy birliği ile yine Büyük Millet Meclisi Başkanlığına seçilmiştir.

---

[23] Mustafa Kemal, İsmet Paşa'yı Ankara Garında karşılar. (Z.Ç.)

Bu vesile ile, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile barışın imzalanması arasında geçmiş olan dönemden söz ettikten sonra şöyle der:

"Vatan dediğimiz şu mukaddes varlığa genel bir göz atalım. Onu, bütün hayattan, bütün sanat eserlerinden, velhasıl hayatı kolay ve mesut yapan her şeyden yoksun, kara, vâsi bir topraktan ibaret olarak görürüz... Bu kara toprak altında hazineler gömülüdür. Üzerinde de kahraman ve asil bir millet yaşamaktadır. Ecdadımızın mirası bu aziz toprakların, ebediyyen hür ve bağımsız efendileri olmak ve öyle kalmak maksadıyla uzun ve güç mücadeleler verdik. Milletimiz ve Meclisimiz, medeniyet ve terakki (ilerleme) yolu üzerindeki çabasında birlik içinde olduğu sürece, ümitlerimiz ve kararlılığımız başarılarla taçlanacaktır."

Barış Antlaşması, İsmet Paşa'nın uzun bir konuşmasından sonra 23 Ağustos 1923'te Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmiştir.

2 Ekim 1923. Dolmabahçe meydanında, Müttefik askerî birlikleri, üzerinde Türk bayrağının dalgalandığı bir direğin etrafında muazzam bir yarım daire yapmışlardır. Bandoları Türk, Fransız, İngiliz ve İtalyan marşlarını çalmaktadır. Müttefik generalleri ve askerleri Türk bayrağını selamlamakta, sonra rıhtım boyunca sıra sıra dizilmiş olan motorlara binmektedirler.

1923'ün şanlı sonbaharı -Türkiye için tarihi bir sonbahar- şimdi artık sisler de dağılmış olduğuna göre, Boğaziçi'ne bir ışık bayramı sunmaktadır. Askerî işgalin hakareti sona ermiştir. Askerler yavaş yavaş gemilerine binmişlerdir. Karadeniz'i, Marmara'yı, Boğaz'ı gözetim altında tutan buldok gibi son devasa gemiler, arkalarında duman bulutları bırakmaktadır. Onlar Sarayburnu'nu dönerlerken karaltıları silikleştiğinde, duman bulutları da dağılmaktadır.

Varlıkların ve eşyanın evrimi. Çok karışık ve değişik çok büyük bir halkın gelenekleri ve hayatının köklü değişimi. Haklı sevinçten coşan veya acımasız ayrılıklardan parçalanmış kalpler, allak bullak olmanın değişik ruh halleri. İstanbul'un işgali son bulmuştur.

* *
*

Dört gün sonra, 6 Ekim 1923'te, erken saatte, Asya kıyısında bir toz bulutu, alışılmamış bir hareket görüyoruz. Bunlar, süvariler ve arabaları

ile Kemalist birliklerdir. Piyadeler ise, iki liman arasında çalışan küçük gemiler ve kendilerini Sarayburnu'na taşıyan mavnalar üzerindedirler.

Sevinçten çılgına dönmüş muazzam bir kalabalık alkışlamaktadır. Pek çok koyun kurban edilir. Şükrü Naili Paşa, Trikopis'in beyaz atı üzerinde, birliklerin başındadır. Birlikler, başta bando olduğu halde, seyirciden teşekkül etmiş iki duvar arasından geçmekte, Hipodrum Meydanı'ndan, Karaköy Köprüsü ve Galata yoluyla, Beyoğlu'nun yukarılarına çıkmakta ve Taksim Meydanı'na gitmektedirler.

Tokatlıyan Oteli penceresinden, ağır silahlar ve eskimiş fişeklikler taşıyan, ciddi, güneşten esmerleşmiş, güçlü Anadolu askerlerini görüyorum.

Bayraklarla örtülü balkonlardan onlara çiçekler atılmaktadır.

Gece, şehir ışıklar içindedir. Meş'alelerden bir fener alayı görülmektedir. Aşırılarca birkaç şapka yırtılmasının dışında her şey sükûnet içinde geçer.

Levantenler, Müslümanların hoşuna gitsin diye, fes ve astragan kalpak giyerken, yeniden Türk olan İstanbul, ertesi günden itibaren yeni hayatına başlamıştır.

İzmir'de, moloz yığınları ve harabeler arasında halk, savaşın felaketlerini tamir etmek ve kesilen ticarî ilişkilere yeniden ivme vermek için teşkilatlanmaktadır. Bürolara dönüştürülmüş hangarlarda ülke içinden gelen mahsulü ihraç ve yapı malzemesi ithal etmek için çalışılmaktadır.

XIX. BÖLÜM

ANKARA BAŞKENT - GAZİ ÇİFTLİĞİ

Ekim 1923'te başkent seviyesine yükseltilmiş olmakla beraber, Ankara hâlâ, eski bir kale duvarının çarpık çurpuk çevresine birbirine ters konulmuş virane evlerin ve eğri büğrü yolların toplamından ibaret küçük bir Anadolu kasabasıdır. Şehir, bataklık araziler, kışın çamur, yazın da toz olan geniş topraklarla çevrilidir.

Romancı Yakup Kadri;

"Ankara'nın gece görünümü, şuraya buraya birkaç kıvılcım sıçratan bir mangalı hatırlatmaktadır," diye yazar.

Mustafa Kemal'in evinin civarına serpiştirilmiş evciklerin yanında, barakalar ve inşa halindeki devlet binaları yükselmektedir. En ateşli Kemalistler, yeni yönetime yürekten bağlı olan memurlar, İstanbul'un ve Boğaziçi'nin deniz özlemini çekmektedirler. Onların, yeni başkentin sert ve haşin havasına altı aydan fazla dayandıklarının görüldüğü nadirdir.

Başkentin yabancı temsilciliklere sunabileceği, Hasan Efendi Kervansarayı'nın ilkel mangallarıyla ısınan ve kireçle beyazlatılmış odalarından ibarettir. Modern konfora alışmış "Hazretler", esasen mümkün olduğu kadar kısaltmaya çalıştıkları buradaki mecburi ikametleri sırasında, ekseriya kör bir hat üzerinde dizili yataklı vagonları kiralamayı tercih etmektedirler.

Sadece Ruslar, Polonyalılar ve Afganlar devamlı olarak Ankara'ya yerleşmişlerdir. Diğerlerinin, İtalyanlar, Çekoslovaklar, Macarlar, Yunanlar, Amerikalıların, temsilcilerinin değil de, üç ayda bir değiştirilen bir veya iki sekreterinin kaldığı barınakları vardır. Bununla beraber, Türk Hükümeti ile temasta kalmak için, büyükelçiler veya elçilerin Ankara'da olmaları zaruridir. İstanbul'da kalmakta ısrarlı olmak, Ankara'yı Türkiye'nin başkenti yapan kanuna karşı hareket etmekti ve Mustafa Kemal'in

hükümetini küçümsemekti. Ya sonra, uluslararası olayları nasıl gözlemlemeli, Fransa'nın ihmal edilmesi mümkün olmayan hak ve menfaatlerinin bulunduğu şu Doğu'da yapılanlar ve söylenenleri nasıl duymalı? "O halde burada bana bir ev gerekli," diye yazar M. Albert Sarraut.

Fransa'nın Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk büyükelçisinin nasıl bir ev bulduğunu görelim şimdi:

"General Mougin'i ev aramaya gönderdim", diye anlatmaktadır. "İmkânlar çok az ve çok da tartışmak gerek. Bununla beraber bir sabah, Mougin bana, çalışmalarının sonucunu getirdi. Uzun aramalardan sonra, kalenin dibinde, düz bir arazide, sahibi Ankara keçisi derisi ticareti yapan, bir kârgir ev bulmuş. Adam evden çıkmaya razı olmuş. Süratle evi görmeye gittim. Muhakkak parlak bir şey değil. Tâcirin derilerini depoladığı geniş bir salonun kapladığı giriş üzerinde iki katlı bir ev. Daha şimdiden bir demir kepenk mağazayı dışarıdan korumakta. Adalet gibi dimdik bir merdiven, üst kata gidilmesini sağlamakta. Tabiatıyla ne akar su ne de aydınlatma var. Zira Ankara'da henüz ne gaz, ne elektrik, ne de şehir suyu şebekesi vardır; ama bunu telafi etmek için evleri ve duvarları yukardan aşağı kalın bir pislik sıvamakta ve örtmektedir.

Mükemmel! Büyükelçilik, kançılaryasına, büyükelçi de odasına ve hizmetlerine kavuşacaktır. Evvel emirde, var güçle ev temizlenmelidir."

Aşağı yukarı diğer büyükelçiler de 1925'te bu şekilde yerleşirler.

Bununla beraber, Ankara yavaş yavaş şekil değiştirir. Her tarafta inşaat başlar; taş evler, büyük beton binalar, villalar, kurutulan eski bataklıklar üzerinde yükselir. Mala ve kürek kararlılıkla işe koyulur. Çekiç sesleri işitilir, demir çubuklar üzerinde sendeleyerek yürünür. Büyük Millet Meclisi binası yükselir, inşaat artık sayılamayacak seviyededir ve yakında bütün ülkeler, yeni başkentte uygun bir bina sahibi olacaklardır.

Bununla beraber, Ankara'nın İstanbul'dan 600 km. uzakta olduğunu unutmamak gerekir. Her şey oradan getirtilmektedir; kamyonlar, inşaat malzemesi, sıhhî tesisat, elektrikli âletler, motorlar, makineler gibi, yoklukları modern bir şehir kurulmasını imkânsız kılan malzemeler.

Vahşi bir canlılıkla işe sarılınır. İnşaat heyecanı, en iyi şekilde yapmak, son tekniği kullanmak hususunda şiddetli arzu, ciddi bir çalışma gayreti olmaksızın ve insanın kendini hasrettiği eserin devamlı olacağına sarsılmaz inanç olmaksızın bir işe yaramaz. Mustafa Kemal'in Ankara'yı

başkent olarak seçme kararı, bunun daim olacağı fikrini kafalara yerleştirmiştir. Bundan ötürü toprak satın alma, çok kârlı bir yatırım olarak görülmektedir; gelir getiren evler de tabiatıyla. Hükümet, şehircilik konusunda, Berlin'den Profesör Jansen, Viyana'dan Oerley gibi işin ehlini getirtmektedir. Geniş bulvarlı bir şehir planı üzerinde çalışılmaktadır. Millet Meclisi, Bakanlıkların inşaası için kredi tahsis etmektedir. Binlerce ağaç dikilmektedir. Her tarafta özel ve resmî binalar, bankalar, okullar, hastaneler, tiyatrolar ve villalar yükselmektedir. Ankara, çağdaş bir şehir görünümü almaktadır. Geniş sokakları olacaktır.

Gardan şehre giden geniş caddenin sonunda, 1928'de inşa edilen bir büyük lüks otel, güzel cephesini Millet Meclisi'ne doğru yükseltmektedir.

Bu lüks otelin holleri, salonları, yatak odaları, barı, bir bataklık üzerinde sanki sihirli bir değnek işaretiyle, sanki bin bir gece masallarındaki gibi ortaya çıkmaktadır. Ama daha da iyisi vardır. İşte, "Halk Evi"[24] tiyatrosu, altı katlı binalar, güzel aydınlatılmış geniş okullar, laboratuvarlar, hastaneler. Yakında bütün yabancı ülkeler az çok geniş diplomatik misyonlarını yerleştirmek için çok modern binalara sahip olacak. Mustafa Kemal'in at üstünde güzel bir heykelinin dikili olduğu meydandan uzak olmayan geniş caddeler bir yıldız teşkil etmektedir.

Bir başkent mi? Elbette, bunun ne Paris'i, ne Londra'yı, ne Roma'yı, ne Vaşington'u, ne de Bizans ve Sultanların İmparatorluk şehrini gölgede bırakması düşünülebilir. Birkaç senede, bir medeniyetin pek çok asırda yaratabileceği her şey, tarihî eserler, âbideler yaratılmaz. Ama bu, Türklerin ve yabancıların gözünde daima direniş ruhunu, Mustafa Kemal'in bir halkı peşinden sürüklediği ve kurtuluşu, yenileşmesi ve geleceği için mücadele sürdürdüğü mukaddes bir şehri temsil edecek olan çağdaş bir başkenttir.

* *
*

Ankara'dan dört kilometre ötede, tren, Gazi'nin adını taşıyan mavi fayanslarla süslü güzel bir köşk havasındaki küçük istasyonun önünde durur. Bu, Mustafa Kemal'in 1926'da kurduğu model çiftliğin istasyonudur.

---

[24] Bugünkü Türk Ocağı binası. (Z.Ç.)

İşte burada, asırlardır nankör ve bakımsız bir toprak, Cumhurbaşkanının güçlü izinde kendini bulmaktadır.

Tarımsal denemeler için Anadolu'da verimli topraklar yok değildir. Menderes nehri vâdisinde, Torbalı'da, Aydın'da daha başka yerlerde, sopayı dikseniz yaprak verecek kadar inanılmaz zenginlikte topraklar vardır.

Mustafa Kemal, nankör tabiatı yenmek istemiştir. Sadece taşlardan ibaret, bir kova suyunun bulunmadığı bir yerde, kuyular kazdırmış ve ağaçlar diktirmiştir. Daha uzaklarda, -zira çiftlik 18 km. boyunda ve binlerce hektar büyüklüğündedir- muazzam büyük bir bataklık kurutulmuştur. Burada, işçiler için evler, hamamlar, bir yemekhane ve kadın-erkek ve çocukların her gün Latin harflerini ve okuma derslerini takip ettikleri küçük bir okul vardır.

Çocukluğunda dayısının Selânik yakınlarındaki çiftliğinde birkaç sene geçirmiş olan Mustafa Kemal toprağı sevmektedir. Eskiden köylüler arasında yaşadığından, Avrupa ve Amerika'dan ithal ettirdiği ve bundan böyle de gümrüksüz ithal ettirilebilecek olan modern ziraat makinelerini kullanmayı Ankara'dakilere de öğretmek istemektedir.

İstirahat yeri olarak, Hereke'de dokunan Türk halıları ve mobilyalarla döşeli bir küçük köşk inşa ettirmiştir. Ekseriye bütün öğleden sonralarını bu küçük rustik evde geçirmektedir.

* *
*

Şehirlerin ve köylerin de isimleri değiştirilmektedir.

Bir dalkavuğun "Konstantinopl" yerine kendi isminin verilmesini teklif ettiğinde sinirlenmektedir, ama 5 Ocak 1929'da, Hükümet, Bern' deki "Uluslararası Posta ve Telgraf Bürosu"na, bundan böyle Konstantinopl'ün İstanbul adını aldığını ve Türk Posta İdaresinin, Konstantinopl adına gelecek olan bütün yazışmaları iade edeceğini bildirir.

Basın Bürosu'nun nüktedan müdürü yazar Ercüment Ekrem Talu'ya, "Konstantinopl tamamen Yunancadır, çünkü Konstantin'in şehri demektir, ama, İstim poli (şehire doğru) de Yunancadır," diye sorduğumda, bana, "Niçin İstinpoli olsun da İslambol olmasın?" diye cevap verdi.

Her ne hal ise, artık Konstantinopl'den söz edilmemektedir. Pera artık Beyoğlu olmuştur. 1876'da[25] Ruslarla anlaşma imzalanan San Stefano (Aya Stefanos) Yeşilköy, Prinkipo Büyükada olacaktır. Sonunda Agios-Kilise gibi Yunanca ekleri olan şehirler de Türk ismi alacaktır. Smyrn de artık İzmir olacaktır.

[25] Ayastefanos Antlaşması 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na son veren antlaşmadır. 3 Mart 1878'de bugünkü Yeşilköy'de imzalanmıştır. (Z.Ç.)

XX. BÖLÜM

HALİFELİĞİN İLGASI
TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU
(Anayasa)

Cumhuriyet 101 pare top atışıyla 28 Ekim 1923'ü 29'una bağlayan gece ilan edildi. Gerçekte Cumhuriyet, Meclis'in;

"Büyük Millet Meclisi tarafından temsil edilen Millî İrade, ülke mukadderatının mutlak hâkimidir. Büyük Millet Meclisi'nin üzerinde bir güç mevcut değildir" kararının alındığı 23 Nisan 1920 tarihinden beri mevcuttur.

Yeni Ankara Devleti, tamamen millî hâkimiyet üzerine kuruluydu. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının bu kelimeyi söylemekten özenle kaçınmalarına rağmen bu bir Cumhuriyetti. İhtiyatlı davranmak, hassasiyetleri tırmalamamak, geleneklere ve Halifeye bağlı kişilerin tedirginliğini de gözetmek gerektiğini biliyorlardı. Daha sonra 1927'de Mustafa Kemal bu husustaki tutumu hakkında açıklamada bulunacaktır:

"Türkün ocağına ve bağımsızlığına saldıran kim olursa olsun, bütün milletin, silahla karşı koyarak, saldırganlarla mücadeleye girmesi önemli idi. Bu kadar önemli bir ihtilal hakkında fikrimin başlangıçta açıklanması pek uygun olmazdı. Halkı fikren ve hissen hazırlamak, olaylardan faydalanmak ve gayeye adım adım vasıl olmak için gayret etmek zorunlu idi.

Hüküm süren hânedanın başı, kalıtımsal içgüdüleri sayesinde tarihin kaçınılmaz akışını önceden sezerek, başlangıcından beri Millî Mücadele'nin azgın düşmanı olduğunu gösterdi. Ben de başlangıçtan itibaren kaçınılmaz sonu öngördüm. Ama bu dramın çözülmesi hususundaki fikirlerimi o zaman tamamen açıklamadım. Gerçekten de böyle açıklamalar, kendi geleneklerine, düşüncelerine ve ruh hallerine aykırı olan köklü değişikliklerden korkanların direnmesine sebep olabilirdi.

Başarıya varmanın en emin yolu, tasarılarımın her safhasını zamanı gelince uygulamaya geçirmekti."

1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal, Saltanatın kaldırılmasının zamanı geldiğine hükmetti. Ama, Cumhuriyet'in ilan zamanının geldiğine ancak bir yıl sonra karar verdi.

İsminden söz etmeksizin üç yıllık Cumhuriyet idaresi, yeni döneme başarı ile geçmek için esasen fikirleri hazırlamıştı. Bu süre içinde de Cumhuriyet henüz resmen ilan edilmediğinden, mevcut zaferin geçici olduğuna inanıldığı için, gericiler işleri oluşuna bırakmıştı.

O zaman yürürlükte olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na (Anayasa) göre, Büyük Millet Meclisi, Başvekili (Başbakan) ve Vekilleri (Bakan) tek tek bizzat seçiyordu.

Bu tarzın sakıncaları açıktı. Gizli muhalefet, 1923'te, diğer vekillerin kendileri ile işbirliği yapamadığı Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) ve Büyük Millet Meclisi Başkan Vekili'nin adaylıkları sırasında kendini gösteren sessiz bir mücadele sürdürmekte idi.

1927'de söylediği Büyük Nutku'nda Mustafa Kemal, ortaya çıkan durum hakkında şöyle der:

"Yabancı kuvvetlerin gidişinden sonra, işgalden tamamen kurtulmuş olan Türkiye, toprak bütünlüğünü sağlamıştır. Ama, Ankara'nın Türk Devleti'nin başkenti ilan edilişinden az sonra, Meclis'ten Fethi Bey'in Başvekili olduğu hükümete ve özellikle Fethi Bey'e karşı sert tenkitler yükselir. Bazı mebuslarda (milletvekili) vekil (bakan) olma hırsının artmış olduğu görülüyordu. Böylece Fethi Bey ve Vekillerinin serinkanlılık ve sükûnetle hükümet işlerini yürütmesini imkânsız kılmışlardı. Hata, her vekilin Meclis tarafından seçilmiş olmasından, vekâletlerin (bakanlıklar) kuruluş tarzlarından kaynaklanıyordu. Bu durumu esasen uzun zamandır görmüştüm. Gerçekleşmesi için uygun zamanı beklediğim bir fikri yürürlüğe koyma zamanının gelmiş olduğunu sanıyordum."

26 Ekim 1923'te, Mustafa Kemal, eski dostu Fethi Bey ve arkadaşlarından istifalarını vermelerini ister. Böyle bir bunalım yaratmak sureti ile muhalefete, hükümeti kurmak için her türlü hareket serbestisi veriyordu. Bununla beraber, her zamanki gibi bölünmüş bulunan Büyük Millet Meclisi'nin, bir bakanı bile seçmek hususunda anlaşamayacağına kani idi. Eğer öngörüşüne ters bir şekilde Meclis, yine de az çok ayakta durabilecek bir

hükümet kurmayı başarsa onun da kendisini göstermesine izin vermesinin uygun olacağını düşünüyordu.

Gruplar halindeki meb'uslar bakanlık listeleri üzerinde çalışırlar, fakat bütün Meclis'in kabul edebileceği bir aday bulamazlar. Ama yine de liste Gazi'ye sunulur. O da listeyi burada yer alan kişilerle görüşmek şartıyla uygun bulur. Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) olarak listede bulunan Yusuf Kemal Bey reddetmiş, diğerleri de itiraz etmişlerdir. Böylece, boş tartışmalarla pek çok zaman kaybediliyordu.

Mustafa Kemal, Çankaya'daki ikametgâhına dönerken beraberinde, Kemalettin Sami Paşa, İsmet Paşa, Kâzım Paşa ve Fethi Bey'i de götürür. Çankaya'ya vardığında, Rize Meb'usu Fuat Bey'i, Afyon Karahisar Meb'usu Ruşen Eşref Bey'i orada bulur.

"Efendiler, yarın Cumhuriyet'i ilan ediyoruz," diye açıklar.

Davetliler, itirazsız kabul ederler. O zaman Mustafa Kemal herkesin rolünü belirtir ve ayrılır. Gazi, kanun tasarısını başbaşa hazırlamak için İsmet Paşa'yı alıkoyar.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun I. maddesine, "Türk Devleti'nin hükümet şekli Cumhuriyettir", ibaresi eklenir. Diğer maddeler de şöyle derpiş edilir:

"Reisicumhur, bir dönem için Meclis'in kendi üyeleri arasından seçilir.

Başvekil, Reisicumhur tarafından Meclis üyeleri arasından seçilir. Vekiller de Başvekil tarafından sözü edilen üyeler arasından seçilir."

Ertesi gün, 28 Ekim 1923'te, Meclis hâlâ ayakta kalabilecek bir hükümet listesi çıkarmayı başaramadığından, Kemalettin Sami Paşa, Gazi'nin, Meclis'in Başkanı sıfatıyla meseleyi çözmesini teklif eder.

Gazi Çankaya'daki evinde kalmıştı. Meb'uslar onun yokluğunda, onu bunalımı çözmekle görevlendiren bir önergeyi oylarlar.

Önerge metnini alan Mustafa Kemal, Meclis'e gelir. Bir saat düşünme süresi ister. Bitişikteki bir odaya çekilerek, birkaç meb'usu çağırır ve onlara bir gün evvel evinde hazırladığı kanun taslağını gösterir.

Saat 13.30'da Meclis kürsüsüne çıkar ve Cumhuriyet'in ilanını teklif eden kısa bir konuşma yapar.

Derhal şiddetli bir tartışmaya başlayan meb'usların şaşkınlığı büyüktür.

Teklifi desteklemek için söz alan İsmet Paşa, Lausanne'da yabancı heyetlerin, kendisinden, Türkiye'nin "başsız bir devlet" olmasından duydukları şaşkınlığı saklamadıklarını hatırlatır. Hamdullah Suphi Bey ve Sait Bey de tamamen tasdik ederler.

Mustafa Kemal'in iş arkadaşı ve dostu Yunus Nadi, Teşkilât-ı Esasiye (Anayasa) Komisyonu Başkanı sıfatıyla, bunun, daha önce içinde bulunulan durumun kabulünden başka bir şey olmadığını izah ederek Meclis'e kanun taslağı sunar.

Ön sıralarda oturan Mustafa Kemal, tasdik anlamında pek çok kere başını eğerken Yunus Nadi şunları söyler:

"Bu kanunla, sadece içinde yaşadığımız ve yaşattığımız idare tarzının, bugüne kadar telaffuz etmediğimiz bir isim taşıdığını doğrulayacağız: Bu da Cumhuriyet idaresidir. Bu adı telaffuz edeceğiz ve resmen ilan edeceğiz.

Hâkimiyetin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu, milletin de bu hâkimiyeti, Büyük Millet Meclisi adını verdiğimiz Meclis aracılığı ile kullanacağını, nihayet, ülkenin elinde tuttuğu yasama ve yürütme erklerinin bu Meclis'in sinesinde toplandığını ilan etmek sureti ile millet, Büyük Millet Meclisi'nin ilk toplandığı 23 Nisan 1920 tarihinden beri, bütün sonuçlarıyla birlikte Cumhuriyet idaresini kabul etmiştir.

Sadece o zaman, Kurtuluş Savaşımızı başarıya ulaştırmakla meşgul olduğumuzdan, herkesin, bir idareden diğerine geçişin anlamını derhal kavrayamayacağı şeylerden söz etmekten kaçındık. Bunu daha sonraya bıraktık. Bu idareyi, kurtuluşun bir şartı olarak kabul etmiştik, ama bu ismi telaffuz etmemiştik. Bu isim Cumhuriyet'tir."

Gazi, konuşmacıyı tasdik edip cesaretlendirirken, salonda bir hareketlilik oldu. Bunu şiddetli bir tartışma takip etti.

Nihayet 8.30'da oy verilmesine geçildi ve Cumhuriyet, mevcut 158 meb'usun oybirliği ile kabul edildi.

On beş dakika sonra, Gazi, devletin en yüksek mevkiine seçilmişti.

İşte böylece Gazi Mustafa Kemal, yürütme erkinin kendisine verilmesine şahit olur. İsmet Paşa'yı Başvekil (Başbakan) tayin eder. Türk Halkı, köylüsü, sanatkârı, askeri ile bu olayı çok tabii karşılar. Dört yıl için seçilmiş olan Mustafa Kemal, bundan böyle Başvekil'i ve hattâ öteki vekilleri (Bakanlar) istediği gibi seçecektir, zira daima onun iradesine tâbi olunacaktır.

* *
*

İşte şimdi, Cumhurreisi, Büyük Millet Meclisi'nin bütün üyeliklerine sahip Halk Fırkası'nın Reisi, nihayet diktatör olarak Gazi Mustafa Kemal kendisini, Türkiye'yi kökünden değiştiren ve Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçirtecek bir dizi inkılâpları kabul ettirmeye hasredecektir.

Mustafa Kemal yeni Teşkilât-ı Esasiye'nin (Anayasa) şekli olarak, dinin devlet işlerinden ayrılmasını, geleneklerin, alfabenin, müziğin, kıyafetin, adlî ve idarî düzenin, nihayet ilk ve yüksek öğretimin çağdaşlaştırılmasını telkin edecektir. Bütün bunlar Sultanların eski Türkiye'sinden hiçbir şey kalmasın diye yapılmıştır.

Bir önemli sorun, Halifelik sorunu, Gazi'nin kafasını meşgul etmeye devam etmektedir. Osmanlı Hanedanı'nın dönüşü ümidini muhafaza eden pek çok gerici vardır. Aralarında kurtuluş harekâtının öncülerinin de bulunduğu Millet Meclisi'nin önemli miktardaki üyesi, Halife ile samimi ilişkiler içinde olmaya devam ediyordu. Refet Paşa, derin saygısının bir nişanesi olarak ona bir at hediye etmişti. Öte yandan, Millet Meclisi'nin, sadece Halife'nin bir danışma meclisi ve Halife'nin de Devlet Başkanı olduğunu iddia eden kâğıtlar ortaya çıkıyordu.

Mustafa Kemal, Halife'nin hâlâ, kendisine ümit verebilecek bazı sadakat davranışlarının odağı olduğunu hoşnutsuzlukla müşahade eder.

Tam bu sırada bardağı taşıran son damla olarak, Hint Müslümanları adına Ağa Han, Türk Hükümeti'ne Halife lehinde bir mektup gönderir. Bir örneği de İstanbul gazetelerine gönderilen ve daha Ankara'nın eline geçmeden gazetelerde yayımlanmış olan bu mektup, Gazi'yi çok kızdırır. İstanbul'un önde gelen gazetelerinin yazı işleri müdürleri İstiklâl Mahkemesi'ne sevk edilir ve Hükümet'e karşı bir harekette yer almış kişiler olarak muhakeme edilirler. Mustafa Kemal, Avrupa'da "Vur patlasın çal oynasın" bir hayat geçiren Ağa Han'ın bir İngiliz ajanı olabileceğini söyler.

Gazi, İzmir'de 22 Ocak 1924'te askerî manevraları izlerken, İsmet Paşa'dan, Halife'nin, tahsisatının artırılmasını talep ettiğini ve Ankara'dan İstanbul'a gelen vekil (bakan) ve meb'usların, ziyaretine gelmemek sureti ile kendisine saygıda kusur ettiklerinden şikâyette bulunduğunu öğrenir.

Bu da artık fazla oluyordu. Mustafa Kemal, "*Şatafatlı merasimler ar-*

tık bitmiştir. Halife tahsisat alamayacaktır," diye haykırır ve İsmet Paşa'ya telgraf gönderir.

"Eğer Fransızlar İhtilal'den yüzyıl sonra, bugün hâlâ kraliyet ailesinin Fransa'ya girmesini bağımsızlıkları ve hâkimiyetleri için bir mahzur olarak görüyorlarsa, biz de, 'mutlakiyet güneşinin' ufukta tekrar parıldadığını görmek açgözlülüğündeki bir hanedan ve onun yandaşlarına karşı takındığımız tavrımızda, Cumhuriyeti saygı nişanelerine ve safsatalara feda edemeyiz. Halife açık bir şekilde kim olduğunu, görevinin ne olduğunu bilmeli ve bununla yetinmelidir." (Mustafa Kemal'den İsmet Paşa'ya gönderilen 22 Ocak 1924 tarihli telgraf.)

Mustafa Kemal, Ankara'ya döndükten sonra, Halifeliği ilga etmeye (kaldırmaya) karar verir. Halk Fırkası'nda görüşlerini açıkladıktan sonra, meb'us Şeyh Saffet ve elli arkadaşına, 3 Mart 1924'te Halifeliği ilga eden ve Osmanlı Hanedanı'nın Türk topraklarından çıkartılmasını öne süren bir kanun teklifi yaptırtır.

Bir diğer mebus Şer'iye ve Evkaf Nezâreti'nin (Din İşleri ve Evkaf Bakanlığı) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Nezâreti'nin (Genel Kurmay Bakanlığı) kaldırılmasını teklif eder. Nihayet, bir diğer önerge ile de eğitimin birliği talep edilir.

Halife görevinden azledilir. Halifelik ve Şer'iye ve Evkaf Nezâreti ilga edilmiştir.

Bu kanunun oylandığı günün akşamı, Ankara'dan gönderilen bir telgraf, İstanbul temsilcisine, Halife'ye görevinden azledildiğinin bildirilmesini ve Türkiye'yi terk etmeye davet edilmesini emretmektedir.

Daha bir gün önceden Dolmabahçe Sarayı bir polis çemberi altına alınmaktaydı. Saat akşamın onuna doğru, vali ve polis şefinin bir yaverden, Halife'nin kendilerini huzura almasını rica etmesini istediklerinde, polis çemberi askerlerle takviye edilmiştir.

Hareminde bulunan Abdülmecit uyandırılır. Pek düzgün bir şekilde giyinmiş olarak, ziyaretçilerini kütüphanede kabul eder. Vali ona, Hükümet'in emri üzerine, şafakta Türk topraklarını terk etmesi gerektiğini bildirir. Sapsarı kesilen Abdülmecit, anlamamıştır. Cümleyi tekrarlatır. Anlayınca da;

"Hep ülkeme hizmet ettim. Bir hain değilim, ölürüm de buradan gitmem", der.

Vali ona, emrin kesin olduğunu, derhal hazırlıklara başlaması gerektiğini tekrarlar.

Abdülmecit, mütevekkil, milletin iradesine boyun eğer. Hizmetkârlarına bavullarını hazırlamalarını emreder, validen, kendisine verilen on beş bin liranın sterline çevrilmesini ister ve sultanlar, mücevherlerini el çantalarına yerleştirirken, o da uyumak için çekilir.

Erken saatte, camide namazını kıldıktan sonra, oğlu Ömer Faruk Efendi, ilk iki karısı, nedimeleri ile birlikte Sarayı terk eder. Elini öperken ağlayan çalışanlara şöyle der:

"Milletime asla bir kötülük yapmadım, asla da yapmayacağım. Yaşadıkça onun için dua edeceğim. Ölümümden sonra da bu görevi kemiklerim yerine getirecektir".

On otomobillik bir konvoy, hâlâ uyumakta olan büyük şehri sisler içinde kateder. Birinci arabanın tamiri için Yeşilköy'de durmak zorunda kalınır. Küçük kızı denizin üzerinde çakıl taşlarını kaydırırken eski Halife de sahil boyunca gezinir. Konvoy tekrar yoluna devam eder. Sürgünler Çatalca'da kendilerini İsviçre'ye götürecek "Simplon-Orient Express"i beklemek zorunda kalırlar.

Osmanlıların son Halifesi, gar müdürünün odasındaki yatak üzerinde kısa bir süre istirahat eder. Sessiz bir şekilde garın etrafını çevirmiş olan köylüler ona akşam yemeği için yumurta ve peynir getirirler.

Nihayet, sabahın birinde "Orient Express" durur. Uyuyan uluslararası yolcular, sürgüne gönderilen Müslümanların dinî reisinin, yataklı vagonların ilk vagonuna bindiğinden habersizdirler.

Mustafa Kemal'in iradesi, bütün engelleri aşarak bir kere daha kazanmıştır.

20 Nisan 1924'te, Büyük Millet Meclisi, yeni Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu (Anayasayı) ilan eder.

Cumhuriyet yerleşmiş, Halifelik kaldırılmış, Hanedan ülkeden çıkarılmış, şimdi sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun vârisi olan Yeni Türk Devleti'nin temellerini atmak için yapılmış olanları tek bir kanunda toplamaya gelmiştir. Anayasanın 1. maddesi, "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir"; 2. maddesi de, "Cumhuriyetin dini İslamdır" der.

Mustafa Kemal, 1927'de söylediği Nutuk'ta bu konuda bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Kanunun açıklanmasından çok önceleri, gazete-

ciler kendisinden yeni devletin bir dininin olup olmayacağını sormuşlardı.

O da:

"İtiraf edeyim ki, bu suale cevap vermeye zorlanmamı arzu etmezdim, şu anda, onun içerdiği cevabı telaffuz etmeye de zorlanmamı istemezdim, zira cevap zaten çok kısadır.

Gerçekten de, vatandaşları arasında değişik dinlere mensup kişiler bulunan, her birine karşı tarafsız ve adaletle muamele etmeye mecbur olan, mahkemeleri tarafından, kendi tebaasına olduğu kadar yabancılara da eşit adalet dağıtmak zorunda bulunan bir devlet, böyle bir devlet diyorum, düşünce ve inanç özgürlüğüne saygı duymaya mecburdur. Devletin bu tabii görevine, kuşkulu bir anlam verecek mahiyette başka niteliklerle kısıtlamalar getirmek şüphesiz doğru değildir.

... Cumhuriyetin ilanından sonra yeni Anayasa hazırlandığı sırada, Anayasanın 2. maddesine bu maddenin bütün anlamını yok eden bir çıkış yolu bulunmasına mecbur kalındı, ama bu, 'laik hükümet' tabirine, bir dinsizlik anlamı atfetmek için pusuda bekleyenlerin ekmeğine yağ sürmek için değildi. Kanunun 2. ve 26. maddelerinin içerdiği (ki bu sonuncusu iktidara, şeriatın yaptırımlarını uygulama, tefsir veya iptal etme hakkı vermektedir) yeni Türk Devleti'nin çağdaş karakteri ve Cumhuriyet idaremizle bağdaşmayan gereksiz ifadeler, zamanın icaplarını tatmin etmek için İhtilal ve Cumhuriyet tarafından verilen tavizleri teşkil etmektedir.

Millet ilk uygun fırsatta, bu lüzumsuz şeyleri Anayasamızdan çıkarmak mecburiyetindedir."

Mustafa Kemal'in, tasarılarını ne denli ihtiyatla uyguladığı, onları uygulamaya koymadan önce, zamanın kamuoyunu ne kadar hesaba kattığı bilinmektedir.

Türkiye'yi çağdaşlaştırmak ve onu medenî bir millet yapmak için kararlı bir adımla yavaş yavaş, ama zaafiyet göstermeden, tereddütsüz ilerler.

On iki yıldır tecrübe edilmiş Halk Fırkası'nın ilkelerinin, ülkenin içtimaî ve iktisadî yapısına en uygun olduğu ortaya çıkmıştır. O halde bunları, incelemeye alınan Anayasanın içine dahil etmek gereklidir. 1937 Martında, Anayasanın 2. maddesi bir kanunla şöyle değiştirilir:

"Türkiye, Milliyetçi, Halkçı, İnkilapçı, Laik, Devletçi bir Cumhuriyettir."

Halk Partisi'nin altı oku bu ilkeleri temsil etmektedir.

XXI. BÖLÜM

AVRUPA KIYAFETİNİN KABULÜ

"Yarın saat beş buçukta Kastamonu'ya hareket edeceğim", der Gazi, vekillerine. "Uğurlamada kimseyi ve hiçbir merasim istemiyorum."

Kastamonu, Ankara'nın kuzeyinde, Karadeniz'de, İnebolu'nun güneyinde küçük bir Anadolu şehridir. Demiryolu ile diğer şehirlere bağlı değildir. Oraya otomobille gitmek için çok kötü bir yoldan oldukça fazla kilometre yapmak gerektir.

Gazi'nin her yer değiştirmesinin uzun nutuklar söylemesine vesile teşkil ettiği ve bu sırada, tabiri caizse, milletin nabzını tutmak için halkla doğrudan temas ettiği bilinmekte idi. Bu seyahatte de ne gibi bir yenilik yapacağı, hangi maksatla bu küçük önemsiz şehire gittiği suali soruluyordu.

Hareketinin ertesinde, gece bir telgrafta, Kastamonu'ya iki kilometre kala, yolun kenarına dizilmiş çok kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandığı, arabada, elinde bir hasır "Panama" şapka ile başları açık olarak kendisini alkışlayan halkı selamlarken görüldüğü bildiriliyordu.

Fes, Müslümanların büyük önem verdiği, mü'minlerin, saygı işareti olarak başları daima örtülü olduğundan, namaz kılmalarına olanak sağlayan kırmızı bir başlıktır. Ayrıca Kur'an'da belirtildiği gibi, güneşliksiz bir başlık, "yüzü güneşe dönük" savaşmanın da bir işareti olarak kabul edilir.[26] Bu durumda, Kastamonu'dan gelen haberin çok heyecan verici bir niteliği vardı. Her şey, bu hariç, beklenirdi, zira sadece dinî değil,[27] millî

---

[26] Kur'an'da böyle bir hususa rastlanmamıştır. (Z.Ç.)

[27] Fes yurdumuza Fas'tan gelmiştir. 1832'den 1925'e kadar yurdumuzda kullanılan fesi, Tanzimat devrinde sivil, asker bütün memurlarla merkezdeki bütün erkekler giymiş, sarık yalnız bilginlere ve tarikat mensuplarına bırakılmıştır. Fesin Osmanlılar tarafından kabulü, yenilikçi Padişah II. Mahmut zamanında olmuş, lehinde ve aleyhinde birtakım görüşler→

bir özelliği de temsil eden fes, zaferden bu yana, bir Türkü bir gâvurdan ayırmaya yarıyordu. Hattâ Müslümanların yakınlığını kazanmak için onu içgüdüsel olarak benimsemiş olan pek çok levanten Ortodoks Rum, Ermeni ve Yahudi vardı.

Çok geçmeden daha başka haberler de alındı. Gece, Gazi'nin kaldığı evin önünde meş'alelerle bir yürüyüş yapılıyordu. Gösteri yapanlar, Mustafa Kemal'i başı açık görünce, neş'e çığlıkları atarak feslerini ve sarıklarını atıyorlardı. Ertesi gün, belediyede, loncalara verilen bir resmi kabulde Gazi bir terziye;

"Elbiseniz herkesin giydiği ucuz bir giysi değil mi?" der.

Terzi;

"Evet," diye cevap verir, "bu uluslararası bir elbisedir."

Mustafa Kemal;

"Görüyor musunuz," diye devam eder, *"bu basit bir giysidir, pahalı değildir, ülkenin kumaşlarıyla yapılmıştır. Aynı kumaşlarla başa da konabilecek şeyler yapılabilir. Bana fesinizi gösteriniz."*

Terzi fesini çıkarır. Gazi:

"Şuna bakınız, bir gece takkesi, üzerinde bir fes, fesin üzerinde bir sarık. Bütün bunlar için yabancı ülkelere para gidiyor. Hem de, dünyanın diğer insanlarından farklı bir başlık taşımakla, kıyıda köşede kalıyoruz. Her halükârda, medenî insanlar olmak zorundayız. Türk ve Müslüman dünyaya bakınız. Çağdaş hayatın gerekli kıldığı değişikliklere kafası uygun olmadığı için ıstırap çeken, çırpınıp duran insanları göreceksiniz. Bu, gecikmemizin, başımıza gelen felaketlerin sebebidir. Düşüncemiz, anlayışımız çağdaş olmalıdır.

---

ortaya çıkmıştır. (Türk Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1968, Cilt XVI, s. 266-67) (Z.Ç.)

Gerek bu açıklamadan, gerek İslam Ansiklopedisi MEB, İstanbul 1988 yılı basımı IV. Cildin 575. sayfasındaki bilgilerden, fesin İslamiyetle ilgili bir başlık olmadığı anlaşılmaktadır. Kaldı ki, İslamiyetin çıktığı, Kur'an'ın nâzil olduğu yıllarda ne fes ne de şapka vardı. Böyle hiçbir şey ifade etmeyen hususların, Kur'an gibi semâvî, kutsal bir kitapta yer alması söz konusu olamaz. Başa konan herhangi bir "serpuş"un din ve imanla ve de milliyetle ilgisi yoktur. Bu, dinin siyasallaştırılması çabalarıdır. Aslında din ve iman, sadece insanın gönlünün derinlerinde, inancındadır. Yoksa, başa konulan veya sarılan herhangi bir bez veya keçe parçasında değildir. (Z.Ç).

Benoist-Méchin, Mustafa Kemal, Bilgi Yayınevi, Ankara 1997, 3. baskı, s. 298-299, çevirenin dipnotu. Çeviren: Zeki Çelikkol.

Birkaç yıl evvel kendimizi kurtardı isek bu, anlayışımızın değişimi sayesindedir. Duramayız. Mutlaka ilerlememiz gerekir. Milletin çok iyi bilmesi lazımdır ki, medeniyet, karşısında ilgisiz kalan her şeyi yakan ve harap eden bir güce sahiptir. Ait olduğumuz çağdaş milletler ailesi içinde bize ayrılmış olan yeri alacağız ve onu muhafaza edeceğiz. Huzur, saadet ve insan saygınlığı buna bağlıdır."

Başlarından feslerini ve sarıklarını çıkaran kalabalık, salonu terk ederken, Gazi'yi;

"Yaşasın önderimiz," diye alkışladılar.

Ertesi günden itibaren, Kastamonu'daki terzi kendisini kasket yapmaya verirken, Gazi, İnebolu'ya gider, burada da, "İstediğinizi söyleyin, yapacağız. Siz bizim kılavuzumuz, kurtarıcımız, kahraman ve çalışkan milletimizin önderisiniz" çığlıkları arasında karşılanır.

O zaman bütün millete hitap eden Gazi:

"Cumhuriyet kuran Türk Milleti çağdaş bir millettir. Bununla beraber, bir kardeşiniz, arkadaşınız, babanız olarak diyorum ki, kendini medenî kabul eden Türk Milleti, bunu ispatlamalı, bunu göstermelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin halkı, aile yaşantıyla ve kıyafetiyle de medenî olduğunu göstermelidir. Biz millî kıyafet mi giyiyoruz?"

"Hayır, hayır!"

"Kıyafetimiz, çağdaş milletlerin kıyafeti midir?"

"Hayır, hayır!"

"Ben de tamamen sizinle aynı fikirdeyim. Altı kaval, üstü şişhane bir kıyafet ne ulusaldır ne de uluslararası. Bir paçavra yığını içinde kıymetli bir taşı saklamanın bir anlamı var mıdır? 'Burada bir elmas gizlenmektedir, ama siz göremezsiniz' demenin bir anlamı var mıdır? Kıymetli taşı gösterebilmek için, tabiatile onu saran çaputları kaldırmak gerektir. Eğer onu muhafaza etmek istiyorsak, bir kutu lazımdır, onu da altından veya platinden seçmek gerektir.

... Şapka giyilmesine itiraz eden kimseler var. Onlara, 'Siz cahilsiniz' demek isterdim. Onlara, 'Bir Yunan başlığı olan fesi giymek uygunsa, niçin şapka giyilmesin ki?' Bütün millete de sormak isterdim, Yahudi din adamlarının ve Bizans papazlarının giysisi olan kaftan, ne zaman, niçin ve nasıl kabul edilmiştir?

Arkadaşlar, size çok iyi bilinen bir gerçeği kısaca söylemek istiyorum.

Kültürün yakıcı nefesine karşı direnmek boşunadır.

Kültürün, dağları delip geçen, havada uçuşan görülmeyen atomları yıldızlara kadar cezbeden, her şeyi açıklayan ve araştıran yüksek gücü karşısında, Orta Çağ kafası ve ilkel, batıl inançlarla yaşamakta inat eden milletler, yok olmaya veya köle olmaya mahkûmdurlar. Türk Milleti, ebediyyen (sonsuza kadar) uygar ve ilerici bir toplum olarak yaşamaya karar vermiştir."

Gazi, her köyde, kasabada ihtilal ve devrimler hakkında bilgi vermek sureti ile uluslararası kıfayet ve şapkanın kabulünü öğütleyerek İnebolu'da belediye bahçesinde, bin kadar insanın önünde, tekkelerden, dervişlerden ve onların tarikatlarından söz eder.

"İnebolu'da ve başka yerlerde elbise sorunundan bahsettim," der. *"Bu, günün konusudur. Ama ben bu konuya tekrar dönmek istiyorum. Bütün uluslar gibi, bizim de ulusal kıyafetimiz var. Bununla beraber, bugün taşıdıklarımızın bu kıyafet olduğu söylenemez. (Parmağı ile göstererek) Kalabalık arasında bir bey görüyorum. Başında kırmızı bir fes ve fesin etrafında bir yeşil türban sarılı. Üzerinde canlı renkli bir yelek ve bir ropdöşambrın üzerinde de bir gömlek. Bunların altında ne olduğunu göremiyorum. Böyle gülünç bir kıyafet taşıyan medenî bir insan dünyanın alay konusu olurdu.*

Memurlar, bütün millet, elbisesine bir çekidüzen verecektir. İçtimaî bakımdan ve sağlık yönünden, çağdaş dünyanın kıyafetini giymek gerektir. Tereddüte yer yoktur.

Çağdaş milletlerin uluslararası kıyafeti, milletimize mükemmel uymaktadır. Tekrar ediyorum. Ayakkabı, potin, pantolon, yelek, takma yaka, kravat, ceket giyeceğiz, başımıza güneşlikli bir başlık, daha açık ifadesi ile bir şapka koyacağız. Jaketatay, redingot, smokin, frak giyeceğiz, ama eğer kararsız insanlar varsa, onların cahil, karanlıkçı olduklarını söyleyeceğim."

* *
*

Ankara'ya döner dönmez, Bakanlar Kurulu, devlet memurları için şapka giymeyi mecburî kılan bir karar alır. İstanbul'da valilik de ısrarla üzerinde durur ve halkın büyük bir kısmı şapka satın alır. Gazeteler, hâlâ "soytarı başlığı", "bir şarap şişesinin kırmızı damgası", "yıkılmış bir idare-

nin simgesi bir başlık" taşımakta ısrarlı olanlarla alay etmektedir. Hattâ fakir insanların, kadın şapkası veya papaz başlığı, veya işgal kuvvetlerinin bıraktığı koloniyal şapkalar giydiği bile görülür, zira, büyük miktarlarda karmaşaya rağmen, daima artan istek ancak karşılanabilmektedir. Kasket, işçiler, hamallar, öğrenciler ve çocuklar tarafından benimsenmiştir.

Bununla beraber, şapka lehine genel gösteriler olmasına, feslerin yırtılmasına rağmen, dinci çevreler homurdanmakta, karşı çıkmaktadırlar.

25 Kasım 1925'te, bütün Türklere şapka giyme mecburiyeti getiren kanun Meclis'te görüşülürken, eski bir Kolordu Komutanı olan Nurettin Paşa, "Anayasayı ihlâl eden Şapka Kanunu'nun kişisel hürriyetlere aykırı olduğunu, zira hiçbir vatandaşın yeni başlığı taşımaya zorlanamayacağını" belirten bir önerge sunar.

Bir meb'us ona cevap verir:

"Türk Anayasası, cüppe giyen ve kafalarının etrafına yirmi metre bez saran insanlar ülkesinin ortamında doğmamıştır. Bu, uymamız gereken bir medeniyetin sonucudur. Halk, pantolonu, kravatı, ceketi kabul etmiştir. Niçin sadece şapkaya karşı direnecekmiş? Yeniçerilerin uzun külahları Viyana'yı savunanları yendi mi? Ya İzmir Valisi'nin fesi Yunan çıkartmasına mani oldu mu?"

Büyük Millet Meclisi, iki muhalife karşı, kanunu oybirliği ile kabul eder.

Henüz çok geri olan bazı doğu illerinde şapka giyenlere karşı yapılan gösteriler kanlı kavgalara dönüşür.

Hükümet başkaldırmanın olduğu yerlerde derhal sıkıyönetim ilan eder. Hamidiye zırhlısı Samsun'a birkaç mermi yollar, böylece, kırk kadar ölüm ve kürek mahkûmiyetinden sonra, başkaldırma süratle boğulmuştur.

Türk insanını Avrupa ve Amerika insanına benzeten şapka taşıma mecburiyetinin, küçümsenmeyecek bir sonucu vardır. Çok saygın bazı kafalar bunu anlamamışlardır. Avrupa'nın mimarlarından birisi olan Kont Sforza şöyle yazar: "Kemal'in bütün bu Batılı reformlar karmaşası bir gün, çalışmalarının ancak çok ikinci planda bir bölümünü oluşturacaktır." Bay Edouard Helsey de, 17 Ekim 1926 tarihli "Journal"de, sanki nükte yapar bir hava içinde, yeni Türkiye hakkında bir anket yapıyordu: "Şimdi iş kafaların içini değiştirmek için başlık şeklini değiştirip değiştir-

memeye kaldı. Karaderililerin başında olmaktan nefret eden ilkel bir kral, bütün tebaasını baştan ayağa kadar beyaza boyattı. Ertesi gün de hep beraber 'Bamboula' dansı yapıyorlardı."

Türklerin başlıklarını değiştirmelerinin önemini değerlendirebilmek için Müslüman bir ülkede yaşamış olmak gerektir.

Müslümanlar, kendi dinlerinden olmayanlara, hakaret anlamına gelen "gâvur" sözcüğünü kullanırlar. Müslüman olmayanların en nefret edileni, "şapka giymiş gâvur" aşağılayıcı sıfatına layık görülüyordu.

Mustafa Kemal, şapkayı kuvvet kullanarak kabul ettirmekle, dcğişimin sadece dış görünüşten ibaret olmayacağını, aynı zamanda bunun, büyük psikolojik etkisinin de olacağını biliyordu.

Hayranlık uyandırıcı bir cesaret.

"Anadolu'da en tutucu olan yer neresidir?" diye sormuştu.

"Kastamonu."

"Anadolu'da en fazla hoca çıkaran yer neresidir?"

"Daday kazasıdır."

Mustafa Kemal derhal bu tutucu kazaya gider.

Şapka kelimesini söylemeye cesaret edemeyen bazı pısırıklar ona "güneş siperli başlık" diyorlardı. Mustafa Kemal, "Buna şapka denir," diye üzerine basarak belirtmektedir.

O, yarım yapılan şeyin bir işe yaramayacağına, Doğu ile Batı arasında ortada kalan bir rejimin melez bir rejim olacağına inanmaktadır... Türkiye de, üzerine çağdaş medeniyeti yerleştireceği sağlam temelleri kurmak için, çocukluktan, anadan, babadan kaldığı için bağlanılan en aziz hatıraları, âdetleri feda etmekte tereddüt göstermeyecektir.

Bütün Doğu âdetlerini kaldırır. "*Pek çok yerde, kadınların başlarını ve gözlerini örtmek için bir bez veya örtü kullandıklarını görüyorum,*" demektedir. "*Bir erkeğe rastladıklarında, ona sırtlarını dönmekte ve yere çömelmektedirler. Bu hareket tarzının anlamı nedir? Medenî bir insanın anası, kız kardeşi böyle garip ve vahşiyane bir tavrı devam ettirebilir mi? Bu durum bizi gülünç yapmaktadır.*"

Daha da kararlı bir şekilde dincileri, dervişleri ve mollaları eleştirir.

"*Ölülerden bir yardım beklemek utanç vericidir. Din adamlarının gayesi dünyevî ve uhrevî hayatta müminlere saadet sağlamak değilse ne olabilir?*

İlmin've tekniğin en parlak olduğu bu asırda, Türkiye'nin bu medenî Türk toplumunda, insanların kendilerini, karanlık fikirli şu veya bu şeyhin maddî ve manevî yönlendirilmesine teslim etmesine hiçbir surette izin vermeyeceğim.

Türkiye Cumhuriyeti, şeyhler, dervişler ve keşişler ülkesi olamaz. En iyi, en gerçek yol medeniyet yoludur. İnsan olmak için, medeniyetin gereğini yapmak yeterlidir. Tarikat şeyhleri bu söylediklerimdeki gerçeği anlayacaklardır. Kendiliklerinden tekkelerini kapatacaklardır, çocukların artık yetişkin olduklarını kabul edeceklerdir.

... Hiçbir görevi olmadığı halde din adamı elbisesi giyen birçok insan görüyorum. Bunların arasında ne okuma ne de yazma bilen pek çok cahil insana rastladım. Bu cahiller, kendilerinin halkın temsilcisi oldukları izlenimini vermektedirler. Halkla ilişkiye girmemize mani olmaktadırlar. Bu insanlara; 'Bu görevi, bu yetkiyi size kim verdi?' diye sormak isterdim. Millete, böyle bir yüzsüzlüğü hiçbir şekilde kabul etmediğimi söylüyorum. Başkalarının hakkı olan elbiseleri haksız yere giyen insanları görmenin mahzurlarına da hükümetin dikkatini çekeceğim.

İbadetin tek yönetimi vardır. Bu yönetim müftü ve vaizlere bağlıdır. Bu insanlara uygun gelecek elbiseyi biliyorum. Hiçbir hakkı olmayan kimselerin bu din adamı elbisesini giymesi haklı gösterilemez. Buna izin vermeyeceğim.

Tekkeler kapatılmalıdır. Kimsenin tekkelere ihtiyacı yoktur. Kendi gücümüzü kültürden, ilimden, teknikten alacağız. Tekkelerin gayesi insan yobazlaştırmaktır. Halk, artık şeyhler tarafından uyutulmasına, aldatılmasına izin vermeyecektir."

Ve sonunda da şöyle söyler:

"Kendisini bir şeyhler, dedeler, çelebiler, babalar ve emirler sürüsünün yönetimine terk etmiş bir halka, medenî bir millet gözü ile bakmak mümkün müdür? Kim kaderini, hayatını, ruh çağırıcılara, büyücülere, falcılara, eğlence tâcirlerine emanet eder?"

* *

*

2 Kasım 1925'te Millet Meclisi, tekkelerin kapatılmasına dair kanunu kabul ediyor, din adamlarının elbisesini düzenliyor, ahiliği, dervişliği ve şeyhliği kaldırıyordu.

Bundan böyle, dervişlik kaldırıldığı için cübbe ve sarık da ortadan kalkıyordu.

Dervişlerin başı da sakalını kestirir, şapka giyer, İstanbul'a gelerek, Beyoğlu'nda, "Hotel International"da bir oda tutar, artık kaftanını ve sarığını giyememekten dolayı üzüntüsünden beşinci kattan kendisini avluya atar ve ölür. Gazi'ye, tekkede âyin yapması yasaklandığı için şimdi ne yapması gerektiğini soran bir dervişe Mustafa Kemal şöyle cevap verir: "Garden Bar'da (Beyoğlu'nda danslı bir kahve) dans edin."

Kadınların örtünmelerini de ele alan Mustafa Kemal, bütün vücudu kaplayan şu kasvetli örtü çarşafı ve peçeyi sevmediğini söyler. Kadınları, Avrupalı hemcinsleri gibi giyinmeye çağırır, "sadece çirkinlerin yüzlerini örtmeye hakları olduğunu" ifade eder.

Peçeli bir kadınla olduğunda, nazik bir şekilde ona, "mutlaka güzel olduğunu, şahane saçlara sahip bulunduğunu ve bu kadar güzelliği saklamasının yazık olduğunu" söylemektedir.

Aslında, kadının örtünmesi, İslamdan önceki devirlere kadar gider. Eski çağlarda da âdetti. Bunu Türkler icat etmediler. Onlar sadece kopya ettiler.

Mustafa Kemal, her biri ayrı ayrı yaşayan, bir yanda kadınlar, öte yanda erkekler olarak iki ayrı cinse bölünmüş bir halkın, daima zayıf bir halk olacağı görüşünü savunmaktadır. *"Ülkenin iyiliği için iki cinsin bir işbirliğine varması gereklidir,"* der.

XXII. BÖLÜM

AYAKLANMA VE SUİKAST LAİK KANUNLAR

Mussolini, basın kampanyası ve 1914-1918 Dünya Savaşı sonrasında İtalya'da hüküm süren kargaşa ve o zamanki hükümetin zayıflığı sayesinde iktidara gelebilmiştir. Hitler, halkın oyları sayesinde Alman İmparatorluğu'nun yadsınamaz önderi olmuştur. Bazı komutanların gücünü kıskanmalarına veya inkılaplarının avantajlarını tanımakta fazla muhafazakâr olmalarına rağmen Mustafa Kemal, ülkeyi kurtarmış olan muzaffer komutan, Gazi olarak her şeyin üzerindedir; ordunun, arkasında olduğundan emindir. Anadolu köylüsü ona güvenmekte ve sonsuz bir sevgi beslemektedir.

Saltanatı ve hilafeti ilga ettikten sonra Mustafa Kemal, kendisini, laik bir millet yaratmaya verecektir. Hattâ Büyük Millet Meclisi'nin içinde bile gizli bir muhalefete göğüs germek durumunda kalacaktır, zira, Kur'an'ı kendine yol gösterici olarak gören pek çok meb'us vardır. Halk da ilhamını dini fikirlerden almaktadır.

Karadeniz ile Türk-İran sınırı arasında oturan, boyları ortanın üzerinde, sık sık sultanlara kök söktürmüş, esmer tenli güzel insanlar olan Kürtler, eski Halife'nin etrafındaki insanlarla ve Suriye'de ikamet eden ve taht üzerinde hak iddia eden Prens Selim ile ilişki içindedirler.

Bunlar Ankara Hükümeti'nin yetkilerini tanımayı ve vergi ödemeyi reddetmektedirler. Laik kanunların uygulanması toplumsal yapılarına ters düşmektedir. Cumhuriyetin aleyhinde propaganda yapmaktadırlar. Bu davranışlarının sloganı da "tehdit edilmekte olan inancın korunması"dır. Dine saygı, Kur'an hükümlerinin idamesi ve Halifeliğin yeniden ihdası (geri getirilmesi) istenmektedir.

Mustafa Kemal, isyan halindeki bölgeye birkaç tümen göndererek,

burada sıkıyönetim ilan ederek, önderlik edenleri sıkıyönetim mahkemelerine sevk ederek isyan hareketini bastırmakta tereddüt etmez. Şeyh Sait ve önderlik eden diğer kırk beş kişi yargılanırlar ve Diyarbakır'da asılırlar. İsyan bastırılmıştır.[28]

Saltanat lehine propaganda yasağı getiren önceki kanunu tamamlamak üzere, Büyük Millet Meclisi, "siyasî maksatlarla dinin aşırı derecede kullanılmasını" yasaklayan bir kanun ile ayrıca "devlette kamu düzenini sağlamak" üzere hükümete fevkalade yetkiler veren bir başka kanunu kabul eder.

* *
*

Yıl 1926. Mustafa Kemal Paşa İzmir'de birkaç gün geçirecektir. Bir zamanlar eski "Hotel Kramer"i işleten Naim Bey'in, otel pansiyona dönüştürülmüş olan Spartalı adındaki bir Ermeni'nin (Paris'e kaçmıştı) rıhtımdaki evinde kalacaktır. Babacan Naim Bey, müşterileri olan İtalyan bankaları müdürleri, Amerikalı işadamları, tütün tüccarlarına başka bir yere yerleşmelerini rica etmiştir. Bütün otel Gazi'ye ve beraberindekilere tahsis olunacaktır.

Ama gelin görün ki, polis Cumhurbaşkanı'nın gelişinin arifesinde, 15 Haziranda, suikastçılardan birinin itirafı sayesinde, meşrutî idare (ana-

[28] Şeyh Sait İsyanı'nın patlak vermesinde, Lausanne Konferansı'nda, çözümü Milletler Cemiyeti'nin aracılığına bırakılmış olan Musul ve Kerkük sorununun da büyük rolü vardır. Şöyle ki: Milletler Cemiyeti'nin Musul Meselesi'ni ele aldığı 1924-25 yıllarında, Şeyh Sait İsyanı'nın da çıkmış olması bir tesadüf değildir. İngilizler, Lausanne Konferansı sırasında çözümüne karşı çıktıkları bu meselede şimdi bir Türk müdahalesinden çekinmektedirler. Bu bölge, Türk Ordusu'nu meşgul edecek bir kargaşa çıkarılmasına açık bir bölgedir. Tutucudur. İnsanlarını fanatikleştirmek kolaydır. Ayrıca buna hizmet edecek olgular da vardır. Genç Cumhuriyet rejimine karşı bir tepki partisi olarak kurulmuş olan "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası"nın programında "Fırkamız dinî inançlara saygılıdır" hükmü, esasen bölgede gerilimli bir ortam yaratmıştır. Bu ortamı değerlendiren İngiltere, Türk Ordusu'nun Musul'a muhtemel bir müdahalesini önlemek üzere, bu gergin ortamın üzerine giderek halkı kışkırtmış, olayların patlamasına sebebiyet vermiş, Türk Ordusu'nu burada meşgul etmiştir. Öte yandan, esasen Türkiye'nin o tarihte üyesi olmadığı, kendi hegomanyası altındaki Milletler Cemiyeti'nden, Musul ve Kerkük'ün, kendi mandası altındaki Irak topraklarına katılması kararını çıkarttırarak, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) akabinde, Mütareke hükümlerine aykırı olarak ve hile ile fiilen el koyduğu, petrol zengini bu bölgedeki illegal varlığını böylece hukuki bir zemine oturtmuştur. (Z.Ç.)

yasal padişahlık) tarafları, yenileşmeye karşı "Genç Türkler" ve hattâ, diktatörlüğünü kabul etmeme kisvesi altında, aslında onu kıskanan eski silah arkadaşları tarafından, Gazi'nin hayatına kasteden bir komployu ortaya çıkarır.

Acele ile İzmir'e gönderilen İstiklal Mahkemesi'nin, Refet Paşa'yı, Ali Fuat Paşa'yı ve çok itibarı olan Kâzım Karabekir Paşa'yı mahkemeye davet ettiği öğrenilir. Bununla beraber, mahkeme salonuna girdiklerinde, bir dizi subayın önünden geçerken alkışlanan, Mustafa Kemal'in bu eski silah arkadaşı paşaların hepsi de beraat etmişlerdir. Rauf Bey, Dr. Adnan ve eşi Halide Edip on yıl Türk topraklarının dışında sürgüne mahkûm edilmişlerdir. Aralarında, pek çok borç alma anlaşması imzalamış olan bakanlardan Cavit Bey[29] ve "Genç Türk" ihtilalinin önderlerinden Kâzım Bey idama mahkûm edilmişlerdir.

* *
*

Evliliğinden hemen hemen iki yıl sonra, Gazi Mustafa Kemal Paşa eşinden ayrılır.

Ayrılık, gazetelerde yayımlanan sade bir bildiri ile duyurulur.

İki ayrı yaradılışta, hiçbir tenkide ve uyarmaya tahammül edemeyen Mustafa Kemal ve Lâtife Hanım artık hiç anlaşamıyorlardı.

Lâtife Hanım, İstanbul'da, köşesine çekilir ve saygın bir hayat sürer. Mustafa Kemal ise pek çok genç kadınla ilişki içine girecek, ama hiçbiri devamlı olmayacaktır.

Siyasî eseri, yenilikçi çabaları ile çok meşgul, bağımsızlığına çok düşkün olan onun için, aşkın duygusallığına devamlı bağlı kalmak imkânsızdır.

Çankaya'da, mütevazı villasında arkadaşlarını toplamayı seven Mustafa Kemal, gece ve gündüz çalışmaktadır.

Sık sık, rakı şişeleri ve meze tabakları ile donanmış masanın etrafında, kanunlar hazırlanır, projeler yapılır, yeni bir Türk vatanı yaratılır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra çıkarılan ilk kanunlardan birisi hafta tatili kanunudur. Bu gün, Peygamber Hz. Muhammet tarafından cuma

---

[29] Osmanlı dönemi Maliye Nazırlarından. (Z.Ç.)

günü olarak tespit edilmiştir. Daha sonra, bu istirahat gününün Avrupa'daki ile aynı güne gelmemesinin mahzurları görülerek, pazar günü hafta tatili olarak kabul edilir. Büyük Millet Meclisi, miladî takvimi de kabul eder. Saatler de Avrupa'ya uyarlanmıştır.

Bununla beraber, Lausanne Konferansı'ndan beri zihinleri meşgul eden en önemli sorun, yeni Türkiye'nin kabul edeceği hukukî mevzuat meselesidir.

İslam hukuku laikleştirilmeli, bu konudaki kısıtlamalar kaldırılmalıdır. Müslüman ile Müslüman olmayan, Türk ile Türk olmayan herkes aynı ve tek hukuka tâbi olmalıdır.

17 Şubat 1926'da, Büyük Millet Meclisi, el kaldırarak, oybirliği ile şeriat kanunlarının yerine, İsviçre Medenî Kanunu'nu kabul eder.

Mülk edinme, evlilik, bundan böyle Kur'an hükümlerine tâbi olmayacaktır. İbadet edenlerle ibadet etmeyenler arasındaki bütün hukukî fark kaldırılmakta; kanun önünde eşit olan herkes, İsviçre'den alınmış olan Türk Medenî Kanunu'na, İtalya'dan alınmış olan Ticaret Kanunu'na tâbidir.[30]

Bir darbede çok evliliği yıkan ve Türkiye'yi Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine taşıyan İsviçre Medeni Kanunu'na itirazlara karşılık Adalet Bakanı şöyle söyler:

"Zamanımızda, medenî, milletler ailesi içinde yer alan toplumların ihtiyaçlarında esaslı bir fark yoktur. Toplumsal ve iktisadî ilişkiler, medenî insanlardan gerçek bir aile kitlesi meydana getirmiştir."

Ve konuşmasını şöyle bitirir:

"Efendiler, eliniz yeni kanunu kabul etmek üzere kalktığında, geçmiş olan bin üç yüz yılın akışı duracak ve verimli ve medenî yeni bir hayat, Türk Milleti'nin önünde açılacaktır.

Mustafa Kemal, Türkiye'yi bağımsız ve çağdaş bir ülke yapmayı başardı. Bu, % 80'i Müslüman köylü olan devlet, tamamen Türk olacak ve sadece Türk vatandaşlarını barındıracaktır. Dil temizlenecek, Avrupa âdetleri benimsenecek, ama her şeyden önce ve her şeyin üstünde Türk kalınacaktır."

---

[30] Ticaret Kanunu Almanya'dan, Ceza Kanunu İtalya'dan alınmıştır. (Z.Ç.)

XXIII. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL İSTANBUL'DA

15 Temmuz 1927'de Mustafa Kemal, yazı İstanbul'da geçirmeye karar verir.

Bu olay, ülkede olduğu kadar kordiplomatikte de pek çok yoruma sebep olmaktan geri kalmayacaktır.

Mustafa Kemal, Samsun'a hareket ettiği günden, yani mücadeleye başladığı tarih olan Mayıs 1919'dan bu yana Sultanların eski başkentine gitmemişti.

Türkler için olduğu kadar yabancılar için de İstanbul'un gözden düşmesi tabii görünüyordu. Cumhurbaşkanı'nın, eski bir levanten şehrine, "Osmanlı Padişahları"nın olağanüstü güzel ve şatafatlı şehrine hiçbir yakınlık duymadığı biliniyordu. O, Ankara'yı, yeni başkenti, köklü bir şekilde Türk, millî hareketin kalbinde, birdenbire, devasa bakanlıkları, konforlu binaları, geniş ve temiz yollarıyla çağdaş bir şehir olmuş olan Ankara'yı seviyordu.

Bununla beraber, Boğaz'ın kenarındaki şehrin de özel bir büyüsü, çok güzel bir iklimi vardı. İstanbullular Gazi'ye pek çok kere aralarına gelmesi için ricada bulunmuşlardı. Cumhurbaşkanı nihayet tatilini İstanbul'da geçirmeye karar verdi. Halk onu heyecanlı bir şekilde karşıladı.

Kız kardeşi Makbule Hanım ve yüksek sosyeteden birkaç hanım, 1924'te Halife'nin ayrılışından beri terk edilmiş olan Dolmabahçe Sarayı'nın salonlarını, odalarını açmakla ve onları içinde oturulur hale getirmekle görevlendirildiler.

Eğer sevimli sadelikteki tabiatı ve demokratik fikirleri bilinen Cumhurbaşkanı, 1852'de Sultan Abdülmecit tarafından inşa ettirilmiş olan bu güzel sarayı ikametgâh olarak seçmişse, bu, sarayın modern konfora sahip tek saray oluşundandır. Pek çok köşklerden oluşan Topkapı Sarayı, müze-

ye dönüştürülmüştü. Eskiden Abdülhamit'in ikamet ettiği Yıldız Sarayı da oyun gazinosu idi. Diğerleri de şehirden çok uzakta idi. Boğaz'ın üzerinde bulunan Dolmabahçe'nin enfes terasları, bol havadar odaları, bakanların toplantıları için kullanılabilecek pek çok salonları vardı.

Mustafa Kemal buraya yerleşir. Kız kardeşi ve dostları hanımlar, Mustafa Kemal'in huzurunda son Halife'nin çekmecelerini ortaya dökerler. Burada buldukları Abdülmecit'in bir mektubunu Gazi'ye verirler. Gazi gülümseyerek okur. Bu, Abdülmecit'in haremdeki kadınlara hediye ettiği kumaşların örneklerinin ekli olduğu, Paris'teki "Louvre Mağazası"na yazdığı bir mektuptur. Gazi, "İşte bakın, bizim ulu Halifemiz nelerle uğraşırmış," der.

Bu 1927 yazında Mustafa Kemal, öğleden sonraları Boğaz'da ve şehirde gezinti yapar. Çay saatinde pastanelere gider. Beyoğlu'ndan Galata'ya kadar yaya gittiği veya İstanbul tramvayının ikinci mevkiinde seyahat ettiği görülür.

Kendisi için her zaman çiçekle bezenmiş bir masanın hazır bulunduğu "Park Hotel"de veya Tarabya'da, "Tokatlıyan"da yemek yer. Salona girdiğinde, Çanakkale Savaşları'nda komutası altında hizmet görmüş olan Ermeni Metrdotel Karabet'i tanır. Eski silah arkadaşı ile samimi bir şekilde sohbet eder. Salonda turistler dans etmektedirler. Mustafa Kemal, onları görmek için yaklaşır. Genç bir Romen kız ondan bir kart imzalamasını rica eder. O da imzalar.

* *
*

Temmuz 1927'den itibaren Mustafa Kemal yaz aylarını muntazaman İstanbul'da geçirecektir. Bu tatiller sırasında önde gelen bakanlar ve İstanbul'da ikametgâhı olan diplomatlar da arkasından gideceklerdir.

O, sık sık, Dolmabahçe'den kalkarak Büyükdere'ye giden, aperitif almak için Tarabya'da duran veya akşam yemeği için Büyük Ada'ya veya su kenarındaki kır kahvelerine yönelen beyaz bir motorda Boğaz'ı dolaşırken görülmektedir. Moda'da kayık yarışlarına, yüzme müsabakalarına, kulüpte danslı yemeklere katılmaktadır.

Florya'ya gitmekten özellikle hoşlanmaktadır. İstanbul surlarından on iki kilometre uzakta Marmara'nın çok güzel bir koyunda bulunan

Florya, 1920'de Türkiye'ye sığınmış olan Vrangel Ordusu'nun subayları ve Rus kadınlarının, Müslüman kadınları halkın içinde suya girerken görmenin kabul ve tasavvur edilemez olduğu zamanlarda, gönüllerince kullandıkları ince kumlu bir plajdır. Çok gidilen bir yer olmasına rağmen Florya Plajı, sadece kulübeler ve çok kötü evler yığını halindeydi.

Cumhurbaşkanı burayı modern bir plaj yapmak istedi. Örnek olmak için uzun kumsalda, içinde her gün saatler boyu, hattâ geceler boyu kaldığı küçük bir ev yaptırttı. Kürek çekiyor, denize giren diğer insanlarla birlikte kumlara uzanıyordu.

Gazi'nin buradaki varlığından dolayı derhal harekete geçen İstanbul Belediyesi yolları tamir ettirdi. Çürümüş ahşap evleri yıktırdı, betondan plaj kabinleri, geniş bir gazino inşa ettirdi.

Gazi'nin teşebbüsü sayesinde, Bizans zamanında var olan ve savaştan bu yana tamamen terk edilmiş bulunan bir su şehri yeniden hayatiyet kazandı. Yalova, Marmara'nın Asya sahilinden on kilometre uzaklıkta, yeşillikler arasında kaybolmuş, radyoaktif su kaynaklarının şırıltısı ve kuş sesleri ile uğuldayan çok güzel bir köydür.

Mustafa Kemal, 1928 ilkbaharında, kaplıcalarda istirahat etmek üzere oraya gitti. Hotelin ve gazinonun harabiyetini, yolların yürünemez olduğunu gördü. Derhal, "Tatillerimin bir kısmını burada geçireceğim," dedi. "Yalova'nın yeniden canlanması, buraya günlük deniz seferleri konulması ve uygun bir otel yapılması lazım."

Bu yeterli olur. Yalova bugün, bir bahçe gibi çiçekler içinde, bütün konfora sahip bir kaplıcalar şehridir. Özellikle bayram günlerinde pek çok ziyaretçi gelir. İnşa edilmekte olan (İstanbul'da) Hilton Oteli hariç, Termal Oteli Türkiye'nin en iyi otelidir.[31]

Modern konforu seven Mustafa Kemal, İzmir'e de gider, şehrin yeniden inşasına nezaret eder. İnciraltı ve Çeşme'de geçirdiği günler sayesinde de bu plajlar düzenlenir.

Kemalist idare mutedil bir devletçilik uygular. Tuz ve tütünde olduğu gibi daha önce var olan tekellerin yanında, bütün liman işlemlerinde, alkollü içkilerde, kibritte ve diğer bazı şeylerde de tekel kurar. Nükteci bir meb'us;

---

[31] Yazarın bu kitabı yazdığı tarih (1958) itibariyle. (Z.Ç.)

"Kebap ne zaman tekele tâbi olacak?" diye haykırır.

Bununla beraber, eski feodal iktisat sisteminin yerini, tamamen donatılmış bir iktisadî sistem almıştır. Artık Türkiye, şeker, pirinç, çay ithal etmeye ihtiyaç duymayacaktır. Bir kâğıt sanayiine, bir çimento sanayiine, bir kimya sanayiine sahip olacaktır. Madenlerin ve ormanların işletilmesi hız kazanacaktır. Daha fazla krom, manganez, bakır ihraç edilecektir. İhtiyaçlarını karşılamak ve savunmasında kullanmak üzere yeterince demir ve çelik istihsal edecektir. Ülkenin elektrikle donanması sayesinde çok büyük bir atılım gerçekleşecektir. Özellikle Türk sermayesi ile demiryolu inşa edilecektir. Artık yabancılara imtiyaz yoktur, deniz taşımacılığı, eskiden hayal gibi görünen bir tonaja varacaktır.

Nihayet, bankalar kurulacaktır. Mustafa Kemal ilk Türk bankasının kurucusu olacaktır.

Bir gün, bir yabancı banka müdürünün Türklerin bir banka idare etmekten âciz olduğunu söylediğini işitince, derhal 100.000 lira[32] çekti, bir torbaya koydurttu ve Ankara'da terkedilmiş bir dükkâna gönderttı. Daha sonra Celâl Bayar'ı[33] çağırttı ve ona;

"Yeni bankanın müdürü olacaksınız," dedi.

Bugün, büyük küçük bütün şehirlerin tüm sokaklarında bankalar vardır ve hattâ bazen aynı bankanın aynı cadde üzerinde birçok şubesinin olduğu da görülür.

[32] O tarihte bir altın lira yaklaşık 2 liradır. Mustafa Kemal 250.000 lira vermiştir. (Z.Ç.)

[33] Celal Bayar, kitabın yazılmış olduğu 1958'de Cumhurbaşkanı idi. (Z.Ç.)

XXIV. BÖLÜM

LATİN ALFABESİ - BATI MÜZİĞİ

İnsanlar arasındaki ilişkileri değiştiren, onların âdetlerini, alışkanlıklarını ve giyimlerine kadar pek çok şeyi değişikliğe uğratan, siyasî, töresel, dinsel inkilâplar (devrimler) on yıldır peşpeşe yapılmaktadır.

Ama, yeni Türkiye'nin, medenî milletler sırasındaki yerini alması için şimdi yapılacak olan eser, muhakkak surette gösterilen bütün gayretlerin taçlandırılması olacaktır.

Doğu'yu tanımayanlar, Doğu'daki bir ülkede yaşamamış olanlar, Gazi'nin kabul ettireceği devrimlerin büyüklüğünü, kapsamını ancak güçlükle anlayabilirler: Bundan böyle Türkler artık Arap harfleri ile yazmayacaklardır. Latin alfabesi kabul edilecektir ve kısa zamanda da yeni harflerin kullanılmasını mecburi kılan bir kanun çıkarılacaktır.

Bu kararın önemini belirtmem için, Arap harfleriyle Türkçe yazının zor, hattâ kültürlü bir insan için bile bütün kelimelerin anlamını ve telaffuzlarını önceden bilmeden Türkçe bir cümleyi düzgün bir şekilde okumanın imkânsız olduğuna işaret etmem yeterlidir.

Çünkü, sadece Türklerin yüzde onu okuma-yazma biliyordu ve bu pek düşük yüzde de sadece belli başlı şehirlere dağılmıştı.

Mustafa Kemal Latin harflerinin kabulü sorununu incelemek üzere bir heyet kurdu. Bu heyetin üyeleri, her şeyden önce, Arap ve Fars gramer kaidelerini muhafaza etmek mi, yoksa yeni bir Türk yazım şekli yaratmak için bunları terk etmek mi gerekeceği hususunda karar vermek zorundaydılar. Yeni yazım şekli kabul edildi, zira, "Alfabe değiştiren bu halk, her çeşit eski tutsaklıklarla yeni bir dünyaya giremez. Herkes telaffuz ettiği kelimeyi hatasız yazmalıdır," deniyordu.

Şimdi iş alfabeyi ortaya çıkarmaya kalıyordu. Bu da, hemen hemen Fransız alfabesindeki harflerin ses değerlerini koruyarak, on biri sesli ve

yirmi biri sessiz olmak üzere otuz iki harften oluşur.[34] Bu alfabe, Kasım 1927'de Büyük Millet Meclisi'nin tasvibine sunulur.

Dil heyeti çalışmalarını bitirdiğinde ve yeni alfabe kesin olarak tespit edildiğinde, Mustafa Kemal Paşa, şahsî yetkisini kullanarak yeni harfleri hemen halka sundu.

Fesin kaldırılmasında yaptığı gibi, etrafı çalışma arkadaşları ile çevrili olduğu halde halka hitap etti.

Anadolu'nun göbeğinde, yani dinî şekilciliği ile tanınan Kastamonu'da daha önce fese karşı kullandığı doğrudan tarzı uygulayarak, bu kez İstanbul'da, Arap harfleri taraftarı ve eski edebiyata bağlı okumuş halk arasında Arap harflerine hücum etti.

1928 Ağustos ayının güzel bir akşamında, Eski Saray'ın (Topkapı) asırlık çınarların bulunduğu parkında, Halk Partisi'nin verdiği bir ziyafette, cep defterinin bir sayfasına Latin harfleriyle birkaç satır yazmaya koyuldu. Çevrede bulunanlardan birini çağırdı ve az önce yazdığı satırları okumasını istedi. Bu iş için seçilen genç adam kâğıt üzerindekileri sökemedi. O zaman Mustafa Kemal yazdıklarını bir mebusa okuttu.

Dinleyenlerine hitap ederek şöyle söyledi:

"Size okunan cümleler yeni harflerle yazılmıştır. Bu kadar güzel, bu kadar zengin, ahenkli dilimiz bundan böyle bu harflerle kendisini gösterecektir. Kendimizi, kavranamaz ve anlaşılamaz işaretlerden kurtarmak mecburiyetindeyiz. Bu gayeye ancak yeni harfler sayesinde varacağız.

Yeni harfleri süratle öğreniniz. Bunu bütün millete, köylüye, çobana, hamala, gemiciye öğretiniz, bir millet için yüzde onunun okuma-yazma bilip yüzde doksanının cahil olmasının yüzkarası olduğunu düşününüz.

Pek çok ilerlemeler kaydedildi. Bununla beraber, bugün yapmamız zorunlu olan şey, tabiatıyla bu sonuncu olmayacaktır, söylediğim gibi, gerekli olan şeydir. Bir yıl, en fazla iki yılda bütün Türk toplumu yeni alfabeyi öğrenecektir. Milletimiz, yazısının ve zekâsının medenî milletlerinkinin seviyesinde olduğunu ispatlayacaktır!"

Bu konuşmadan hemen sonra, Türk alfabesi devriminin tamamlanmış olduğu söylenebilir. Bütün İstanbul halkı Latin alfabesini çalışmaya koyulur.

---

[34] Bilindiği gibi Türk alfabesinde 29 harf vardır. (Z.Ç.)

Mustafa Kemal, kendisi bizzat örnek teşkil etmek üzere, Dolmabahçe Sarayı'nda vekillere (bakan) ve mebuslara verilen bir Türkçe yazım dersini takip eder. Tam balonun ortasında, yakındaki bir okuldan bir karatahta getirtir ve dans eden kadınlara, Latin harfleri ile kendi isimlerini ve söylediği cümleleri yazdırır. Kahvelerde, parklarda, tramvaylarda, yol kenarlarında duran taksilerde, artık sadece, bir gazete veya yeni basılmış bir broşür üzerine eğilmiş, yeni alfabe ile yazılı bir metni hecelemeye çalışan insanlar görülmektedir.

Garip şey, hemen hemen üç yıl kadar önce, büyük bir gayretle bütün yabancı kelimeler ve hattâ Türk gemilerinin üzerinde Latin harfleriyle yazılı isimler bile silinirken, seyrisefain, Milli Denizcilik Şirketi de Arapça yazıları, Latin harfleri ile değiştirmek için siliyordu. Yeni harflerle yazılı afişler yoldan geçenleri durduruyordu; vitrinler ve tablolar temizleniyor ve vapurların ve trenlerin tarifeleri, biletler ve sinema programları Latin harfleri ile basılıyordu.

* *
*

Bu devrim, satılmayan eski eserleri yok etmek ve yeni harflerle yazmak zorunda olan yayımcıların ve matbaa sahiplerinin hoşuna gitmiyordu.

Gazeteler Latin harfleri ile bir kolon üzerinden çıkmaya başladılar, sonra iki kolon, daha sonra da üç.

Ankara'da resmi "Ulus" gazetesinin müdürü Falih Rıfkı, Gazi'ye yeni alfabenin son şeklini sundu. Yakında bütün gazetelerin Latin harfleriyle çıktığını görmek dileğini belirttikten sonra, bunun beş yıl içinde gerçekleşebileceği ümidini açıkladı.

Mustafa Kemal;

"Beş yıl gerekli olduğunu mu düşünüyorsunuz?" diye sordu.

"Evet."

"Hayır, üç ay!"

Falih Rıfkı, dondu kaldı.

"Üç ay mı!"

Gazi:

"Üç ay içinde uyum sağlamalı, ya da hiç. Arap harfleriyle yazılı sütunlarınızı azaltabilirsiniz, bire bile indirebilirsiniz. Aksi halde, halk Latin harfleri ile olanı değil, sadece bunu okuyacaktır. Beş yıl sonunda da, ilk gündeki noktadan işe başlamak gerekecektir. Özellikle bu arada, bir savaş veya bir bunalım ortaya çıkarsa, başlangıç noktasına geri dönebiliriz. Hayır, üç ay yeterlidir."

Gazetelerinin tirajının düştüğünü düşünen pek çok gazeteci vardı. Birkaç ayın sonunda, rakamlar yükseliyordu. Bugün rahatça 140.000 basan Türk gazeteleri vardır.[35]

[35] Şüphesiz bugün milyona varan baskı yapan gazetelerimiz vardır. Bu rakamı 1958 yılı itibariyle düşünmek gerekir. (Z.Ç.)

XXV. BÖLÜM

YÜZYILLARDIR SÜRÜP GELEN DÜŞMANLIĞIN SONU

Muzaffer komutan bundan böyle, kendisine çok yakışan kalpağı terk ettiği gibi, üniformayı, kılıcı da terk edecektir. Onu artık, iyi kesilmiş İngiliz kumaşından pantolon, ceket ve şapka ile, merasimlerde ve balolarda siyah frak ve beyaz kravatla görebileceklerdir. Portre resimlerini de esasen hep sivil elbise ile çektirecektir.

Artık şu özdeyişi söylenecektir:

"Türkiye'de barış, dünyada barış!"[36]

"Saadetlerini sağlayacağı bahanesiyle insanları birbirini öldürmeye itmek, insanlık dışı bir davranıştır... İnsanları mesut etmenin tek yolu, onları birbirine yaklaştırmak, birbirini sevdirmek ve maddî ve manevî ihtiyaçlarını gidermede birbirine yardım etmelerini sağlamaktır. Evrensel bir barış içinde insanlığın saadeti, böyle bir ideali benimseyen insanların artışı ve başarısı ölçüsünde gerçekleşir." (1926)

Ve ardından:

"Kılıç ve saban, işte birincisi ikincisi tarafından daima yenilen iki fatih." (1927)

Mustafa Kemal, bütün komşu ülkelerle, bütün dünya ülkeleriyle ve özellikle, bunca yıl ülkesi için savaştığı ve yendiği Yunanlarla dostluk ilişkileri idâme ettirmek istemektedir. İlişkiler ve iki halkın birbirlerine karşı tutumunun hikâyesi uzundur. Bunu anlamak için Bizans'ın Türkler tarafından alınışına kadar gerilere gitmek gerekir.

---

[36] Aslı, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh"tür. (Z.Ç.)

* *
*

29 Mayıs 1453'te, "Tanrı'dan başka Tanrı yoktur ve Muhammet onun peygamberidir" diye haykıran dervişlerin galeyana getirdiği yüz elli bin Türk, yedi haftadan beri yaptıkları savaştan dolayı parçalanmış bir avuç insanın canla başla savundukları Konstantinopl (İstanbul) üzerine saldırdılar.

Yunanlar aniden surların üzerinde Mehmet'in muazzam bayraklarını gördüler ve savaşı terk ettiler. Bu anda, hücuma geçmiş askerlere hâlâ karşı koyma yollarını arayan imparator, Arap kısrağından atladı. Yere bastı, kılıcını çekti ve basit bir süvari elbisesi ile kahramanca savaştı. Bir yeniçeri tarafından öldürülünce yere düştü, yeniçeri sonra kafasını kesti ve Sultan'ın ayaklarının dibine attı.

Böylece son İmparator XII. Konstantin Paleolog Dragazes öldü ve onunla birlikte Bizans İmparatorluğu'nun da varlığı sona ermiş oldu.

* *
*

Fethin ertesi günü, II. Mehmet Yunan sorunu ile karşı karşıya kaldı. Nasıl çözmeliydi bunu? Hemen hemen bomboş muazzam bir şehre girmişti. Anlatıldığına göre, hüzne kapıldığı için, bir İranlı şaire ait şu mısraları söylemiş: "Örümcek, kralın sarayında ağını ördü ve baykuş da Afrasiab'ın çatılarında öttü."

Daha şimdiden -Hitler'in zulmünden Almanya'dan kaçarak dışarda barınak arayan bazı Yahudiler gibi- pek çok Bizanslı Batı'ya göç etmişti. Bozgundan kaçan korku içindeki bir ırkın göçü devam ediyordu.

Eşitliği sağlayamayınca, inanmayanlara da Kur'an'ın mukaddes kanununu zorlayamayınca, diğer taraftan, kendi peşinden gelmiş olan Türkler sadece askerlik san'atını bildiklerinden, tüccar, bankacı, doktor, mimar, denizci olan Bizanslıların göçünü her ne pahasına olursa olsun durdurmak isteyen II. Mehmet, kendisini Yunanların koruyucusu ilan etti.

Bizans'ın en yüksek kişilerinin katılacağı bir merasim ve eski geleneklerine göre yeni bir Patrik'in seçilmesini istedi. Bazı papazların ve laiklerin oyu ile, Georges Sholarios, Gennadios adıyla Patrik tayin edildi.

Sultan derhal onu büyük bir ziyafete davet etti. Gennadios'un ayrılacağı sırada, II. Mehmet ona bir hükümdarlık âsası hediye etti ve şöyle dedi: "Kilisenin başı olunuz, Tanrı sizi korusun. Her şartta benim dostluğumdan istifade ediniz. Sizden öncekilerin faydalandığı gibi siz de bütün ayrıcalık ve haklardan yararlanınız." Sonra, Patrik'in etrafını çevirmiş olan yüksek görevlilere onu Patrikhane'ye götürmeleri emrini verdi. J.de Hammer'in[37] yazdığına göre, Patrik, vezirler ve paşaların ortasında, Sultan'ın en güzel atlarından birinin üzerine binmiş olarak, Ayasofya, camiye çevrilmiş olduğu için, Patrikliğin merkezi olarak tayin edilmiş olan Aziz Apotres[38] kilisesine gitti. Yeni şehrin kuzeyinde yerleşik bu şahane saray, Sultan'ın bir süre sonra bir fermanla, şahsını da "dokunulmaz" ilan ettiği Patrik'in ikametgâhı oldu.

"Patrik vergilendirilmesin. Kim olursa olsun kimse tarafından rahatsız edilmesin. O ve başpapazlar, çevreleri ebediyyen bütün vergilerden muaf olsun."

Bu ferman, Yunanlara pek çok ayrıcalık tanıyordu. Kiliseleri camiye çevrilemiyordu. Âdetleri, Yunan kilise ilkelerine ve âyinlerine, yani Hıristiyanların şahsî hallerine taalluk eden bütün yasalarına göre korunmalıydı: evlenme, boşanma, vasiyet, papaz sınıfının yargılama yetkisi, verâset, özel okullar, "despot"larının veya piskoposlarının gözetimi altında kendi kendilerini yönetme hakkını koruyorlardı. Despotlar ve piskoposlar mutlak bir hâkimiyetten istifade ediyorlardı ve Türk Silahlı Kuvvetleri de onların kararlarını icra ettirmekle yükümlü idi.

Bütün bunlar tarihî bir geçmişten kaynaklanıyordu. 1261 yılında İmparator Michel Paleologue Bizans'ı tekrar fethettiğinde, güzel mahallelerde ve muazzam evlerde, hem kapı dışarı etmek hem de idare etmek istemedikleri Venediklileri yerleşmiş bulmuştu. Aksine, onlara, Pizalılar ve Cenevizlilerinkine benzer, gelecekte, ayrıcalıklar atfedeceği ümidini de verdi. Ceneviz kolonisi Galata bölgesi dahilinde serbestti. Hükümet işleri, Cenova'dan gelen bir hâkimler heyeti tarafından yürütülüyordu. Daha

---

[37] Joseph Freiherr Von Hammer (Graz 1774 - Viyana 1856), Avusturyalı tarihçidir. Şarkiyatçıdır. Uzun yıllar İstanbul'da sefaret tercümanı olarak çalışmıştır. En önemli eseri, bugün de kaynak eser olan, "Osmanlı İmparatorluğu Tarihi"dir. (Z.Ç.)

[38] Aziz Hâvâriler. İsa Peygamber'in İncil'i yaymakla görevlendirilmiş 12 öğrencisine verilen ad. (Z.Ç.)

sonra, Müslüman Türkler de Bizans'ta bir bölge ve cami sahibi oldular. Muhteşem (Kanunî) Süleyman tarafından 1535'te verilen kapitülasyon imtiyazları, eski bir geleneği doğrulamaktan başka bir şey değildi.

Müslüman Türkler sanayi ve ticaretle çok az ilgilendiklerinden ve ne bankacı ne de simsar olduklarından, büyüyen Yunan halkı müreffehleşti ve İstanbul'da olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerinde de muazzam servet sahibi oldu.

Böylece, Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra, Patriklik sayesinde, Helenizm, Türk Fâtih'in bizatihi iradesi ile dört asır boyunca Türkiye'de varlığını sürdürebildi.

Bir Yunan Devleti'nin ortaya çıkması (1830), ilk Girit isyanı (1841), 1897 Türk-Yunan Savaşı, Türk tebaası Yunanların her tarafta refahlarına refah katılmasına mani olmamıştır.

1910'da, İstanbul'da mevcut 1.125.000 kişiden 400.000'i Osmanlı tebaası Rum, 80.000'i Yunan'dı. İzmir'de 250.000 kişinin 150.000'i Rum, 30.000'i Yunan idi. Küçük Asya'nın bütün sahilleri, bütün limanları, Karadeniz, Marmara, Ege Denizi Yunanla kaynıyordu.

İstanbul'da olduğu gibi, İzmir ve Selânik'te en iyi okullara, geniş kiliselere, hastanelere, spor ve yardımlaşma kurumlarına, kulüplere sahiptiler. Zengin kütüphaneleri, önemli günlük gazeteleri vardı. Ziraatçı, tüccar, bankacı, doktor, avukat, mühendis, kimyager, eczacı, gemi donatanı, denizci ve bakkal idiler. Geçmişte, Fenerli Paleologue, Mavrogordato, Ypsilanti, Karaca aileleri gibi, pek çok Yunan Osmanlı Devleti'nde hâlâ yüksek mevkiler işgal ediyorlardı.

19. yüzyılın sonunda Savvas ve Alexandre Carateodory Paşaların Dışişleri Bakanları olduğu, Moussurus Bey, baba ve oğul Antonopoulos, Photiadis Paşa, Kalimakis Paşa, Mavrogorides Paşa, Gavril Paşa hep tam yetkili elçiler olmuşlardır. Diğerleri, prens sıfatı ile Sakız Adası'nı yönetiyordu. Nihayet, Abdülhamit'in özel doktoru Mavroyenis Paşa Yunandı. Sultan'ın, Louis Pasteur'ün[39] yanına yolladığı Dr. Lervos Paşa da Yunandı.

Yunanlar, Türkiye'nin en büyük ve en faal azınlığıydı.

Kapadokya'da ve uzak Karadeniz illerinde, okul yokluğundan duaların bile Türkçe yapıldığı yerlerdeki çok küçük bir miktar hariç, asla top-

---

[39] Dr. Louis Pasteur: Kuduz aşısının mucidi, tanınmış Fransız doktor. (Z.Ç.)

lumda eritilemeyen Yunanlar, kalplerinin derinlerinde "Megali İdea" (Büyük Mefkûre) dedikleri bir siyasî gayeyi itina ile muhafaza etmektedirler.

Bu durumda, tabiatıyla 1912-13 Balkan Harpleri sırasında, 1914-18 Dünya Savaşı boyunca ve arkasından Anadolu'daki savaştan sonra, kapı dışarı edilmelerin, kitle halinde sürgünlerin, katliamların olmuş olmasına şaşırmamak gerekir. Bununla beraber, daha önce de yazdığımız gibi, Yunanlar, Müslüman Türkler arasında yaşamaya o kadar alışmışlardı ki, Mustafa Kemal'in ordularının İzmir'e girişinden iki saat evvel bile, muzaffer orduların girişinden en küçük bir endişe duymadan ve bundan kendilerine hiçbir zarar gelmeyeceğinden emin olarak limanda balık avlamaya devam edenler vardı.

Savaştan sonra ve Lausanne Barış Antlaşması'nın imzasının akabinde (24 Temmuz 1923), yeniden ele geçirilen illerde pek az Türk tebaası Yunan kalıyordu. 1 Mayıs 1924'ten itibaren, Lausanne Antlaşması'na ek VI. Protokol uyarınca, Türk topraklarındaki Türk vatandaşı Ortodoks Yunanlarla, Yunanistan'daki Müslüman Türklerin değişimine gidildi. İki milyon Hıristiyana karşı altı yüz bin Müslümanın konu olduğu bu değişime, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul'a yerleşmiş olan Yunanlarla, 1913'te Bükreş Antlaşması ile doğu sınırı tespit edilen Doğu Trakya'da[40] yerleşik Müslüman ahali dahil değildi.

Pek çok anlaşmazlıklara bir son vermesi ve aynı zamanda her iki devletin millî birliğini pekiştirmesi gereken halkların zorunlu değişimi, doğum yerlerini, ocaklarını ve tarlalarını terke mecbur kalan insanlar için gerçek bir felaket oldu. Bugünkü genç nesil geçmişte büyüklerinin çektiği ıstırapları, sadece eskilerin anlattığı hikâyelerden öğrenmektedir. Şimdi herkes kendi evinde yaşamaktan memnundur.

Lausanne Antlaşması, bütün azınlıklara, şahsî halleri, dilleri, eğitimleri ve inançlarıyla ilgili olarak bazı kolaylıklar tanıyordu (Antlaşmanın, azınlıkların himâyesi ile ilgili 37'den 45'e kadar olan maddeleri).

Dinî sistem kaldırılıp, Türkiye Cumhuriyeti 1926'da İsviçre Medenî Kanunu'nu kabul edince, azınlıkları teşkil eden Yahudi, Ermeni ve Yunanlar, kendilerine tanınmış özel haklarından vazgeçtiler.

---

[40] Yunanlara göre Doğu, bize göre Batı Trakya. (Z.Ç.)

Böylece, din ve ırk farkı gözetmeksizin ülkenin bütün vatandaşları hakkında kanun birliği sağlanmış oldu.

Artık hiçbir azınlık yoktur ve bütün Türkler kanun önünde eşittir.

* *

*

Nisan 1928'de, halk değişimi sorunu henüz tümüyle çözülmemiş olmasına rağmen, Yunan Elçisi M. Papas'ı kabul eden Mustafa Kemal, güven mektubunu sunduktan sonra ona şöyle diyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti, en azından ben hayatta olduğum sürece, barışçı olacaktır. Yunanistan'a karşı düşmanca bir tutum takınmamıza artık bir sebep kalmamıştır. Halen askıda olan sorunlar da çok küçük bir iyi niyet gösterisiyle çözümlenebilecek mahiyettedirler. Bu sorunlar da çözümlenince, Yunanistan'la bir hakemlik ve karşılıklı saldırmazlık antlaşması fikri muhakkak ki gerçekleşecektir. Bildiğim kadarı ile, M. Michalakopoulos ve Rüştü Bey[41] Cenevre'de sadece bir saldırmazlık antlaşması meselesini değil, aynı zamanda, bütün kalbimle temenni ettiğim ve destekleyeceğim daha genel anlamda bir Balkan Paktı meselesini de görüştüler."

İki yıl sonra, Nisan 1930'da Venizelos, bir Türk gazeteciye;

"Savaştık," diyordu. "Biz yenildik. Kaçınmak istediğimiz bu Küçük Asya halkının göçüne sonunda boyun eğmeye mecbur olduk. Etnik meseleler artık ortadan kalktı. İsmet Paşa Hazretleri'ne gönderdiğim ilk mektupta yazdığım gibi, iki ülke arasında bir samimi dostluk, uluslararası itibarımızı artırıcı bir tesir icra edecektir. Bütün bu düşüncelerde benim açımdan bir değişiklik olmamıştır; sadece şartların uygunluğu söz konusudur. Buna uymak bir gereklilikti̇r ve milletin olduğu kadar kişilerin de bir görevidir."

26 Ekim 1930'da Başvekil Venizelos ve Hariciye Vekili M. Michalakopoulos "Helli" adlı bir kruvazörle İstanbul'a geliyor ve hemen Ankara'ya hareket ediyorlardı.

İki gün sonra, ilk Türk-Yunan Dostluk Antlaşması imzalanmıştı ve Venizelos, Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümü dolayısıyla Ankara Palas'ta verilen büyük baloda Mustafa Kemal'in yanında bulunuyordu. Bu

---

[41] Sırasıyla, Yunan Dışişleri Bakanı ve Türkiye Dışişleri Bakanı. (Z.Ç.)

büyük ileri adım, benimsenmiş asırlık düşmanlığın, kalplerde değilse bile resmen sona ermesi idi.

* *
*

6 Şubat 1934'te, Atina Bilimler Akademisi büyük salonunda, Yunan Cumhurbaşkanı M. Demètre Maximos, Romanya adına Titulescu, Yugoslavya adına M. Bogolion Jevtich ve Türkiye Cumhuriyeti adına Tevfik Rüştü Bey, dört Balkan ülkesinin sınırlarını karşılıklı teminat altına alan antlaşmayı imzalıyordu. Bunlardan her biri, bu antlaşmayı imzalamamış olan diğer bütün Balkan ülkelerine karşı, önceden haber vermeden hiçbir siyasî harekete girişmemeyi ve imzacı diğer tarafların rızasını almadan bütün Balkan ülkelerine karşı siyasî bir mecburiyet üstlenmemeyi taahhüt ediyordu.

Antlaşma tamamen Balkanlar'ı kapsadığından, Türkiye, 1940-45 Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalabilmiştir. Ama, Yunan Kızılhaçı'na, bir kereden fazla, gemilerle un, sebze çeşitleri ve konserve sütler temin etmekten de geri kalmamıştır.

XXVI. BÖLÜM

KENDİSİNE RAĞMEN DİKTATÖR

Mussolini ve Hitler'in, Stalin ve Franco'nun aksine, Mustafa Kemal, "kendisine rağmen bir diktatör"dür.

Saltanatı kaldıran, hilafeti yıkan ve esas olarak Türklerle meskûn olmayan topraklardan vazgeçen adamın ülküsü, tamamen demokratik bir ülkü olarak kalmıştı ve kalmıştır.

Ama, diye bahane edilecektir, mutlakiyeti yıktıktan sonra ve pek çok kere, hükümet etmeyi halk sayesinde ve halkın katılımıyla anladığını açıklamış olduktan sonra, Mustafa Kemal, gerçek bir diktatör olarak davranmıştır. Öyle ki, Fransa'nın en aydın fikir adamlarından biri, M. Jacques Bainville, onu Cengiz Han ve Büyük Petro ile mukayese ederek şöyle yazabilecektir: "Belki yirmi sene sonra, Büyük Sultanların sonuncusu olarak ortaya çıkacaktır."

Bununla beraber, Gazi Mustafa Kemal'in, Yunanlar, Fransızlar, İngilizler ve İtalyanlarla barış aktettikten sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi'ne teklif ettiği Anayasa, Batı demokrasilerinin kabul ettiği ilkeleri temel alıyordu; ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyeti kuran ve dört yıl için Mustafa Kemal'i yeni Cumhuriyet'in başkanlığına getiren Anayasa değişikliği, tamamiyle demokratik bir kurumdan başka bir şey değildi.

İktidarda bulunan Halk Partisi, gerçekten, o dönemde var olan veya var olduğu kabul edilen parti idi. Yani, bizzat Devlet Başkanı'nın başkanlığını yaptığı tek parti idi.

Askerî ve diplomatik şartlar ve sonuçlar bu durumu halka kabul ettiriyordu. Halk düşünmüyordu: durumu kabul ediyordu.

Bu tezatmış gibi görünüyorsa da tek partinin başı ve Devlet Başkanı olmuş olan muzaffer komutan, asırlık âdetlere ve kanunlara tâbi bir Doğulu halkı Batılı bir millete dönüştürmenin çok ağır yükünün bilinci içinde, tespit etmiş olduğu ülküsünü bilerek ihmal ediyor, diktatörlüğün kai-

desi olan güç ilkesini kullanarak iktidar mesuliyetini tek başına üstleniyordu.

Bunu yapmaksızın, Mustafa Kemal, bir dinî parti, bir muhafazakâr parti ve belki de bir komünist partiden oluşan bir Meclis ile örf ve âdetlerde inkilabı nasıl kabul ettirebilecek, gelenekleri nasıl altüst edebilecek, nasıl yeni bir içtimaî hayat yaratabilecek, tek kelime ile Türk halkını nasıl "Batılılaştırabilecekti?"

Bizatihi halktan ziyade partiler, bu liberal Başkana diktatörlüğü zorla kabul ettiriyordu. Bununla beraber, "Diktatörlük" kelimesi Türkçe lügatten çıkarılmıştı; kimse bunu telaffuz etmeye cesaret edemiyordu. Yabancı gazetelerin muhabirleri onu kullanmamaya özen gösteriyor, Avrupa ve Amerikan basını da bu kelimeyi çok itina göstererek kullanıyordu. Bunun Gazi'yi rahatsız ettiği biliniyordu.

Zannederim ben, Türkiye Dışişleri Bakanıyla Şubat 1929'da mülakat yaparken, Kemalist rejimin diktatörlük üzerine kurulu olduğunu ima etme cesaretini gösteren tek Avrupalı gazeteci oldum.

Hâlâ, Tevfik Rüştü Bey'in gözlerinden zekâ fışkıran alaycı gülümsemesini görüyorum. Bana;

"Diktatörlükten mi söz ediyorsunuz?" dedi. "Mademki bu kelime arzu ediliyor, öyle olsun. Ama bu, Gazi'yi en üstün önder kabul eden ve ona bütün kalbi ile güvenen tüm halk tarafından kabul edilen bir diktatörlüktür. Seçmenlerin gözünde Gazi, işgal kuvvetlerini kovan, barış isteyen, Anadolu köylüsünün çocuklarının artık Arabistan, Yemen veya Makedonya için ölmesine izin vermeyen bir kurtarıcıdır. Cumhurbaşkanı bizim önderimizdir. Nadiren işlerin akışına müdahale eder, ama biz ona başvurma ihtiyacını duyarız, çünkü ondaki her şeyi, dehâsının inkâr kabul etmez üstünlüğünü biliyoruz.

Öte yandan, halka yapılabileceğini ve yapması gerektiğini iyi bilen bir diktatörlük, gerektiğinde kitlelerin genel veya devamlı tasvibini de alabilme mecburiyetindedir. Bir de demokrasi kurucu ve istikbale yönelik diktatörlükler vardır."

Ertesi gün, "diktatörlük" kelimesini nihayet basabilmekten mesut bütün Türk basını benim makalemi iktibas ediyor ve Dışişleri Bakanı'na hiç ama hiç sevmediği kelimeyi nasıl telaffuz ettirmeyi başardığım sorgulanıyordu.

İki yıl sonra, garip bir şey, diktatör Mustafa Kemal, kendi öz partisine karşı bir muhalefet partisi kurmaya karar veriyordu. En iyi arkadaşlarından biri olan Türkiye'nin eski Fransa Büyükelçisi, eski Başbakan Fethi Bey'den muhalefet partisinin başına geçmesini istiyordu. Hatta kız kardeşi Makbule Hanım'dan, "Serbest Fırka" adını alan bu yeni partiye ilk yazılan kişi olmasını istiyordu.

Olay, 1930 Ağustosunda bir gece, Başbakan İsmet Paşa, bakanlar, Gazi'nin şahsi dostları ve Fethi Bey'in de toplanmış bulunduğu bir balodan sonra Yalova'da geçiyordu.

Mustafa Kemal;

"Cumhuriyet'in temellerini sağlamlaştıracak tartışmalarda bulunabilmekten mutlu oluyorum," dedi. *"Laik Cumhuriyet ilkesini bütün tehlikelerden masun devam ettirecek olan bütün partilere karşı tarafsız ve adil olacağım."*

Fethi Bey'in, Devlet Başkanı'nın şahsına bağlılığı hakkında hiçbir şüphe mevcut olamazdı, ama o tarihte İsmet Paşa'nın başında bulunduğu hükümet, mali gücünün üzerinde masraflar yapmış ve bu durum, halka, katılma gücünün üstünde yükler getirmişti. Demiryolu siyaseti, Türk bütçesinin üzerine karabasan gibi çökmüştü.

1923'ten beri, iç ve dış borçlanmalara başvurmaksızın 25.000 km. yeni yol, 1.500 km.den fazla demiryolu, irili ufaklı 5.000 köprü, 8.000 fabrika yaptırmış olan İsmet Paşa Hükümeti, bundan başka, 10 milyon 138.000 dolarlık tekerlekli taşıtlar satın alınması için bir Alman sanayici grubu ile anlaşma imzalamaya hazırlanıyordu.

Bu siyaset, en azından 1914-1922 Savaşlarından harap olmuş olan nesil için verimsiz bir siyasetti diye düşünüyordu, Fethi Bey. Öte yandan da, devletin, iktisadî teşekküllere müdahalesini tenkit ediyor ve 1923-1930 yılları arasında kurulmuş olan tekellerin kaldırılmasını talep ediyordu. Bu tekeller, gemilerin yükleme boşaltmaları, liman hizmetleri, ispirto, şeker, barut, cephane, kibrit vs. üzerine kurulu tekellerdi. Bunlar, ülkeyi Avrupa boyunduruğundan kurtarmaya ve hattâ hükümeti, yavaş yavaş, amme hizmetlerini işleten bütün yabancı şirketleri satın almaya matuf tedbirlerdi: Fransız, İngiliz Demiryolu Şirketi, Belçika Elektrik ve Tramvay Şirketi Fransız Limanlar İdaresi, İstanbul ve İzmir Gaz ve Sular İdaresi Şirketi.

Cumhuriyet'in kurulduğundan beri Gazi'nin emirlerini uygulayan

İsmet Paşa'nın insanı hayran bırakan bir gayret ve canlılıkla bağlı olduğu hükümet programına karşı ilk defa tenkit sesleri yükseliyordu. Keza, Cumhuriyet idaresi kurulduğundan bu yana ilk defa, bir siyasî kişi, ülke kanunlarının verdiği hakları tamı tamına Müslüman olmayanlara da tanımayı kabul ediyordu. Türk tebaası olan Yahudi, Ortodoks Yunan ve Ermeniler, siyasî görevler üstlenemezlerdi ve fazladan, askerlik hizmetlerini yapmaya ve vergi ödemeye zorlanırlardı. İstanbul'da kalmış olan Ermeniler ve Rumlar (Anadolu'dakiler, Trakya Türklerine karşılık ya hudut harici veya mübadele edilmişlerdir) Küçük Asya sahil şeridinde serbestçe dolaşamazlardı.

Fethi Bey ve partinin Genel Sekreteri Nuri Bey, Türkiye Cumhuriyeti'nin bütün laik ilkelerini uygulamaya bağlılıklarını ve netice itibariyle, ırk ve din farkı gözetmeksizin Türk vatandaşlarının tümünün seçmen olması, seçilebilmesi ve hiçbir engele uğramadan da bütün ülkede dolaşabilmesi gerektiğini pek çok basın toplantısında açıklıyordu.

Fethi Bey, Müslüman olmayanların da partisine üye olabileceğini kabul ediyordu. Halbuki bunların Cumhuriyet Halk Partisi'ne yazılmalarına izin yoktu.

Mustafa Kemal'in faydalı bulduğu ve kendisinin kurarak arkadaşı Fethi Bey'in ellerine tevdi ettiği yeni partinin doğuşu konusunda fikri sorulan Başvekil İsmet Paşa;

"Fethi Bey tarafından müstakil bir Partinin kurulması, siyasi hayatımızda önemli bir merhaledir. Eski dostumla çok ciddi tartışmalar yapacağımı öngörüyorum. Bununla beraber, bize düşen görev, surat asmak ve bizi tenkit eden yeni partinin karşısında korkuya kapılmak değil, ama ona hüsnü kabul göstermektir. Arkadaşımıza hoş geldin der ve büyük bir siyaset adamı olması hasebiyle kendisini, siyasetimizi savunduğumuz inancı görme zevkini alacağına dair temin ederiz," dedi.

Bununla beraber, Gazi Mustafa Kemal, kendi kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin başı ve Cumhurbaşkanı olarak yerinde idi. Sorulan soru, partisinin önderliğine devam edip etmeyeceği veya kendisini partiler üstü bir konuma yerleştirip yerleştirmeyeceği idi.

Bu arada, Meclis'te bir sandalye boşaldığından, meb'us olmayan Fethi Bey bu boş yere seçildi. Daha sonra Halk Partisi'nden istifa eden 64 meb'us Serbest Fırka'ya katılıyordu.

Üzerine 1930 iktisadi buhranının ağırlığı çöken ve hayatın maddi şartlarının iyileştirilmesini ümit eden halk, yeni partiyi çok büyük bir memnuniyetle kabul etti.

Fethi Bey, İstanbul'da, özellikle İzmir'de yapılan muazzam gösterilerin merkezini teşkil etti. 5 Eylül 1930, kuru üzüm ve incir ihracat mevsimi başında, İzmir'e vardığında, bayrak ve flamalar taşıyan pek çok insanla yüklü üç yüz motor, römorkör, mavna, kayık tarafından karşılandı.

Bu sırada, heyecan, bazı kanlı olayların doğmasına sebep oluyordu. Halk, Halk Partisi'ne sadık kalan tek müessese olan Anadolu Gazetesi'nin merkezini talan ediyordu. Bir kişi öldü ve yedi kişi ağır yaralandı.

İyi niyetli konuşmacılar itidal tavsiye ediyor ve eğer Gazi istememiş olsa idi, yeni partinin varolamayacağına dikkat çekiyordu. Halk idareye karşı memnuniyetsizliğini öyle şiddetle gösteriyordu ki, Fethi Bey söz almaktan vazgeçmeye mecbur oldu.

Yayınları, halkı kışkırtıcı bulunan, İzmir'de çıkan Hizmet ve Yeni Asır gazetelerine karşı derhal adli kovuşturma başlatıldı. Bu arada İstanbul gazetesi Son Havadis, "Halkı esas kışkırtan gazete, hemşehrilerimize sarhoşlar ve serseriler diyen Halk Partisi'nin organı Anadolu'dur," diye yazıyordu.

Hükümete karşı gösterilere katılmaktan dolayı otuz altı kişi tutuklandı.

Ankara'da, gösterilerin büyüklüğü karşısında şaşkına dönüldü. Halk Partisi'nin yeniden teşkilatlanmasından, İsmet Paşa'nın istifasından söz edildi. Bununla beraber, fırtına dindi ve artık sadece, uzun yıllar düşman olan iki halkı birleştirmeye mâtuf bir dostluk antlaşması akdetmek için Dışişleri Bakanı M. Michalakopoulos refakatinde olduğu halde Gazi Mustafa Kemal'i ziyaret eden Yunan Başvekili M. Elefteros Venizelos'un gelişi ile meşgul olundu.

Tam Türk-Yunan siyasileri bu denli büyük önemi olan bir anlaşma için birbirlerini tebrik ediyorlardı ki, tamamen öngörülmemiş bir olay, iç durumu yeniden kararttı.

* *
*

1930 yılında bir cuma sabahı, müminler, İzmir'e uzak olmayan küçük bir Anadolu kasabası Menemen'in büyük camiinden çıkarlarken, yeşil bayraklar etrafında toplanmış olan bir gericiler güruhu, sessiz sedasız seyreden bin beş yüz kişinin önünde jandarma karakolunu ve camiyi işgal ediyordu.

Öğleye doğru, adamları ile birlikte bir atış taliminden dönen genç bir jandarma teğmeni Kubilay Bey cami meydanına gider. Gösteri yapanlardan çekilmelerini ister. Göstericiler çekilmeyi reddedince, Kubilay ateş emri verir.

Askerler kuru sıkı ateş ederler. Kimse yaralanmamıştır. Bununla beraber bir hoca;

"Görüyor musunuz, göstericilerden kimse yaralanmadı. Onlar ölmezler. Bunlar ermişlerdir," diye haykırır.

Teğmen Kubilay'ın etrafı derhal sarılır. Dervişler onu büyük bir taşın önünde diz çökmeye zorlarlar, başını gövdesinden ayırırlar, kanını içerler. Minareye çıkarak, jandarmaya ve halka ateş açarlar.

Polis kuvvetleri nihayet bu kudurmuşların üstesinden gelir. Olay yerinde süratle yapılan soruşturmadan, bütün ülkeye dalbudak salmış bir komplo karşısında bulunulduğu ortaya çıkar.

Elebaşı, kışkırtıcı, Nakşibendi dervişlerinin başı, yetmiş yaşında bir ihtiyar Şeyh Esat ve 140 müridi idama mahkûm edilirler.

Başka askerî mahkemelere sevk edilen yüz diğer derviş de keza ölüme mahkûm edilirler.

Üniversite muhiti, okul gençliği, işadamları, tamamen doğal olarak ve geri dönüşü mümkün olmayan bir şekilde kendini cumhuriyetçi ve laik ilkelere uydurmuşsa da, Türk halkının bir kısmının çağdaşlaşma ülküsüne hâlâ karşı göründüğü tespit edilmiştir.

Bu yüzden, Gazi'nin talebi üzerine, Fethi Bey Serbest Fırka'yı feshedecektir. Herkes, liberalizm görüntüsü altında, Cumhuriyet ilkelerinin gücünü saptırmak için gericilerin başkaldırdığı hususunda hemfikir görünüyordu.

Serbest Fırka'nın kuruluşu sırasında, hükümet üyeleri ve hatta Halk Partisi'nin organları, bir siyasî muhalefet partisinin faydalarını takdir ediyordu. Bununla beraber, Fethi Bey'in çok işgüzar arkadaşlarının, İstanbul'da ve Anadolu'nun bütün şehirlerinde çok fazla acele ile üye kaydı

yapılan Serbest Fırka şubeleri açmak zorunda olduklarını zannettiler. Ama, hemen akabinde buralara, niyetleri, Serbest Fırka'nın da sağlamlaştırmayı görev edindiği, Cumhuriyet ilkelerine taban tabana zıt gerici unsurların sızdığının farkına varıldı.

Bundan böyle, Türkiye, mebusları (milletvekilleri), Halk Partisi'nin hazırlamış olduğu, tabiatıyla bizzat Gazi'nin gözden geçirdiği bir listeden seçilen, Halk Partisi'nin Başkanı, kurucusu, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in idaresi altında bir "tek parti cumhuriyeti" oluyordu.

İdareciler ve halkın kültürlü bölümü buna uydular, zira, hükümet işlerinin denetimi onlara gerekli görünüyordu. Ama, eski idare yanlılarının, muhalefet bahanesiyle, Mustafa Kemal Paşa'nın hemen hemen on yılını hasrettiği ve mükemmelleştirebilmeyi ümit ettiği çağdaş eserini yıkmaya teşebbüs etmek için bundan istifade etmelerinden daima korkulmakta idi.

Ancak, Mustafa Kemal'in ölümünden on iki yıl sonra, 1950 de, Türkiye tarihinde ilk defa Türk halkı iradesini serbestçe açıklayabilecektir. Mustafa Kemal'den sonra Cumhurbaşkanı ve Halk Partisi'nin başkanı olan İsmet İnönü, serbest seçimleri kabul eder. Seçimler çok dürüst bir şekilde yapılır, her seçim sandığına, oy vermeye nezaret eden parti temsilcileri ile çevrili bir yargıç başkanlık eder.

Sonuç, hemen hemen tarihte tektir. Sadece iktidardaki parti değil, Halk Partisi Başkanı ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü hariç, hükümetin bütün üyeleri sandalyelerini ve milletvekilliklerini kaybederler.

1923 ihtilalci hareket sırasında Gazi'nin arkadaşı, Mustafa Kemal'in ölümünden önce birçok kere bakan, başbakan olan ve Atatürk ilkelerine bağlılığını açıklamaktan geri kalmayan, Demokrat Parti'nin Başkanı Celâl Bayar Cumhurbaşkanı seçildi. Daha sonra 1953 ve 1957'de ikinci ve üçüncü defa seçildi.

"Kendine rağmen diktatör" olan Atatürk'ün iradesi zafer kazanır. Atatürk'ün ölümünden sonra elde edilen bu zafer, O'nun zaferlerinden daha az önemli değildir.

XXVII. BÖLÜM

DEVRİMCİ

Toplumsal Devrimler

Gazi'nin yaptığı ve Cumhuriyet idaresi tarafından kabul edilen devrimler arasında en cüretkâr, en mutlu ve en çok sevinçle karşılanmış olanının, Türk kadınının özgürlüğüne kavuşması olduğunu kimse yadsıyamaz.

Yeni Medenî Kanun sayesinde, haremde doğan ve haremin kafesleri arkasında sararıp solan bir "hanım"a, pek çok Avrupa ve Amerika devletlerinin kadınlarından çok daha iyi davranılmaktadır.

Eski günlerin "désenchantée"lerinin,[42] sadece gözlerini gösteren çarşafla örtülü kara hayaletleri tamamen kaybolmuşlardır. Eğer bugün bazen, eski İstanbul'un boş sokaklarında veya Ankara Kalesi'nin duvarları arkasında peçeli kadınlara rastlanıyorsa, onların da altmış yaşın üzerinde olduklarından emin olabilirsiniz.[43]

Doğulu ortam silinmiştir. Türk kadını, Kur'an'ın teokratik hükümlerini tamamen aşmıştır, yaşamakta, kendi rızası ile evlenmekte, giyinmekte, çalışmakta ve Batı'daki kardeşleri gibi eğlenmektedir.

Pek çok Fransız romancısı tarafından tasvir edildiği şekli ile harem hayatının, Büyük Harp'ten beri İstanbul'da ve de diğer büyük şehirlerde artık var olmadığını söylemek gerektir. Hayat pahalılığı, bakımı pahalı ve

---

[42] "Düş kırıklığına uğramış kadınlar." Pierre Loti'nin eserlerinden biridir. Bir Fransız bahriye subayı olan P. Loti, pek çok kere Türkiye'ye gelmiş, Türkiye hakkında eserler yazmıştır. İstanbul'da Eyüp semtinde Pierre Loti Kahvesi vardır. (Z.Ç.)

[43] Bu kitap 1958'de basılmıştır. Dinin o tarihte bile istismarına rağmen Atatürk devrimlerine bugünkü kadar saldırmaya cesaret edilememişti. Ama büyük bir hüzünle ve acıyla itiraf etmek gerek ki bugün, ülkenin kadın manzaraları karşısında maalesef yazara yüzde yüz katılmak imkânına sahip değiliz. Ne yazık ki, altmış yaşın üstündekiler değil, pek çok genç kızımız ve kadınımız kendisini bu esarete terk etmiştir. (Z.Ç.)

güç olan büyük özel malikânelerin apartman katlarında yaşamak için terk edilme mecburiyeti, hizmetçi azlığı, şehirlerdeki Müslüman âdetleri yavaş yavaş değiştirmiştir.

Tarlalarda çalışmak için üç-dört kadınla evlenmeye devam eden köylülerin yaşadığı kırsal kesimde böyle değildi.

Bununla beraber, hayat pahalılığı ile mücadele içinde, çok kadınla evlilik de kaybolma eğilimi gösteriyordu. İsviçre aile hukukunu bütün Türklere uygulayan İsviçre Medenî Kanunu'nun Meclis'te kabul edildiği gün, 6 Ekim 1926'da çokeşlilik tamamen kaldırılmış oldu.

Ve böylece, Cumhuriyet'in yeni kanunları ve anlayışların tamamen değişimi ile kadın elbiseleri de değişti. Büyük Savaş'tan bu yana peçe büyük ölçüde kalkmıştı. Çarşaf da kaybolmaya yüz tutuyordu, ama henüz şapka giymeye cesaret edilmiyordu. Müslüman kadınların ekserisi, saçlarını, enseleri üzerinde bağlanan bir örtü ile saklıyordu.

Fesi kaldıran Mustafa Kemal Paşa, feraceyi de kaldırmak istedi. 1929'da bir balo sırasında, dans eden birkaç hanıma, saçlarını Avrupa tarzı yaparlarsa daha cazibeli olacaklarını gözlemletmiştir. Toplumun yüksek kesimlerindeki hanımlar derhal şapka ile ortaya çıktılar. Bugün sadece, köylüler ve halk tabakasından kadınlar veya alışkanlıklarını muhafaza eden çok yaşlı hanımlar başlarını bir örtü ile örtmektedir.

Türk kadınına bahşedilen hürriyetler, örf ve âdetlerin değişimi ve hattâ maddî ve iktisadî gereksinmeler de diğer yönden "hanımlar"ın büyük bir kısmını bağımsız olarak hayatlarını kazanma yolları aramaya sevketmiştir.

1920'de, Türk kadınına, evinin dışında herhangi bir şeyle meşgul olmak kesinlikle yasaktı. Kadın tiyatro sanatçıları Ermeni kadınlardı. Ve kendi işinin geliri ile yaşayabilen tek "Osmanlı" kadını yoktu.

Zaten nasıl başka türlü olabilirdi ki, çünkü, dinî kaideler, gelenekler, eski önyargılar, kadın ve erkeklerin her türlü görüşmesine engel oluyordu.

Genç nişanlıya, müstakbel karısını görmek, kocaya, sokakta karısı ile dolaşmak, erkek kardeşe evde kız kardeşinin arkadaşları ile beraber olmak yasaktı. Müslüman kadınlar, aşağılanmadan ve rahatsız edilmeden umumî yerlerde dolaşamaz ve hattâ pazara bile gidemezlerdi.

* *
*

Daima Mustafa Kemal'in teşviki ile, asırlık âdetleri değiştirmeye matuf dört kanun, 1934 sonbaharında Büyük Millet Meclisi tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Birincisi, bütün Türk vatandaşlarını bir aile adı seçmeye mecbur etmektedir.

İkincisi, muhakkak babasının ismi olmayan bir isimle beraber söylenen, mesela Ali, Mehmet, Veli, İbrahim gibi isimler, tabiatıyla yetersizdi ve akıl almaz karışıklıklar yaratıyordu. Şehirde var olan birkaç bin Ali, Mehmet ve Veli'yi ancak mesleklerinden veya oturdukları evden ayırt etmek mümkün olabiliyordu. Telefon rehberi, aynı ismi taşıyan pek çok sayfa içeriyor mesela, birahaneci Ali, bakkal Ali, bir diğeri kasap Ali, doktor Ali, komisyoncu Ali, profesör Ali, kömür tâciri Ali hepsi birbirine karışıyordu. Bu şartlarda, kişi halleriyle mahkemeyle ilgili kayıtlar kesin bir şekilde nasıl tutulabilirdi, mektupların dağıtılmasında yapılacak hatalar nasıl önlenebilir ve aynı ailenin üyeleri nasıl ayırt edilebilirdi?

Bir akşam, etrafında dostları ve bazı bakanları olduğu halde Mustafa Kemal;

"Türkler mutlaka bir aile adı almalıdırlar," der. *"Kendimizi, çağdaş medeniyete uydurmalıyız."*

Sağındaki İsmet Paşa'ya hitap ederek şöyle söyler:

"Sen İsmet, senin adın İnönü olacak" (İnönü, 1 Nisan 1921 tarihinde İsmet Paşa'ın komutasındaki orduların Yunan birliklerini sarıp yendiği bir Anadolu köyüdür). Sonra, Hariciye Vekili (Dışişleri Bakanı) Tevfik Rüştü'ye dönerek, "Bana öyle geliyor ki, Aras ismi sana çok uygun olacaktır" der (Aras, Türkiye'yi İran'dan ayıran ırmağın adıdır. Bu ad, Dışişleri Bakanı tarafından imzalanmış olan ilk hudut tespiti antlaşmasını hatırlatmaktadır). Nihayet Ticaret Bakanı, Şimdi Cumhurbaşkanı olan Mahmut Celâl'e, Bayar; Meclis Başkanı Kâzım Paşa'ya da, saf ve kahraman anlamına gelen Özalp adını teklif eder.

Öte yandan, hazır bulunanlar da Mustafa Kemal'e, "Türklerin Baba-

sı" anlamına gelen "Atatürk" adını vermeyi oy birliği ile uygun buluyorlardı.[44]

Kanun, bir defada, çok eski bir kullanımdan kaynaklanan bütün güçlükleri bir tarafa itiyordu. Bunun aynı zamanda aile bağlarını da sağlamlaştırmakta yararı vardı, zira, eskiden iki kardeşin tamamen farklı isimleri olabilir ve sadece bazı çok yakınları, mesela Doktor Kâzım'ın, yazar İzzet Melih'in kardeşi olduğunu bilebilirdi.

Bir aile adının nasıl alınacağı bir Bakanlar Kurulu kararı ile açıklanmıştı. Hakkı olmadan tarihî isimler veya yabancı isimler almak yasaktı. Ayrıca, gayrı Müslim (Müslüman olmayan), Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Latin vatandaşlar, "yan" ile biten (ki bütün Ermenilerin aile adları "yan"la bitmektedir) veya "of", "witech", "opoulos" veya "idēs" (Yunancada "oğlu" anlamına gelmektedir) ile biten aile adlarından vazgeçeceklerdir. Bir aile adının sonundaki ek, kişinin dini inancını açığa vurduğundan, böylece yeni düzenlemede, bir Türk vatandaşının ismi, eskiden olduğu gibi onun hangi dine mensup olduğunu ortaya çıkarmamaktadır.

Darda kalanlar ve kendilerine bir isim seçemeyenler için, kanunun yayımlandığının ertesi günü, gazeteler saf Türkçe kökenden gelen isim listeleri yayımladılar. Öte yandan, keza isimler telkin eden broşürler de çıkarıldı. Bundan başka, radyo spikerleri de her akşam yeni bir liste sunuyordu. Altı ayın sonunda, bütün Türkler bir aile adına kavuşmuş oldular.

* *

*

Yine oybirliği ile kabul edilen bir ikinci kanun da, vatandaşlar arasında ayrılık meydana getirdiğinden, paşa, bey, efendi ve hacı unvanlarını kaldırdı.

Paşa unvanını, generaller, amiraller ve sultanların sarayındaki ileri gelenler taşıyordu. Bir paşa oğlu, kültürlü veya önemli serveti olan bir şahsiyet "bey" unvanını kendisi için kullanıyordu. Şehirliler rahatlıkla "efendi" diye anılıyordu, sade vatandaşlar, "ağa", Mekke'de hacca gitmiş olanlar da "hacı" diye çağrılıyordu.

---

[44] Bu hadisenin böyle cereyan etmediği, Mustafa Kemal'e Atatürk soyadının Büyük Millet Meclisi tarafından tevcih edildiği bilinmektedir. (Z.Ç.)

Mustafa Kemal, "Laik Cumhuriyet Türkiye'si, vatandaşları arasında hiçbir ayırım tanımaz," demişti.

Fazladan, sivil rütbeler, madalyalar da kaldırılmıştır. Bundan böyle Türkler, artık yabancı bir devlet madalyası taşıyamayacaklardı. Sadece, Anadolu'da savaşmış olanların göğüslerini, altından İstiklal Savaşı madalyası süsleyebilecekti.

Nezaket gösterisi olarak bundan böyle, erkekler için "bey"in karşılığı olarak "bay", kadınlar için "bayan" sözcükleri kullanılacaktır. "Bay" kelimesi, "bey" kelimesinde olduğu gibi, ismin ardında değil, önünde olacaktır. Burada belirtmek gerekir ki, Fransızcada "matmazel" (genç kızlar için) kelimesine karşılık bir sözcük konulmamış, ona da "bayan" demekle yetinilmiştir.

* *
*

Yine oybirliğiyle kabul edilen bir üçüncü kanun, din adamlarına, camilerin, kiliselerin ve manastırların dışında sarık ve cübbe taşımalarını yasaklamaktadır. Bu kanun, Müslümanlara olduğu kadar gayrı Müslimlere de uygulanmakta, Katolik misyonerlerine, Saint Vincent Hıristiyan doktrini papazlarına ve rahibelerine de dokunmaktadır.

13 Haziran 1935'ten itibaren Türkiye sokaklarında artık ne geniş sarıklı ulema, ne Ortodoks din adamlarının kara giysileri, ne Ermeni papazlarının garip başlıkları veya Ortodoks papazlarının uzun saçları görülür, ne de artık iyiliksever rahibelerin beyaz külahları ve Katolik din adamlarının cübbeleri görülecektir.

Nihayet bir başka kanun, kadına seçme ve seçilme hakkı vermektedir. Bu kanun, bütün şehirlerde mitingler tertip eden kadın hakları savunucuları tarafından heyecanla karşılanır ve ateşli nutuklarla Gazi'ye bağlılıkları ve minnettarlıkları ifade edilir.

Mustafa Kemal Atatürk, şehirler inşa etmek, ülkeyi güzelleştirmekle yetinmemektedir, sanatkârların ve turistlerin gözünde sahip olmaktan iftihar ettiği hazineleri değerlendirmek istemektedir. Geçmişin şaşaasını, ilk çağların, Bizans'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun görkemini uyandırmakta tereddüt etmez.

Anadolu'da arkeolojik çalışmaları teşvik eder. Efes'te, Bergama'da, Didim'de, Afrodisias'ta, Boğazköy, Pamukkale ve daha başka yerlerde, Hitit ve Helen dönemine ait kıymetli eserler keşfedilir. Fransız, İtalyan, Amerikan, Avusturyalı veya Alman olsun, bütün arkeolojik heyetler, en büyük medeniyetler katmanlarının izlerini saklayan bir toprak üzerinde kazı yapmak için çok büyük kolaylıklar elde ederler. Ama bulunan heykeller, kalıntılar, vazolar, bakır, bronz eşya, mücevherler, silahlar, heykelcikler, mimarî ve seramik kırıntılar, sultanlar döneminde olduğu gibi artık yurt dışına çıkartılmıyordu. Onlar Türkiye'de kalarak müzeleri zenginleştireceklerdi.

İmparator Justinien, Ayasofya'yı, Asya ve Avrupa'nın eski çağlardan kalma tapınaklarının en şahane harabelerini kullanarak ve onu harikulade mozaiklerle süsleyerek inşa ettirmişti. Bu mâbet eskiden öyle göz kamaştırıcı idi ki, Procopius'a[45] göre sanki güneşin ışınlarını almaktan ziyade kendisi ışık saçar gibiydi.

Ama Fâtih Mehmet, kökenini hatırlatan her şeyi Ayasofya'dan kovmak istedi. Bu âbidenin camiye çevrilebilmesi için kıymetli mozaikleri ve insan tasvirleri alçı badana ile örtülmüştü. 14 Haziran 1453 tarihinden itibaren Müslümanların ibadetine tahsis edilmiş oldu.

Mustafa Kemal Atatürk, İstanbul'da yeterince cami olduğunu ve Bizans mimarî şaheserinin müzeye dönüştürülebileceğini düşünmektedir.

Vaşington'daki Bizantoloji Enstitüsü'nü gerekli çalışmalara girişmesi için teşvik eder. Bay Wittemoore ve iki mozaikçi İtalyan çalışmaya koyulur. Bizans'ın fethinden dört yüz yetmiş yıl sonra, kapıların tablaları, revak (son cemaat yeri), mabedin içi temizlenmiştir. Mozaikler eski parlaklığı ile tekrar ortaya çıkarlar.

---

[45] Procopius, VI. yüzyılda yaşamış Bizanslı tarihçidir. (Z.Ç.)

* *
*

Kur'an'ın, V. sûresinin 92. âyetinde, "Ey inananlar! Heykeller, şeytan tarafından icat edilmiş bir iğrençliktir. Ondan kaçının mutlu olacaksınız!" der. [46]

Bununla beraber, İstanbul Güzel Sanatlar öğrencilerini kabul eden Mustafa Kemal, bütün sanatlar lehinde konuşur ve şöyle der:

"Mukaddes kitaplarımızda, insan şeklini, resmini yasaklayan, resme, yağlıboya tabloya, heykele, sanata karşı gelen bir kısım var mıdır? İşte vakti ile bana sorulan bir sualdir bu. O zaman şöye cevap vermiştim: Vaktiyle insanlar putlara tapıyorlardı. Bu sebepledir ki, dinimiz her türlü elle tutulur temsile karşı çıkmıştır. Ama zaman değişmiştir. Şimdi ülkemizde artık kimse resme, yağlıboyaya, heykele karşı koymamaktadır. Bundan böyle güzel sanatları ihmal etmeyeceğiz."

Böylece, cetleri, Bizans kiliselerinin mozaik resimlerini badana ile örtmüş ve eski heykelleri kırmış olan, resimden nefret eden Müslüman Türkler, resimlerini çektirmeye, ressamların önünde poz vermeye ve kurtarıcı Gazi'nin heykellerini dikmeye özen gösterdiler.

Mustafa Kemal'in heykelleri Ankara'da, İstanbul'da, İzmir'de ve Trabzon'da dikildi. Çiçekler işlenmiş ve üzerinde kitabe bulunan birkaç dikili taş hariç, 1928'de bütün Türk ülkesinde, büyük sultanları, büyük fatihleri veya şairleri anmak için bir âbide mevcut olmadığı düşünülürse, Gazi'nin bu kararının öneminin farkına varılır.

Gazi geçmişle bağını kesinlikle kopartarak, Kur'an'ı çağdaş bir şekilde yorumlayarak, güzel sanatlara, işlenmemiş vâsi bir saha açmak istemişti. Kendi heykellerinin daha hayatta iken Türkiye'nin bütün şehirlerine dikilmesini kabul etmekle o, aynı zamanda bronzun içine akmayı ve daha hür, daha geniş, daha verimli ve daha güzel yeni bir hayatın mermere kazılmasını arzu etmişti.

---

[46] Kur'an'ın V. sûresi, Mâide sûresidir. Sözü edilen âyet, bu sûrenin 90. âyetidir. Aynen şöyledir: "Ey inananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları, şüphesiz şeytan işi pisliklerdir. Bunlardan kaçının ki saadete eresiniz." Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 122. (Z.Ç.)

* *
*

Neu Frei Presse gazetesi muhabiri Emil Ludwig, 9 Mart 1930'da Mustafa Kemal ile mülakat yapıyor ve şöyle diyordu:

"Doğu müziği bizim kulaklarımıza garip geliyor. Bu, Doğu'da anlayamadığımız tek sanat."

Mustafa Kemal derhal cevap verir:

"Bu Bizans'tan gelmedir!.. Gerçek şarkılar bozkırlarda çobanlardan dinlenebilir."

"Bunları ıslah etmeyecek misiniz?" diye sorar Ludwig.

"Batı müziğini bugünkü haline getirmek için ne kadar zaman gerekli?" diye sorar Mustafa Kemal.

"Aşağı yukarı dört asır."

"Biz bu kadar uzun zaman bekleyemeyiz. Bu yüzdendir ki, biz Türkiye'ye Batı müziğini sokuyoruz."

17 Ağustos 1927 akşamı, Topkapı Sarayı Parkı'nda onuruna verilen bir ziyafet sırasında, şöyle demişti:

"Bu akşam iki cins müzik dinleme zevkini elde ettim. Mehdiye Hanım, enfes bir Doğu müziği konseri verdi. Ama bu müzik, artık gelişmiş Türk halkının ruhunu okşamamaktadır. Şu anda karşıda çağdaş dünyanın müziğinin kulaklarımızda çınlamakta olduğunu duyuyoruz. Doğu müziğini dinleyerek sadece keder duyan halk, medenî dünyanın müziğini duyunca sarhoş gibi olmuştur! Görüyorsunuz! İnsanlar dans etmektedirler. Canlı ve neşelidirler. Türklerin tabiatı neş'elidir. Bu güzel vasıf uzun zaman saklı kalmıştır. Bozuk yöntemler çok kötü sonuçları beraberinde getirmiştir. Türk bugün, tabiatının gereği neş'elidir."

Montesquieu'den bir cümle zikrederek şöyle der:

"Gerçek ve güzel müzik, bizde ritmik duygular uyandıranı değil, iyilik, asâlet, kahramanlık duygularımızı coşturandır. Doğu müziği, bir Bizans uyuşturucusudur. Bizim millî ezgilerimizle hiçbir ilgisi yoktur. Doğu müziğini anlamak için, onun içinden filizlendiği düşünceyi yaşatabilmemiz, deveciler ve çöl bedevîleri gibi hissetmemiz gerekliydi.

... Oysa, biz çocuklarımıza, artık şalvarı, tekkeyi ve fesi hatırlatan sesleri dinletemeyiz.

Müslüman milleti, kendi iç dünyasına dalan, mütevekkil, hoşgörüsü olmayan ve inançtan kaynaklanan şeylerden coşan bir millettir. Sanatı, dokunaklı, heyecan verici, ateşli fikirlerin bir ifadesi, ruhun bir üzünçü ve hayatın veçhelerinin bir coşkusu olarak algılamaz.

Her zihnî faaliyeti, düşünceye dayanan her işi, çalışkan her düşünceyi veya takibi güç bütün soyut telkinleri reddeder. Gerçek olmayan ve sakız gibi çiğnenen her şeye bayılır. Niçin?

Çünkü, kaderciliğin, olayların ve kaderin kör kanunlarının kaçınılmazlığının üzerine çöktüğünü hisseder. Bu müzikteki uygulama, bir örgesinin sonsuza kadar tekrarlanması neredendir? Öldürücü, bütün güç kaynaklarını tüketici, ilerlemeye doğru atılacak her hamleyi durdurucu bu tekdüzeliği neredendir?"

1 Kasım 1934 tarihindeki Meclis'i açış konuşması sırasında şöyle demektedir:

"Bir halkın ilerleme ölçüsü, onun, müzik sahasındaki değişimini kabul etme ve özümseme kabiliyetinde yatar. Bugün bize dinletilmeye çalışılan müzik, bizim hislerimizi okşamaktan uzaktır."

Ertesi gün, Ankara'da yayımlanan, yarı resmî Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde şöyle bir haber okuyoruz:

"Büyük Millet Meclisi'nde Gazi Hazretleri'nin irâd ettikleri nutuktan ilham alarak, Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Ankara ve İstanbul Valilerine, Doğu müziğinin radyo programlarından tamamen kaldırılması talimatını vermiştir. Radyolar, sadece Batı tekniğine göre çoksesli hale getirilmiş millî örgeleri (melodileri) çalacaklardır."

Bugün, bununla beraber, Türkiye radyoları, Batı müziği yayımlamaktadırlar, ama hatırı sayılır derecede de Türk müziği neşretmektedirler.

* *
*

Sanatsal ve toplumsal yönden bir ilgi toplayan bütün eski saraylar da açılacaktır.

"Kızıl Sultan"ın ikametgâhı Yıldız Sarayı'ndan, Topkapı'daki İmparatorluk köşklerinden, gerçek bir Ali Baba mağarası halindeki Hazine'den sonra, padişahların büyük haremleri de sırrını açığa vurur.

Asırlardan beri eli baltalı, mızraklı vahşi nöbetçilerle beklenen ağır

kapılar açılmıştır. Ziyaretçiler, tarihçiler ve turistler, sultanların, kutsalların kutsalı özel yaşam yerlerine girebilirler.

Büyük taşlarla döşeli bir avlu, manastırlarınki gibi sessiz holler, altın yaldızların taştığı şatafatlı salonlar, İmparatorluk hamamının mermerlerle kaplı üç kısmı, Valide Sultan'ın (Ana Sultan) odaları, rokoko tarzı büyük solanlar, duvarlarında Kur'an yazıları ve 17. yüzyıla ait paha biçilmez çinilerle kaplı yatak odaları, siyahî harem ağalarının yatakhaneleri, her şey, "Binbir Gece Masalları" şahıslarının oluşturduğu bir rüya görür gibi meraklıların gözleri önünden geçmektedir.

Bununla beraber, bu şatafatlı hapishanenin biraz ağır zenginliklerini, eskimiş mobilyaların zarafetini acıklı bir unutulmuşluk havası örtmektedir. İnsan kendisini, sıkıntı ve yürek daralması sisi gibi, ölmüş şeylerin hüznünün kapladığı duygusuna kapılmaktadır. Türk ve yabancı ziyaretçiler hemen hemen farkına varmadan, Marmara Denizi'nin ve Haliç'in Doğu güneşi altında masmavi sularına kadar uzanan ışıklar içindeki bahçeye çıkmakta acele etmektedirler.

* *
*

Gazi, yavaş yavaş hayatın mutlu ve neşeli anlayışına götürdüğü eski zaman Türk'ünün ne olduğunu göstermeyi arzu etmektedir.

Eskiye özlem duyan ve tekdüze şarkıların, sahte ağırbaşlılık havasının, asık yüzlerin, abartılı sarıkların, saygıdeğer sakalların ve bin hüzün havası içinde güneşte ısınan tembellerin Cumhuriyet idaresinde artık yerleri yoktur.

Bundan böyle, olmayacak düşler kurmak için mezarlıklara yerleşilmemektedir; artık, amber tespihinin tanelerini teker teker çekerek yavaş yavaş yürüyen veya gecesini, nargilesinin dibindeki ılık suyu tokurdatmakla geçiren insanlar görülmeyecektir. Kemal Atatürk, Sultanların lüzumsuz şaşaasını uygulamaz. Debdebeyi, şatafatlı merasimleri kaldırır, spor gömlekle gezinir, güler, dans eder ve artık duygusal ve kaderci bir Doğu'dan söz edilmesini istemez. Hattâ, "Petit Parisien" gazetesine, "Artık Pierre Loti'nin Türkiye'si değil" başlıklı bir yazı göndermek istediğimde, Basın Bürosu Müdürü tarafından sertçe azarlandım. Pierre Loti Türki-

ye'de hâlâ, iyi ve karagün dostu olarak telakki edilmekte, ama, onun çok sevdiği "Düş kırıklığına uğramış kadınlar"ın[47] Türkiye'sinden söz edilmesi istenmemektedir.

* *
*

Nihayet hep Kemal Atatürk sayesinde, Türkiye, Marmara'nın aydınlık bir adasında model bir cezaevi de kazanacaktır.

Deniz ve gök arasında kaybolmuş olan İmralı Adası çağdaş bir cezaevi olacaktır.

Bu inşa edilmeden önce, bir memur, Avrupa'nın iki yüz cezaevinde araştırmalar yapacaktır.

Adliye Vekili (Adalet Bakanı) bana;

"Hatta ona, önemsiz bir suç işlemesi emrini de verdik," dedi. "Böylece bu memurumuz Belçika'da hapse mahkûm oldu ve araştırmalarına hapishanede devam etti."

Hem hapishane hem cennet olan İmralı'da yedi yüz mahkûm iki jandarma tarafından gözetilmektedir.

---

[47] Eserin özgün adı: Désenchentées (Düş Kırıklığına Uğramış Kadınlar). Yazarı: Pierre Loti. (Z.Ç.)

XXVIII. BÖLÜM

GAZETECİLERE VE DİPLOMATLARA GÖRE MUSTAFA KEMAL

Gazi, vatanı kurtarmada, kendisine pek çok özveri ile yardım eden Anadolu'nun cesur, kaba insanlarını sevmektedir.

Dahiliye Vekili (İçişleri Bakanı) Şükrü Kaya bir gün, Mustafa Kemal'e, bir köylünün tutuklandığını ve cezalandırılmak üzere adalete teslim edildiğini söylediğini anlatır.

"Pekâlâ, neden cezalandırılacak?" diye haykırır.

"Çünkü, gazete kâğıdına sarılı bir sigarayı yakarken bıyıklarını yaktı."

"Hiç gazete kâğıdına sarılı bir sigara içtiniz mi?"

"Hayır."

"Pekâlâ! Trablusgarp Savaşı (Libya) sırasında ben de ondan içtim... O halde, cezalandırılması gereken köylü değil, köylüleri sigara kâğıtsız bırakanlardır. Adamcağızı serbest bırakın ve ona sigara kâğıdı sağlayın..."

* *
*

Cumhuriyet'in ilanının yıldönümünü kutlarken, Gazi, resmi balodan sonra, Ankara "Halk Evi"ne gider, halkın coşkusuna katılır.

Yöresel kıyafetleri ile gelmiş olan Anadolu köylüleri bölgelerinin oyunlarını oynarlar. Mustafa Kemal bunları zevkle seyreder ve en usta oyunculardan birine;

"Benim için ne yapabilirsin?" diye sorar.

"Her şeyi."

"Mesela?"

"Gazi Paşa, sizin için ölmeye hazırım."

"Samimi misin?"

"Emrediniz!"

Hazır bulunanlar endişe ile beklerken Mustafa Kemal etrafına bir göz atar, sonra dizine vurarak;

"Başını buraya koy!" der.

Adam diz çöker, başını, tabancasını yavaşca çeken ve köylünün şakağına dayayan Cumhurbaşkanı'nın dizine koyar. Cumhurbaşkanı adamı kıpırdatmadan havaya iki el ateş eder.

Hazır bulunanlar heyecandan sapsarıdırlar. Mustafa Kemal:

"İşte hayatlarını hiçe sayan bu insanlar sayesindedir ki savaşı kazanabildim."

* *
*

Bir gün Mustafa Kemal'e, bir köylünün, kendi çiftliğine ait bir toprağı izinsiz sürdüğü bildirilir.

Birçok ikaza rağmen köylü inatla işine devam eder.

Atatürk olay yerine gider.

"Arkadaş," der, "bu toprağın kime ait olduğunu biliyor musun?"

"Tabii ki biliyorum."

"O halde bir başkasının toprağını niçin işliyorsun?"

"Ben Türküm," diye cevap verir köylü, "bu tarla da 'babam'ın tarlası (Atatürk, Türklerin babası). Hal böyle olunca, kimse beni, babamın tarlasını sürdüğüm için engelleyemez."

Mustafa Kemal, mırıldanarak çekilir:

"İnsanın böyle çocukları olunca, iradelerine karşı konabilir mi?"

* *
*

Hitler ve Mussolini, başta kaldıkları süre zarfında, pek çok şakaya, Nazi karşıtı ve faşist karşıtı kelime oyununa ve hele sonsuz karikatürlere konu olmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk, muzaffer bir general, mutlu bir devrimci olarak, hiçbir fıkraya, hiçbir karikatüre, ne ülkesinde ne de yabancı ülkelerde, konu olmuştur.

Güçlü şahsiyeti sadece saygı uyandırmakla kalmıyor, belki de daha geçerli olan sevgi uyandırıyordu. Bazıları ondan korkuyordu, ama çağdaşlarının çoğunluğu ona hayrandılar ve onu seviyorlardı ve kimse esasen ne pek düzgün olan hatlarının karikatürünü görmüş, ne de davranışları hakkında fıkraya rastlamıştır.

Bununla beraber, hakkında, hep onun lehine olan küçük hikâyeler anlatılır. İşte birkaç örnek:

Cumhuriyet'in Onuncu Yılı vesilesiyle, bir ressam ona, Sakarya Meydan Savaşı'nı temsil eden bir tablo sunar. Ön planda, Mustafa Kemal, XIV. Louis'ye[48] çok benzeyen bir ifade ile, şahane bir atın üzerindedir.

Ressam tebriklerini beklerken Mustafa Kemal;

"Bu tablo asla sergilenmeyecektir," der.

"?!.. "

"Savaşa katılmış olan herkes bilmektedir ki, atlarımız o zaman bir deri bir kemikti ve biz de o zaman hiç sağlıklı değildik. Her birimiz birer iskelettik. Böyle yağız savaşçılar, böyle semiz atlar çizmekle, Sakarya Savaşı'nı küçültüyorsunuz, dostum."

* *
*

Umumi Harp (Birinci Dünya Savaşı) sırasında, Çanakkale Cephesinde idi. Bir kurşun Mustafa Kemal'in göğsündeki saati parçalamış ve Tanrı tarafından hayatı kurtarılmıştı.

Bu kıymetli şeyi hatıra olarak saklamak istediğini ifade eden General Liman von Sanders'e[49] Mustafa Kemal, bu saati verir. Oysa, Liman von Sanders ölünce, mirasçıları bu saati bir mukaddes emanet olarak Türk Hükümetine iade ederler.

---

[48] XIV. Louis, "Devlet benim" diyen Fransa Kralı. 1638-1715 yılları arasında yaşamıştır. (Z.Ç.)

[49] Liman von Sanders, Otto, (1855-1929) Alman generali. 1915'te Çanakkale'de V. Türk Ordusu Komutanı. Filistin Cephesinde "Yıldırım Orduları Komutanı." 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Almanya'ya dönmüştür. Bu cephelerde Mustafa Kemal ile birlikte çarpışmıştır. (Z.Ç.)

* *
*

Fransa Büyükelçiliğinde bir öğle yemeğinde esprili Türk gazeteci Ercüment Ekrem Talu şöyle anlatır:

"Edouard Herriot[50] İstanbul'a gelmişti ve o zaman Vali olan Üstündağ'ı ziyaret ediyordu. Protokol Şefi, Vali ağır işittiği için ondan yüksek sesle konuşmasını rica etti. Ankara'ya gelince, aynı Protokol Şefi Herriot'ya, Menemencioğlu (Dışişleri Bakanı) ile de görüşürken aynı tavsiyede bulundu. Nihayet, aynı şeyi, Fransız devlet adamının göreceği Başvekil İsmet İnönü için de tekrarladı. Misafirimiz Atatürk'ü de gördü ve hep yüksek sesle konuşmaya devam ettiğinden, Protokol Şefi, bu kez ona alçak sesle konuşmasını tavsiye etti. Paris'e dönüldüğünde, Herriot'dan Türkiye izlenimleri sorulunca, 'Hepsi sağır,' dedi. 'İşitenini de Cumhurbaşkanı yapmışlar.' "

* *
*

Başvekil (Başbakan) İsmet İnönü'nün ve Atatürk'ün yakın çevresindeki bazı kişilerin sağırlıkları bazı fıkralara konu olmuştur.

Bir gün Atatürk, çok iyi işiten dostu Dışişleri Bakanı ile gezinmektedir. Ona;

"Gariptir," der. "En akıllı ve en sadık çalışma arkadaşlarımın hepsi sağır."

Bakan, elini kulağının arkasına koyar ve Cumhurbaşkanı'na yaklaşarak;

"Ne buyurdunuz, efendim?" der.

* *
*

"Doğu" başlıklı eserinde Edouard Herriot şöyle yazar:

"Mustafa Kemal, Avrupa'nın doğusunda tarihin bize gösterdiği en büyük devlet adamlarından biri olarak yükselmektedir."

---

[50] E. Herriot (1872-1957). Fransız devlet adamı. Bakanlık ve Başbakanlık yapmıştır. Başbakan olarak Türkiye'yi ziyaret etmiştir. (Z.Ç

21 Ağustos 1933'te, Mustafa Kemal ile görüşen Herriot şöyle yazar:

"21 Ağustos 1933 Pazartesi günü, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri ve fevkalade bir Dışişleri Bakanı olan Tevfik Rüştü Bey'in de hazır bulunduğu bir sırada, Gazi Mustafa Kemal ile iki buçuk saat geçirdim. Gazi, çağdaş törenlere uygun olarak bir Devlet Başkanı'nın alması gereken bütün şekil ve davranış biçimini takındı. Geçmişin askeri, tam bir Başkana dönüşmüştür. Dikkati çeken, cezbeden şey, berrak bir şekilde gören, hem de uzağı gören gözleridir. İğne gibi delen, çelik gibi bir bakış. Oldukça güçlü bir burun, güç gösterilmesi gerektiğinde sıkılmaya hazır, ama hemen hemen çocuksu bir gülümsemenin yumuşattığı ince dudaklar. Uzun saçlar, birliklerini teftiş eden veya onlarla ele geçirdiği bir şehre giren genç bir komutandan hatıra olarak saklanan anılara başka bir hava vermektedir. Keza, Sultan tarafından verilen bütün nişanlarından yoksun, kendisi de üniformasız sade bir asker gibi savaşarak adamlarının saldırısına nezaret ettiği anda çekilmiş bir fotoğraf da anılara başka bir hava vermektedir. Uzun savaş geceleri boyunca, uyumamasına sebep olduğu için üç kaburga kemiğinin kırılmış olmasından memnuniyet duyduğunu bana söyleyecektir. Gazi'den bu gibi pek çok anı vardır: Selanik'te yerinde duramayan genç bir subay, Trablusgarp'ta (Libya'da) çalılar arasına yarı saklanmış, toza batmış ve güneşten yanmış kirpi gibi savaşçı. Bir de, eksiksiz, özenli, ölçülü bir Cumhurbaşkanı. Konuştuğunda, hareketli, kuru değil, canlıdır. Böyle bir insanın kendisini sert göstermesi gereklidir ve gösterecektir de; onun ikiyüzlü olamayacağı kesindir.

Kendine hâkimiyet, tefekkür yeteneği, şahsî inanç üzerinde karar vermede tarafgirlik, bunlar, bu askerin yüzünden okunan bazı çizgilerdir. Bununla beraber, meslekî olarak askerlikten hiçbir şey muhafaza etmemiştir. Görüşme sırasında, benim merakımı gidermek için, eserinin -bu bir doktor eserinden ziyade bir cerrahın (operatör) eseridir- aslını gözden geçirir.

Bana;

'Bir gece', dedi, 'halifeliği kaldırmaya karar verdiğimde, bu kararı şafaktan önce infaz ettim.' "

* *

*

Henri Beraud,[51] 1928'de, "Rendezvous Européen"de, "ülkenin şimdi büyük bir ekseriyetle, yapılan devrimlerinin nimetini idrak ettiği kabul edilmektedir", diye yazıyordu. Ama, sadece, "Muzaffer Komutan"ın şanı, bu eserin tamamlanmasını mümkün kılmıştır. Ondan başka herkes mahvolurdu.

"Ben takdim edilmek için ilerlerken, Gazi yeni oturmuştu. Bir subayla konuşuyor ve ben onu sırtından görüyordum. İlk kelimelerde, Kemal, bir hamlede kalktı. Ben konuşurken, bir nevi askerî alışkanlıkla, bir başkası hakkında kanaat sahibi olmak için kendi gözünden başkasına inanmayan insan gibi beni dikkatle inceliyordu. Sonra bana elini uzattı ve kırmızı deri bir kanapeye oturttu. Bana rakı verildi. Kemal, beyaz içki dolu bardağını benimki ile tokuşturdu.

Girişimden önce rapor vermekte olan subay, birkaç özür kelimesi söyledikten sonra, anlatmasına devam etti.

Mustafa Kemal, başı dik, tek kelime söylemeden dinliyordu. Zaman zaman, ondan başka kimsede görmediğim çevik ve kuru bir parmak hareketi ile sigarasının külünü silkiyordu.

...

Rapor süresince ona bakma imkânını elde ettim. Kemal, inanılmaz zarafetle, iri olmaktan çok küçük, orta boylu, sarışın bir insandır. Sağlam bir yapısı, renkli bir cildi, çok küçük elleri, insanın içine işleyen mavi gözleri vardır. Yaşını asla göstermemektedir. Portrelerinden hiçbiri ona benzememektedir. Yakından bakınca, alnı, şakakları, yanakları derin çizgiler taşımaktadır. İki adım sonra bu, ince dudaklı, sert çeneli, göz çukurları derin, Napolyon Bonapart havalı, genç bir adamın yüzüdür.

Subay sözlerini bitirince, Gazi başıyla tasvip ettiğini belirtti. Sonra bana dönerek, konuşmaya başladı. Türkçe konuşuyordu. Ruşen Eşref [52] sırasıyla onun sözlerini ve benim cevaplarımı tercüme ediyordu. Bu tercümanlık, sözlerimizin hararetli olmasına hiçbir şekilde engel teşkil etmi-

---

[51] Henri Beraud, 1885'te Lyon şehrinde doğdu. Fransız gazeteci ve romancısı. Pek çok Fransız gazetesinde çalıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Mareşal Pétin ile çalıştığı için savaştan sonra cezalandırılmıştır. (Z.Ç.)

[52] Ruşen Eşref Ünaydın, (1892-1959) gazeteci-yazar. Birçok gazete ve dergilerde yazıları, röportajları, mülakatı çıktı. "Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal ile Mülâkat" (1918) Atatürk ile yakından tanışmasına ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı yakından izlemesine vesile oldu. (Türk Ansiklopedisi, XXXIII. cilt, M.E. Basımevi, Ankara, 1984, s. 204. (Z.Ç.)

yordu. Kemal, her şeyden ateşli bir şekilde söz etmektedir. Sesi de çehresi gibi iki veçhelidir. Başbaşa olunduğunda bu ses boğuk, yavaş, hemen hemen kısık gibidir. Topluma hitap ettiğinde bu ses gürleşmekte ve o zaman, çaba sarf etmeden dışa vurulmamış gibi görünen hareketi, derhal ırkının coşkunluğuna uymaktadır."

* *
*

Fransa eski Başbakanı ve Fransa'nın Ankara'daki eski Büyükelçisi Albert Sarraut, Atatürk'ten söz ederken şöyle söyler:

"Bakışım dikkatle muzaffer Gazi'nin hatları ve boyu üzerine yoğunlaştı. Bu hızlı bakış, birdenbire, bu adamın halkının üzerindeki itibarını ve kendisine, askerî bir komutan ve sivil teşkilatçılık dehâsı çift yeteneğini veren 'sıra dışı' aydın değerini gözlerimin önüne serdi.

Uzun boylu, hiçbir süsü olmayan bir asker elbisesi içinde sağlam ve yumuşak yapılı bu insanın davranışlarında ve duruşunda, tabii bir asâlet vardır. Güçlü bir fikir birikimininden hareketlenen düşüncesinin kuvveti, geniş, hafifçe kırışık alnından okunmaktadır. Ama olağanüstü olan şey -hiç abartmıyorum- çelik şimşeklerin ve yumuşak ışıkların birbirini izlediği büyüleyiciliğin câzibesi ile kendine mutlak güveni ortaya çıkaran dinmeyen bir gök aydınlığının ardarda geldiği bakışlarıdır.

Bu, dikkatle inceleyen, keskin, insanın içine işleyen bakışlar, sonsuz bir derinliktedir. Sizi hem cezbeder, hem de ürkütür. Bu ikinci his, Gazi'nin gülüşü, çocuksu bir tatlılıkla bronzlaşmış mükemmel yüzünü aydınlattığında derhal kaybolacaktır."

1928-32 yılları arasında Fransa'nın Türkiye Büyükelçiliği görevinde bulunan Kont Chambrun, Mustafa Kemal'in portresini şöyle tasvir eder:

"Uzaklarda kaybolduğunda, insanî şeylerin ötesine geçer gibi olan bakışı, muhatabının üzerine yöneldiğinde, garip bir şekilde yumuşamaktadır. Sarışın saçlarının çevrelediği inatçı bir alın, çıkık elmacık kemiklerinin mermer görünümü verdiği asabi kemik yapılı yüzüne hükmediyordu. Yay gibi ince üst dudağı, çok ince alt dudağını örtüyordu. Sadece geniş burun delikleri titriyordu. Çölün yakıcılığından veya Ermenistan'ın karından korkmadan sert iklimlerde yatmış, canlı, adaleli bir asker olarak,

bütün mesuliyetleri üstlenecek oldukça geniş omuzları vardı. Bu adam, tevazu ile zaferi sırtlamaya muktedirdi."

1933-36 yılları arasındaki Fransa Büyükelçisi M. Albert Kammerer şöyle yazmaktadır:

"O, orta boylu, ama, inanılmaz derecede içe işleyen bakışı ile oldukça emredici bir insandı. Emredici ve itibarının son derece yüksek olmasına ve partisinde ve hükümetindeki tartışmasız yetkisine rağmen, onunla görüşmek kolaydı. Birçok diktatörün aksine, o konuşmak kadar dinlemeyi de seviyordu. Mussoli'nin dünya sahnesine çıkmasından bir yıl, Hitler'in iktidarı alışından on yıl önce, o, bir nevi, yolu açmış ve gücün neye muktedir olacağını göstermişti. O aynı zamanda, keza İtalyan Hükümeti'nin de dayandığı tek parti kuramının kurucusudur. Çok zeki, çok anlayışlı olan Mustafa Kemal, özellikle İskenderun Sancağı ve iki sene önce de Boğazlar hususunda Türkiye'nin menfaatlerini vurgulamak söz konusu olduğunda, uluslararası durumdan yararlanmak için, dikkate değer bir ustalık göstererek muhatabının ileri sürdüğü kanıtları dikkate alıyormuş izlenimini veriyordu.

Başlangıçta O'na kolayca yaklaşılıyordu. Özellikle 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle verilen resmi kabullerden sonra herkesle memnuniyetle sohbet ediyordu. Sonraları, daha az yaklaşılabilir oldu, söylediğine veya hükümetinin dile getirdiğine daha fazla ağırlık vermek için günlük temaslarını kesti. Şu hususu vurgulamak istiyorum: O, büyük bir insandır, çok büyük bir insandır, siyasî bir dehâdır. Ülkesine en büyük hizmeti vermiştir.

Türkler hakkında eskiden ortada dolaşan bütün aşağılayıcı fikirlerin yanlış olduğunu göstermiştir. Türkler, uyuşuk, tembel olarak telakki edilirlerdi. Yabancıları uzaklaştırarak, Türkleri, teknik ve siyasî olgunluğun bütün kademelerine erişerek diğerleri kadar yapabileceğini göstermeye zorladı."

* *

*

Nihayet, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye eski Büyükelçisi General Sherrill şöyle yazmaktadır:

“Gazi’nin bende hasıl ettiği ilk izlenim çarpıcı oldu. Sırtı ışığa dönüktü; bu sebeple, daha sonra inceleme fırsatı bulduğum hatlarının ayrıntılarını fark edemedim. Şöyle bir bakışta, güçlü yapılı, canlı bakışlı zekâ fışkıran bir yüzde manalı gözleri ve fevkalade bol kaşları olan tam bir erkek karşısında bulunulduğunun farkına varılır. İlk görüşmede, âdet olduğu üzere, sadece Türkçe konuşur; eğer konu ile ilgilenirse, nefis bir Fransızca ile devam eder.”

XXIX. BÖLÜM

MUSTAFA KEMAL'İN MONDEN YAŞAMI

Gazi Mustafa Kemal'i pek çok kere balolarda, resmi kabullerde, akşam yemeklerinde ve Ankara ve İstanbul dansinglerinde görme imkânım oldu.

Sosyete eğlencelerine ve spor gösterilerine zevkle katılıyordu. Dans etmeyi ve içki içmeyi, dostlarıyla, bakanlarıyla, Türk yüksek sosyetesinin hanımlarıyla, diplomatlarla konuşmayı seviyordu.

Onun, arkasında daima küçük bir arkadaş grubu olduğu halde, sıraya dizilmiş dekolte hanımların, subayların, diplomatların arasından, kusursuz bir frak giymiş olarak, çok manalı gözleriyle geçtiğini gördüm.

Önce asla bitirmediği sayısız sigara ve kahve içmek için bir köşeye yerleşiyordu. Ölçülü, iyi bir şekilde dans ediyordu. Etrafında daima bir dairenin olduğu büfeye geçiyordu. Bir elinde şampanya kadehi, diğerinde sigara, kadınlarla, diplomatlarla konuşuyor, sonra tekrar dans ediyor veya briç oynamak için bir salona çekiliyordu.

Nadiren, üniformalı polisler tarafından gözetildiği fark edilirdi. Dans sırasında ona yaklaşabilen veya kazara sürtünen kim olursa olsun, dudaklarında hafif bir tebessümle özür diliyordu. Zira, o da diğer dans edenlerden biriydi.

* *
*

Eylül 1925'te, Mustafa Kemal Paşa, İzmir'de Kızılay yararına bir baloda hazır bulunuyordu. Sofya'da "Union Club"te dans ettiği gibi (o devirde yeniçeri kıyafetiyle bir fotoğrafı var), vali yardımcısının kızını bir fokstrot yapmaya davet eder. Müslüman kadınlar heyecanla ve hayranlıkla onu seyreder ve alkışlarlar.

Ankara'ya dönünce, bütün sosyetik toplantıların merkezi olacak olan büyük otel (Ankara Palas) inşa edilmeden önce, Gazi, Fransa Büyükelçisinin, elektrik, su ve müzik yokluğuna rağmen, büyükelçilik ikametgâhında iki danslı gece yapabileceğini öğrenir. İkinci geceye katılmak ister.

Albert Sarraut, Başkent'in henüz her türlü konfordan yoksun olduğu bir devirde, 1925'lerin Ankara'sında, tertip edebildiği küçük danslı çaylardan söz ederken şöyle yazar:

"Biraz sonra, Gazi'nin, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in bizzat kendisi, büyükelçiliğe şahsen davet edilmekten memnun olacağını bana bildirdiğinde sevincim sonsuzdu.

O, ilk defa, bir yabancı ülke temsilcisine böyle bir şeref vermektedir. Az zaman önce Sovyet Büyükelçiliğine yaptığı kısa ziyaret hariç, hiçbir yere gitmemiştir ve kimse de onu davete cüret edememiştir. Anlaşılacağı gibi, böyle bir lütfun manasını takdir ediyor ve Gazi'den, hangi tarihi tercih ettiklerini ve beraberinde olmasını arzu ettiklerinin listesini sorduruyorum. Listede, çevresinden, birçoğu kadın olmak üzere otuz kişi kadar vardır. Resmi kabul, Gazi'nin isteği üzere akşam tam saat yediden dokuza kadar olacaktır. Daha fazla değildir.

Gerçekte, ancak sabahın saat ikisinde son bulacaktır. Saat tam yedide gelen Cumhurbaşkanı, mütebessim, samimidir ve çok mutlu görünmektedir. İyi niyeti, cazibesi, gönül alıcı sadeliği, tavrının ve yüzünün yüksek saygınlığıyla uyumlu bir şekilde birleşmektedir.

Gece yavaş yavaş canlanır, kahkahalar atılır ve çalınan plakların müziği eşliğinde, hazır bulunan güzel kadınları dansa davet eder. Ben de hareketli bir fokstrot yaparım, Gazi beni izler. Dansa ara verildiğinde, hazır bulunanların koro halinde katıldıkları eski Türk şarkıları söylenir. Kaç kere tokuşturduğumuz kadehlerden, Gazi'nin demir parmaklarıyla kızımın ve benim canımı acıtan el sıkışmalarından ve kahkahalardan söz etmiyorum. Yaklaşık altı saattir, durmaksızın, yorgunluk göstermeden tam bir neşe içinde eğlenilir.

Ayrılma işareti vermeden önce Gazi, kızımın kolundan tutarak, hepimizi meşhur Kafkas dansına benzeyen bir nevi Güney Fransa dansına sürükler. Herkes heyecanla katılır."

Bu meşhur geceden itibaren, Ankara'da ilk ivme verilmiştir. Evler açılır, resmi kabuller çoğalır, konserler tertip edilir, sosyetik yaşam yükse-

lir ve herkes, bunun ilk işaret fişeğini atan Fransız davranışını minnettarlıkla selamlar.

1925'ten itibaren, hele özellikle Ankara Palas Oteli'nin inşasından sonra, Gazi'nin büyükelçiliklerdeki resmî bayramlar vesilesiyle halk içinde, otelde ve hattâ özel evlerde dans ettiği görülebilmektedir.

* *
*

Cumhuriyet'in ilanının yıldönümü dolayısıyla 1926'da Ankara Palas salonunda verilen büyük baloda, Gazi, üniformalı pek çok subayın bir köşede toplanmış olduğunu görünce, bir teğmeni çağırır ve niçin dans etmediğini sorar. Genç subay, hatanın, dans etme tekliflerini reddeden bayanlara ait olduğunu söyler. O zaman Mustafa Kemal yüksek sesle şöyle konuşur:

"Arkadaşlar! Bütün dünyada, subay üniforması taşıyan bir Türkün dans teklifini reddebilecek bir kadın bulunabileceğini düşünemiyorum. Pekâlâ, şimdi emrediyorum, salonda hazır olunuz! Eşlerinizi seçiniz! İleri marş, dans ediniz!"

Böylece balo bütün canlılığı ile tekrar başlar.

* *
*

Bu Cumhuriyet Bayramı baloları, tarihî hadise havasına bürünen olaylara da sahne olmuştur.

29 Ekim 1929 Cumhuriyet Bayramı'ndan önceki akşam yemeği hatırlanmaktadır.

Kont Chambrun, üniformalı Mısır Elçisinin başında mızıka takımı gibi cart kırmızı renkli bir fesi olduğunu anlatır. Cumhurbaşkanı zaman zaman ona alaycı nazarlar atfetmektedir. Masadan kalkıldığı bir sırada, Gazi, Mısırlı'nın arkasına geçer ve kulağına bir şeyler fısıldar. O zaman, el çabukluğu ile alınan güzel fes, hızlı, sessiz adımlarla uzaklaşan garsonun gümüş tepsisi üzerinde görülür. Herkes güler. İlk gülen de Mısır Elçisidir.

* *
*

Bir yaz akşamı, bir İtalyan yolcu gemisinden çıkan yabancılarla dolu Park Hotel'in restoranında, Türkiye Cumhurbaşkanı'na "dam"lık yapmaktan iftihar eden turist bayanlarla dans etti.

Bir başka defa da, bir Balkan Kongresi dolayısıyla Beylerbeyi Sarayı'nda verilen bir balo sırasında, Türk, Yunan, Romen, Bulgar, Yugoslav genç erkek ve kızları millî oyunlarını oynarlarken, sabahın birine doğru Gazi'nin, fraklı ve tuvaletli davetliler arasından beyaz "V" yakalı bir gömlekle çıktığı görüldü. Alkış tufanı etrafı sardı, dans durdu, O'nun geçmesi için çekilindi. Alacalı elbiseli yabancı oyuncuların dans ettiği susuz havuzun geniş mermer kenarı üzerine henüz gelen Gazi, oyuna tekrar başlamalarını istedi, sonra oyunu idare eden kişiye elini vererek, o da, Balkan halklarının gençleri ile neşeli bir şekilde oynadı. Heyecan içindeki dört bin kişi oyunu takip etti ve eğlence sabahın beşine kadar uzadı. Bu olay, 3 Eylül 1936'da geçiyordu.

* *
*

Onu yine daha yakından gördüm ve olayı "Miroir du Monde" gazetesine şöyle yazıyordum:

Akşamın saat sekizi, Beyoğlu'nun Büyük Caddesi.

"Turquoise" Restoran önünde halk toplanmış. Hattâ tramvay da durmuş. Kalabalık bütün yolu kapatmış. Kaza mı?

Hayır. Yürüyemeyen kalabalığa yeni gelenler ekleniyor ve bekleniyor. Soruyorum. Bir saat kadar evvel Mustafa Kemal "Turquoise" Restorana girdi. Zorlukla karşılaşmadan kendime bir geçit açtım.

Buralara yabancı değilim. Bu, Müttefiklerin işgali altındaki İstanbul'da, Rus mültecilerin açmış oldukları şatafatlı veya pis, binlerce restorandan ayakta kalan tek restorandı. Eskiden, Karpiç'te, Ruski Ogolok'ta hizmet eden kadınları tanıyordum. Eski davranışlarını muhafaza etmektedirler ve yine "borç çorbası" tabaklarını Beyoğlu'nun müşterilerine ve Alman gezgin satıcılarına prenses zarafeti ile taşımaya devam etmektedirler.

Mustafa Kemal, birkaç arkadaşı ile birlikte bu danslı restorana gelmekte tereddüt etmez. İşte buradadır. On iki kişilik bir masanın başında, sırtı, kabartma bir portresine dönük olarak oturmaktadır.

Salonun diğer köşesinde, Doğu-Rus işi bir örtünün önünde, Türk bayrağı ile kaplı bir kaidenin üzerinde O'nun mermerden bir büstü görülmektedir.

"Turquoise"ın salonu hemen hemen boştur. Cumhurbaşkanı'nın masasına yaklaşıyorum. Sağında, İstanbul Garnizon Komutanı Şükrü Naili Paşa, sonra Millî Müdafaa Vekili (Milli Savunma Bakanı), iki meb'us oturmaktadır. Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım Paşa'yı, Akşam Gazetesi Müdürü Necmettin Sadak'ı, Cumhurbaşkanı'nın yaverini, üç başka meb'us ve dişçi Bay Sami Günzberg'i görüyorum.

Gazi Mustafa Kemal, davetlileri ile konuşmaktadır. Havyar tabaklarını ve barbunya balıkları ile süslü tabakları taşıyan garsonlara, bir Rus kadın yardım etmekte ve bardaklara, bütün Yakındoğu'da aperitif olarak kullanılan rakı doldurmaktadır.

Orkestra, uyumlu olmaktan ziyade iyi niyetle bir "Tosca" potpurisi çalarken ben de Gazi'nin tam yanındaki masaya yerleşiyorum.

Yeni gelen müşteriler yavaş yavaş restoranı doldurmaktadırlar.

Ekserisi, Mustafa Kemal'in mevcudiyetinin farkında değil gibidirler. Hattâ bir yabancı, elleri cebinde, saygısız ve meraklı bir havada Başkanın masasına yaklaşır.

Saat yirmi ikidir. Orkestra birden caz eserleri çalmaya başlar. Hemen hemen bütün masalara meyve ve tatlı servis edilmektedir. Mustafa Kemal Paşa, bir çorba ister. Belli belirsiz bir işaretle, yanında bir sütuna yaslanmış, ayakta duran bir genci çağırır ve kulağına bir şeyler söyler. Genç adam salondan çıkar.

Pist doludur. Pisttekiler, fokstrotla tango arası fantezi danslar yapmaktadırlar.

Cumhurbaşkanı, arkadaşlarına dans eden bir Macar kadını gösterir. Uzun boylu, iri siyah gözlü, uçuşan bir elbise giymiş olan bu kadın peri gibi güzeldir.

Bu anda, gündelik kıyafetli ikisi esmer, ikisi sarışın dört genç kız, biraz önce çağırdığı genç adamla beraber Gazi'nin masasına yaklaşırlar.

Cumhurbaşkanı kalkar, davetliler de kalkarlar. Garsonlar derhal

sandalye getirirler. Genç kızlar, ikisi sağda, ikisi solda, yerlerini alırlar.

Bunlar, Mustafa Kemal'in evlat edindiği kızlarıdır. Kurtuluş Savaşı sırasında şehit düşen askerlerin yetimleri genç kızlar, Gazi tarafından okutulmakta ve Gazi'nin tatil seyahatlerinde sık sık ona eşlik etmektedirler.

Cumhurbaşkanı, arkadaşlarından onlarla dans etmelerini rica eder. Kendisi de kalkar ve "Turquoise"ın devamlı müşterileri önünde fokstrot yapar. Danstan sonra, "dam"ına yerine kadar refakat eder ve önünde eğilir.

Sabahın biridir. Genç kızlar kalkarlar, mantolarını alırlar, Mustafa Kemal Paşa'yı teker teker selamlarlar ve iki subayın refakatinde çıkarlar. Subaylar bir süre sonra geri dönüp yerlerini alırlar.

Gazi'nin isteği üzerine zarif bir subay, Macar kadınla dans eder. Nefis bir çift "Arjantina" tangosu tekrarlanır. Gazi takdir eder.

Tekrar bir sigara, bir bardak şampanya, sonra bir sigara, bir diğer sigara ve Cumhurbaşkanı hesabı ister.

Bir Rus kadın koşar. Mustafa Kemal gözlüklerini takar, hesabı inceler, imzalar ve pusulayı yaverine verir, o da hesabı öder. Gazi, hizmet eden kadına, tabak içinde yüksek bir bahşiş bırakır.

Herkes ayaktadır. Mustafa Kemal önden çıkar, sonra benim çok yakınımda, "Turquoise"un sahibi Rus kadını dostça selamlamak için durur. Fransızca olarak şöyle söylediğini işitiyorum: "Tekrar görüşmek üzere Madam. Gecemden pek memnun oldum. Tekrar geleceğim."

Evghenia Alexandrovna cevap verirken kızarır, eğilerek "Evet evet, Beyefendi," der.

Dışarda, hâlâ kaldırım üzerinde bekleyen halk sevinç çığlıklarıyla alkışlar. Ve otomobiller bütün hızı ile Beyoğlu'nun sokağında uzaklaşırlar.

XXX. BÖLÜM

BÜYÜK SAVAŞIN ARİFESİNDE

Gazi Mustafa Kemal, savaş alanında şehit düşmüş subayların pek çok yetim kızını evlat edinmişti.

Gazi'nin, şahsen masraflarını karşıladığı, Ankara'da tahsillerine devam eden bu genç kızlar, tatil zamanında bazen İstanbul'a geliyorlardı.

Mustafa Kemal'in evlat edindiği kızlardan Rukiye Hanım'ın, Jandarma Teğmeni Hüsnü Bey'le evlenmesinde hazır bulundum.

Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet eden Gazi, görkemli bir resmi kabul vermiş ve evlenen genç kadınla dans etmişti.

Dans, kesinkes, Müslüman âdetlerine girmiştir, ama bu da Türkiye tarihinde ilk defa, bir imparatorluk sarayının kristal ve altınla yüklü muazzam avizeleri altında dans eden çiftler tarafından gerçekleştiriliyordu.

* *
*

Üç hafta gibi bir zaman içinde, beyaz mermerden Dolmabahçe çok anlamlı iki olaya sahne oldu.

Kırmızı fesli padişahların, büyükelçileri kabul ettiği, Avrupa'nın en büyüğü olduğu söylenen altınlarla süslü muazzam taht salonunun şatafatlı görünümü içinde, birkaç gün önce, Cumhuriyet'in İçişleri Bakanı, yıllık toplantısını İstanbul'da yapan Uluslararası Turizm Birliği üyelerine "Hoş geldiniz" diyordu, sonra da Bolşevik mareşallerini ve diğer şahsiyetleri kabul ediyordu.

Bir akşam, Mustafa Kemal Atatürk, Ankara yüksek sosyetesinin zarif buluşma yeri Ankara Palas'ın dansingine, Romanya Dışişleri Bakanı ve Bayan Victor Antonescu'yu dâvetle, elinde bir şampanya bardağı, onlara şöyle hitap eder:

"Uluslar, kederi ve derin üzüntüleri görmezlikten gelmelidirler. Önderlerin görevi, ulusları, hayatı onlara sevgi ve aşkla kabul ettirecek şekilde yönetmektir.

Eskiden, filozofların hayattan çıkardıkları fikirleri bilmek isteğiyle çok kitap okudum. Kimileri herşeyi kapkara görüyordu: 'Mademki,' diyorlardı, 'biz hiçiz ve hiçliğe indirgeneceğiz, o halde bu dünyanın geçici hayatında neşe ve saadete de yer olmayabilir.'

Diğerlerini okudum, bunlar daha mantıklı insanlar tarafından yazılmıştı. 'Mademki,' diyordu bu filozoflar, 'biz hiçiz ve her halükârda hiçliğe doğru gidiyoruz, o halde yaşadığımız sürece şen, şakrak olalım.'

Ben bu sonuncu fikirdeyim, ama buna aşağıdaki şartları eklemek suretiyle:

Bütün insanlığın varlığının kendinde toplandığını sananlar, işte bedbaht onlardır.

Bir varlık olarak insan, yok olmaya yöneliktir. Çalışmak insanın kendisi için değildir. Ama, kendinden sonra gelecekler için çalışmak, her kişinin hayatta ulaşabileceği saadetin ilk şartıdır. Sağduyu sahibi hiçbir kimse başka türlü davranamaz. Hayatta tam neşe ve mutluluk, ancak saadet ve gelecek nesillerin şanı, şerefi için çalışarak elde edilebilir.

Böyle hareket ederken insan, 'Benden sonra gelecekler benim bu düşünce ile çalıştığımı anlayacak mıdır?' diye kendi kendisine sormamalıdır. Hattâ diyeceğim ki, en mesut olanlar, hizmetlerinin, bütün gelecek nesillerce meçhul kalmasını tercih eden ve buna rıza gösteren tabiata sahip kişilerdir.

Herkesin tercihleri vardır. Bazıları bahçeciliği ve çiçek yetiştirmeyi sever. Diğerleri insanları yetiştirmeyi tercih eder. Çiçek yetiştiren çiçekten bir şey mi beklemektedir? İnsan yetiştiren kimse de, çiçek yetiştiren kimse mantığı ile davranmalıdır. Böyle hareket edenler, milletine, vatanına ve onun geleceğine hizmete muktedirdirler. Vatanının ve milletinin mutluluğundan önce kendi saadetini düşünen bir insan, ancak ikinci sınıf bir insan olabilir. Kendine büyük önem verenler ve ait oldukları ülkenin ve milletin varlığının şahıslarına dayandığını zannedenler, milletlerinin saadetine hizmet etmiş olarak telakki edilemezler. Ancak, kendinden sonra gelecek nesilleri düşünenler, milletlerine yaşamak ve terakki etmek imkânlarını verirler. Artık sahneden çekildiğinde, hareket ve terakkinin duracağını zannetmek hatadır.

Buraya kadar size söylediklerim birbirinden farklı toplumlara uygulanır. Ama bugün, dünyanın bütün milletleri az çok mütesanittir (dayanışma içindedir) veya öyle olma yolundadır. İnsan, bu milletlerin refahını ve huzurunu, kendi öz vatanının varlığını düşündüğü kadar düşünmeli ve kendi saadetine verdiği değer ölçüsünde kendini bütün milletlerin saadetine koşmaya hasretmelidir.

Sağduyu sahibi tüm insanlar, bu yönde çalışmakla hiçbir şey kaybedilmeyeceğini takdir ederler. Zira, milletlerin mutluluğunu istemek, bu, diğer bir ifade ile, kendi öz mutluluğunu ve sükûnetini istemektir. Şayet diğer ülkeler arasında hiç ahenk yoksa, barış için boş yere çalışan bir ülke, bunu elde etmeyi başaramayacaktır. İşte bu sebepledir ki, sevgi ile dolu olduğum herkes için bunu tavsiye ediyorum.

Her şeyden önce bu, hükümet adamlarının yapmak istedikleri kendi öz milletlerinin mutluluğu ve hayatıdır. Ama bundan sonra, başka haklar konusunda da aynı düşünceyi beslemelidirler. Dünya olayları, bize, açıklılıkla şu gerçeği gösterir (ispat eder):

Bize son derece uzakmış görünen olayın, bir gün bize de çok yakından dokunmayacağından emin olamayız. İşte bu sebeple, bütün insanlığı bir vücut ve her milleti de bu vücudun bir âzası telakki etmek gerektir. Vücudun herhangi bir parçasını rahatsız eden bir acı, bütün vücudu rahatsız etmeyecek midir?

Türkiye, Romanya ve dostları güçlüdür. Bize herhangi bir şeyin olabileceğini hiç tasavvur etmiyorum. Hattâ böyle bir şeyi düşünmek bile lüzumsuz. Bütün dünyayı sükûnetle seyretme imtiyazına sahibiz. 'Dünyanın şu bölgesindeki rahatsızlıktan bana ne?' dememeliyiz. Eğer bir rahatsızlık varsa, onunla, sanki bizde imiş gibi uğraşmalıyız. Söz konusu olay bize ne kadar uzak görünürse görünsün, hiçbir zaman bu ilkeden uzaklaşmamalıyız. Böyle bir düşünce, milletleri ve hükümetleri bencillikten korur. Şahsî veya ulusal olsun, bencillik daima kınanılacak bir şeydir.

Sözlerimiz bizi şu sonuca götürebilir:

Tabiatı ile, kendi menfaatımıza olan her şeyi öngöreceğiz ve nasıl gerekiyorsa öyle davranacağız, ama sonra dünyanın geri kalanı ile ilgileneceğiz. Küçük bir misal: Ben bir askerim. Dünya Savaşı sırasında, bir ordunun başında idim. Türkiye'de başka ordular ve onların komutanları vardı. Ben sadece kendi ordumla değil, ama diğerleri ile de meşguldüm. Bir gün, Erzu-

rum cephesindeki birliklerin yer değiştirmesi ile ilgili bir mesele üzerinde takıldığımda yaverim bana;

'Sizinle ilgili olmayan meselelerle niçin ilgileniyorsunuz?' dedi.

Cevap verdim:

'Diğerlerinin durumunu bilmezsem kendi ordumu nasıl idare ederim?'

Bu vesile ile sayın konuğumuza şunu söylemek isterdim: Sevdiğim kimselere hep düşündüklerimi söylerim. Lüzumsuz bir sırrı saklayamam. Zira ben bir halk adamıyım ve daima bu halkın önünde düşündüklerimi söylemişimdir. Şayet bir hata işlersem, millet bana işlediğim hatayı gösterir. Ama milletimin, açık sözlülüğümün tersini söylediği şimdiye kadar hiç vâki olmamıştır."

İtalyanların Etiyopya'ya seferlerinin arifesinde, 1939 Dünya Savaşı'ndan dört yıl önce, yakın bir gelecekte bir dünya savaşının muhtemel olduğuna inanıp inanmadığı konusunda röportaj yapan Amerikalı gazeteci Bayan Gladys Baker'e şöyle cevap verir:

"Yakın gelecekten söz etmeyiniz, savaş tehlikesi günceldir."

Bayan Baker'ın, Avrupa'daki durumu birkaç ay evveline göre daha gergin bulup bulmadığını bilmek için ısrar etmesi üzerine şöyle haykırır:

"Durum kötüdür! Çok daha kötü! Savaşın vahametini düşünmeyen hükümet başkanları kendilerini saldırının görevlisi yapmaktadırlar. Onlar, gelenek ve milliyetçiliği yanlış bir açıdan göstererek, idare ettikleri milletleri aldatmışlardır. Bu tehlikeli saatlerde felaketi haber vermenin, kitlelerin kararlarını kendi başlarına vermesinin, iktidar mesuliyetini aklı başında, yüksek ahlaklı kişilere tevdi etmesinin zamanıdır. Bu, zaman geçirmeksizin yapılmalıdır.

Şayet savaş aniden patlarsa, milletler, mali güçlerini ve silahlı direnişlerini saldırganın karşısına topyekûn çıkarmakta tereddüt göstermemelidir. En süratli ve en etkili çare, bir saldırının suçlusu olması muhtamel kimseye, bundan en ufak bir menfaat elde edemeyeceğini kafasına sokacak bir uluslar arası teşkilatın kurulması olacaktır."

Bölgesel antlaşmaların sonuçta, bütün milletleri içine alan genel bir antlaşmanın yapılmasıyla değer kazanacağına inanan Mustafa Kemal şöyle ekleyecektir:

"Şu anda en âcil ihtiyaç, komşu ülkelerin, sorunlarını aralarında tar-

tışmalarıdır. Bölgesel antlaşmalar, barışın idamesi için değerlerini ispat etmişlerdir."

Bayan Baker'ın, olası bir savaşta Amerika'nın bir tarafsızlık siyaseti güdebilip güdemeyeceği konusunu sorması üzerine Mustafa Kemal;

"İmkânsız! İmkânsız!" der. *"Şayet savaş patlarsa, Amerika'nın milletler topluluğunda işgal ettiği seçkin durum, mutlaka bundan etkilenecektir. Coğrafî vaziyetleri ne olursa olsun, milletler birbirlerine pek çok bağlarla bağlıdır."*

Ve O, dünya milletlerini bir apartmanın sâkinleri ile mukayese ediyordu: *"Amerika Birleşik Devletleri, binanın en lüks dairesini işgal etmektedir,"* diyordu. *"Şayet apartman sakinlerinden bazıları binayı ateşe verirse, diğerlerinin bu davranışa katılması imkânsızdır. Harpte de aynı kaide geçerlidir. Amerika Birleşik Devletleri'nin kenarda seyirci kalması imkânsızdır.*

Bütün dünyada menfaatleri bulunan büyük ve güçlü bir devlet olması dolaysıyla Amerika, iktisaden ve siyaseten ikinci plana düşmeyi asla kabul etmeyecektir."

XXXI. BÖLÜM

HASTALIĞI – ÖLÜMÜ

Atatürk'ün bir yıldan beri muzdarip olduğu karaciğer hastalığı tabii seyrini takip ediyordu. Profesör Fiessinger, Ankara'ya ilk defa Şubat 1938'de davet edilmiş ve o güne kadar müdavi Türk doktorlarının uyguladığı tedaviye devam edilmesini tavsiye etmişti.

Daha sonra üç kere Türkiye'ye gelmişti.

Bundan başka, Viyana'dan Profesör G. Epinger ve Berlin'den von Bargnan da, hastaya konsültasyon için çağırılmıştı.

Atatürk, güney illerine yaptığı küçük bir seyahatten döndükten sonra, yaz başında İstanbul'a geldi. Bu kez Dolmabahçe Sarayı'nda değil, Boğaziçi'nin ortasına demirlemiş olan yatı "Savarona"da kalıyordu. Motor gürültülerinden rahatsız olduğundan, yatının yanına, ona elektrik enerjisi temin etmek üzere bir denizaltı getirilmesi düşünülmüştü.

* *
*

Ben O'nu son defa gördüğümde, Temmuz ayının sıcağı Florya Plajını kavuruyordu. Bir pazar günüydü. Cumhurbaşkanı'nın yatı henüz görülmüştü ki, sahilde yüzen binlerce kişi onu karşılamaya koştu.

Ben onların arasında idim. Atatürk, zayıflamıştı, üzerinde deniz mavisi bir ceket ve beyaz flanel bir pantolon, kayıkla bir dolandı. Yüzen pek çok kişi etrafını sarıyordu.

Sevgi gösterilerine eliyle cevap veriyordu.

Akşam enfesti. Pembe ve altın rengi plaj mor renk alıyor, Asya, uzakta, kor rengine bürünüyordu. Atatürk'ün yatı, yıldızlar ve İstanbul banliyösünün ışıkları parıldadığı zaman gözden kayboldu.

Bu onun son çıkışı idi.

* *
*

Hastalığı ağırlaştığından ve Boğaz'dan geçen vapur gürültüleri ve sıcaktan rahatsız olduğundan, doktorlar Dolmabahçe Sarayı'na naklini tavsiye ettiler.

25-26 Temmuz 1938 gecesi, büyük bir ihtimamla, yatağından alınıp bir hasır koltuğa yerleştirildi. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı İsmail Hakkı Tekçe bir taraftan, sadık dostu, cüsseli Kılıç Ali öte taraftan, arkalarında Dr. Neşet Ömer, yatın güvertesinden motora, oradan da Saray'a taşıdılar.

Yaklaşık gece yarısı idi. Dolmabahçe rıhtımının ve bahçesinin bütün ışıkları söndürüldü. Koltuk asansöre kadar taşındı. Birinci kata gelince, Atatürk, arkadaşlarını kenara iterek ayağa kalkacak ve yatak odasına kadar gidecek gücü buldu. Bu çabasından dolayı bitkin, yatağına uzanırken, "Burası iyi. Yattan daha serin. Müsaade edin, dinleneyim," dedi.

Duvarları açık yeşil bir zemin üzerine çiçekler ve yıldızlarla süslü bir kâğıtla kaplı odada değerli mobilyalar ve büyük bir ceviz karyola bulunuyordu.

Ağustos ayının boğucu uzun günleri boyunca yattı. Çömelmiş veya Boğaz'ın sularına, Asya tepelerine bakarak, sirozun verdiği ıstırap içinde, nadiren konuşuyordu. Hastalık hızlı bir seyir takip ediyordu. Doktorlar iğne ile ilk su alma (ponksiyon) işlemine karar verdiler.

Bu işlemi, Dr. Fiessinger'in ve Dr. Neşet Ömer'in huzurunda Dr. Kemal Öke yaptı.

* *
*

4 Eylül sabahı, Atatürk, başucuna özel kâtibini çağırarak, güçlükle kalkmayı başardı. Kederli bir şekilde Boğaz'ın sularına baktı, sonra elini dostuna uzatarak, gözleri yaşla dolu, şöyle dedi:

"Güçlükle konuşuyorum. Beni işitmek de senin için güç olacak, ama bu gerekli. Eskiden benim işlerimden söz ettik, hattâ bu konuda bir de kanun yayımlandı. Bugün veya yarın benim vasiyetim sorununu çözümlemeliyiz. Bir-iki güne kadar karnım tekrar suyla dolabilir, barsaklarımdan biri

delinebilir. Kısacası, bir kaza olabilir. Her halükârda, ihtiyatlı olmalıyız. Bir noter çağırınız."

Bir saat sonra, noter, Gazi'nin elinden, içinde vasiyetinin bulunduğu büyük bir zarf alıyordu.

Birkaç gün sonra, Atatürk Başvekil (Başbakan) Celâl Bayar'ı kabul etti, onunla, şuur berraklığı içinde birkaç dakika devlet işlerini, dünya siyasî durumunu konuştu ve hükümete başarılar diledi.

Bununla beraber korkunç ıstırap çekiyordu, karnı şişiyordu ve Dr. Kenan, Dr. Fiessinger ve Dr. Neşet Ömer'in yardımı ile ilk operasyonu yapmaya karar verdi.

Mevzii uyuşturmadan sonra, hastadan on buçuk kilo su alındı. Atatürk, doktorların çalışmasını gözleriyle seyretti, doldurulan şişeleri saydı ve;

"Garip," dedi, "bir petrol bidonu bile bu kadarını alamaz. Karında böyle bir ağırlıkla nasıl yaşanır?"

Derin bir nefes aldı, doktorlar da istirahat etmesi için çekildiler.

Sekiz gün sonra doktorlar ikinci bir su alma işlemine karar verdiler. Bu kere de Atatürk, işlem safhalarını dikkatlice takip etti ve;

"Bütün suyu alın, alın," dedi. "Hiçbir damla kalmasın."

Sonunda, iç geçirerek;

"Kendimi canlanmış hissediyorum," diye tekrarlıyordu. "Oh, ne rahatlık!"

17 Ekimde, ilk defa komaya girer. Sinir bunalımlarından sarsılmış bir halde, etrafındakilere;

"Beni rahat bırakın, beni rahat bırakın," diye bağırır.

Bununla beraber, artık kimseyi tanımamaktadır. Üşümektedir. Örterler.

Üç gün komada kaldıktan sonra, gözlerini açar, çevresindekileri tanır.

"Bana ne oldu?" diye sorar. "Garip şey!"

"Her zamankinden fazla uyudunuz," denir.

Rahatlamış bir havası vardır; Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için Ankara'ya gitmekten söz eder. Tribünün yanına küçük bir asansör yapılmasını, karnının şişliğini hesaba katarak yeni bir frak dikilmesi için bir terzi getirilmesini ister. Doktorlar, O'nun bu yer değişimine dayanabilece-

ği fikrindedirler; bununla beraber, bir kalp krizinden korkarlar ve bu projeden vazgeçmeyi tercih ederler. Atatürk tören için hazırlamış olduğu nutkunu okumak ister, ama, işte öğrenciler penceresinin altında gösteri yapmaktadırlar. Tekrar komaya girer. Üçüncü defa ponksiyon yapılır.

Zaman zaman küçük sarsıntılar geçirir, sonra sakinleşir, ama boğazında bir hırıltı vardır, yüzü tedricen kararmaktadır. Gözleri kapalıdır, göğsü devamlı bir hareketle inip kalkmaktadır.

10 Kasım 1938, saat 9'da, aniden gözlerini açar, başını hızlı bir hareketle çevirir, yatağının etrafındaki dostlarına ve doktorlarına bakar ve son nefesini verir.

İstanbul'da Matem

Dolmabahçe Sarayı üzerindeki bayrak yarıya indirildiğinde, bunu fark edenler, şiddetli bir heyecanla ağlamaya başladılar.

Kötü haber çok çabuk yayıldı. Her yerde, Dolmabahçe'de olduğu gibi, resmi dairelerde, umumî yerlerde, büyükelçilikler, elçilikler ve konsolosluklarda bayraklar yarıya indirildi.

Diplomatik temsilciler derhal, üniformaları ile, açılmış olan defteri imzalamak için Saray'a gittiler.

Saat 12.00'de, Dolmabahçe'nin cadde tarafındaki büyük kapısı kapatıldı, defter yan girişe getirildi. Resmî ziyaretçiler ve meb'uslar defteri burada imzaladılar.

Muazzam mermer Saray'da, Atatürk, şahane sonbahar çiçekleriyle çevrili bir şekilde yatıyordu. Merasim üniformalarıyla üç yüksek rütbeli subay ve bir asker etrafında nöbet tutuyordu.

Hareketsiz, iç dünyasına dalmış sessiz kalabalık, hıçkırıklara boğularak parkın muazzam demir parmaklıkları önünde yığılıyordu.

Ona, sevgi, hayranlık, minnet, sadakat dolu kalbini vermiş olup da "baba" için ağlamayan hiçbir Türk yoktu. Türkiye'de oturup da, Türk Milleti'nin samimî ve derin yasına katılmayan bir yabancı yoktu.

İstanbul'da yüreklere işleyen bir sükûnet vardı. Hafta başında pırıl pırıl olan güneş, kasım ayı göğünün külrengi ile puslanmıştı.

Sokaklarda, okullarda, evlerde şiddetli bir heyecan hüküm sürüyor-

du. Altı, on yaşlarında kızlar, saçlarındaki kurdeleleri ve düğümleri çözüyorlar, kadınlar, Atatürk'ün, Beyoğlu vitrinlerine konmuş olan resmi önünde, yüzleri siyah tülle örtülü duruyor ve gözyaşlarını saklamıyorlardı.

Cumhurbaşkanı'nın ölümü bekleniyor olmakla birlikte, şehirde büyük şaşkınlık hüküm sürüyordu.

* *
*

Öğleden sonra 1'de, bir resmi bildiri acı haberi her tarafa yayar. Mağazalar bayrakları yarıya indirir, ekserisi, matem işareti olarak kepenklerini de yarıya indirir.

Umumî eğlence yerleri, kahvehaneler, birahaneler, sinemalar, tiyatrolar kapılarını kapatırlar. Reklamlarını kaldırırlar. Bütün ışıklarını söndürürler.

Cumhurbaşkanı'nın vücudu tahnit edilir. Etrafında yüksek rütbeli dört subayın 24 saat süreyle nöbet tuttuğu tabut morgta kalır.

* *
*

15 Kasım 1938'de, kasımpatı çiçekleriyle örtülü meşe ağacından tabut, Dolmabahçe Sarayı'nın büyük merasim salonunun dibinde bir katafalkın üzerine yerleştirilir.

Tabut, şâli kumaştan kırmızı renkteki milli bayrağa sarılı olarak, çiçeklerle süslü ve hilal şeklindeki altı büyük meşalenin çevirdiği yüksek bir zemin üzerindedir.

Uçsuz bucaksız salon, tezyinatını, altınlarını, bezeklerini, süslerini korumuştur; hâkim unsur kırmızıdır.

Dipteki pencere boşluklarını örten renk, kırmızıdır, halılar, koltuklar, katafalkın önünden saygı geçişi yapacakların takip edeceği yolu göstermek için gerilmiş kordonlar kırmızıdır.

Saat 9'dan itibaren katafalkın önünden geçiş başlar. Bu, etkileyici bir manzaradır: Vatan Kurtarıcısı'nın önünden, parkta uzun bir bekleyişten sonra sessizce geçen büyük bir şehrin bütün halkıdır. Üç gün ve üç gece de böyle olacaktır. 17 Kasım 1938'de, saat akşamın sekizinde, yüz binden

fazla insanın meydanı doldurması, altı erkek ve beş kadının izdihamdan boğulmasına sebep olur.

Saray'dan çıkarken yaşlı bir Ermeni kadın, "Ata, Ata" diyerek yığılıp kalır. Bir Yahudi kadın ve kızı ayak altında kalarak ölürler. Polislerin asayişi sağlama çabalarına rağmen, pek çok insan ağır yaralanır. On beş yaşındaki bir kız çocuğu parkın demir parmaklıkları ile insan kitlesi arasında kalarak ezilir, bir genç adam çılgınlık krizine girerek korkunç çığlıklar atar ve genel panik havası içinde ayakkabısını, şapkasını ve ceketini kaybeden insanları itip kakar.

Binlerce insan, Atatürk'ün cenazesinin "Yavuz" zırhlısına taşındığı 18 Kasım 1938'i 19 Kasıma bağlayan geceyi sokakta geçirir.

Diplomatik temsilcilikler, Avrupa'dan 16 vagon dolduran çelenkler ve çiçekler getirtirler.

Büyükelçiler, elçiler, generaller, askerler, küçük gruplar halinde, 1919-20 yılları arasında, düşman, âsi, haydutlar, şakiler reisi olarak muamele ettikleri kişinin cenaze merasiminde bulunmak üzere "Simplon-Orient Expres"le, harp veya yabancı nakliye gemileriyle gelirler.

Daha şimdiden İstanbul limanında İngiliz savaş gemisi "Malaya",[53] Fransız kruvazörü "Emile Bertin", Sovyet destroyeri "Moska", Alman kruvazörü "Emden", Yunan "Hydra", Romen "Regina Maria" ve diğerleri, "Yavuz" kruvazörüne eskortluk yapmak için beklemektedir.

* *
*

19 Kasım 1938 Cumartesi günü pırıl pırıl ve tatlı bir sonbahar günüdür. Şafak vaktinden çok önce muazzam bir halk yığını bütün şehir, Dolmabahçe tarafına ve Galata üzerinden Karaköy köprüsüne giden yola

[53] Son Padişah VI. Mehmet Vahdettin, İngilizlerden sığınma talebinde bulunarak 17 Kasım 1922'de Malaya zırhlısı ile ülkesini terk etmiştir. Bu zırhlı aynı zamanda, Mondros Mütarekesi'nin akabinde 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen ve namlularını Yıldız ve Dolmabahçe Saraylarına çeviren işgal kuvvetlerinin savaş gemileri arasında idi. Yıldırım Orduları'nın lâğvedilmesi üzerine 13 Kasım 1918'de İstanbul'a dönen ve Haydarpaşa İstasyonunda trenden indiğinde limandaki düşman harp gemilerini gören bu orduların komutanı Mustafa Kemal Paşa, yaveri Salih'e, "geldikleri gibi giderler" dediği savaş gemilerinden biri Malaya idi. Talihin cilvesine bakın ki, 20 yıl sonra aynı gemi İstanbul'da Mustafa Kemal'in cenazesini taşıyan Türk harp gemisine eskortluk etmektedir. (Z.Ç.)

akar. Bütün teraslar, bütün balkonlar, evlerin bütün pencereleri, en uzak Karadeniz ve Marmara sahillerinden gelmiş 200.000 insanla doludur.

Cumhurbaşkanı'nın aile yakınlarının isteği üzerine Saray'da yapılan bir dinî törenden sonra, ipekten yapılmış bir Türk bayrağına sarılı tabut, merasim salonundan, 12 general tarafından bir top arabasına taşınmıştır.

Tabut görünür görünmez, halk arasında hıçkırıklar yükselir.

Muazzam bir kortej teşekkül eder. Cenaze, parlayan bir güneş altında, bir insan seli arasında yavaş yavaş ilerlemektedir. Merasim üniformalı, kılıçlarını kınından çıkarmış on iki general, top arabasının etrafını çevirmiştir.

Arkadan, Başvekil (Başbakan) Celâl Bayar gelmektedir. Sonra mareşaller,[54] yüksek rütbeli subaylar, üniversite, kortejin geçeceği yola ulaşamayan her kademeden kimseler, saygı içinde, bitişik yolların kaldırımlarına dizilmiş, hiçbir şey göremeyecek olmalarına rağmen, iki gözü iki çeşme, sessiz bir şekilde durmaktadırlar. Halk arasından iki kadın ve iki genç kız bayılırlar, Chopin'in cenaze marşından heyecanlanan diğerleri de gözyaşlarını tutamazlar.

Tabut, Saray'dan Yavuz Kruvazörüne taşınır. Kruvazörün ardından, çelenklerle yüklü üç motor gelmektedir. Türk ve yabancı harp gemileri, Asya sahillerindeki İzmit şehrine yönelen "Yavuz" gemisine refakat etmektedirler.

Bir insan seli, gemilerin gidişini takip etmek için büyük Galata Köprüsü üzerine ve iskelelere yığılmıştır.

* *
*

İstanbul'da olduğu gibi Ankara'da da, düzgün, hüzünlü çok büyük bir kalabalık, özel bir trenle getirilmiş olan Atatürk'ün cenaze merasimini takip edecektir. Cenazenin başında, bütün bir pazar gecesinden pazartesine, merasim üniformasıyla bir general, bir subay, gri kaputlu bir asker, bir meb'us (milletvekili), Büyük Millet Meclisi'nin[55] önünde nöbet tutmuşlardı.

---

[54] Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ten başka sadece bir Mareşal (Müşir) vardı. O da Mareşal Fevzi Çakmak'tı. (Z.Ç.)

[55] Bu Meclis binası, bugün Ulus'ta, Ankara Palas'ın karşısındaki Büyük Millet Meclisi binasıdır. Bu bina bugün Cumhuriyet Müzesi'dir. (Z.Ç.)

Türkiye'nin bütün çiçekleri, yabancı büyükelçilikler ve delegasyonlar tarafından ısmarlanmış ve Avrupa başkentlerinden yollanmış çelenkler, katafalkın önünde bir kasımpatı, sonbahar gülleri, yeşil ve altın rengi yapraklar denizi teşkil ediyordu.

Daha bir gün evvelden insan taşan Ankara, Yeni Türkiye'nin yaratıcısına, Anadolu'nun en mütevazı şehirlerinden birini, baştan yenilenmiş bir ülkenin çağdaş başkenti yapmak için akıllıca seçmiş olan kişiye, bu son saygı görevinden daha dokunaklı bir manzarayı asla görmemişti.

Bütün altın, büyük kordon madalyalarla süslü parlak üniformalarını giymiş olarak, "Ankara Palas"ın önünde toplanmış olan yabancı devletlerin heyetleri, kraliyet ve cumhuriyetlerin temsilcileri, büyükelçiler, elçiler, bütün ülkelerin kara, deniz ve hava kuvvetlerinden askerler, Gazi'nin kırmızı ipekten muazzam bir bayrakla sarılı ve kılıçları kınlarından çekili, bir heykel hareketsizliği içindeki bu iki generalin etrafında nöbet tuttuğu tabutu önünde saygı ile eğilmişlerdir.

Saat ona doğru, frak giyinmiş on iki meb'us, heyecandan kızarmış bir halde, tabutu kaldırıp bir top arabasına taşır ve Chopin'in cenaze marşının ölçülerine uygun biçimde her beş dakikada bir top atışı yapılırken, kortej, etkileyici bir sessizlik içinde ağır ağır hareket etmeye başlar.

Binlerce asker, her tabakadan erkek, kadın, çocuk, genç, ihtiyar insanlar, acıdan bitkin, başları öne eğilmiş hıçkırmaktadır veya kaldırımlara yığılmış, bayılmışlardır.

Kortejin en mükemmel şekilde ilerlemesine rağmen, şurada burada, beyaz ay-yıldızlı kırmızı bayrağın parlaklığı altında Büyük Önder'in tabutunun gittiğini gördüğü anda bayılan insanlara yardımın gerektirdiği bir hareketlilik olur.

Bir süvarı alayı, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'ndan bandosuyla bir topçu taburu, Harbiye'den bir genç subaylar alayı müzikleriyle birlikte bütün Balkan Devletlerinin, İngiltere'nin, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin ve hemen hemen bütün diğer Avrupa devletlerinin askerî birlikleri, sonra bir deniz piyade birliğinden teşekkül etmiş olan kortej, on iki general ve mebusların çevrelediği top arabasının önünde gitmektedirler.

Hemen ardından, ölçülü adımlarla tabutu takip eden merasim üniforması giyinmiş bir general, bir kadife yastık üzerinde, Gazi'nin İstiklal Madalyası'nı taşımaktadır.

Acılı yüz hatları Mustafa Kemal'i hatırlatan, Atatürk'ün kız kardeşi Makbule, ıstıraptan çökmüş bir şekilde geçmektedir.

Atatürk'ün dostu, silah arkadaşı, en yakın çalışma arkadaşı, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yalnız yürümekte, sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Abdülhâlik Renda, Başvekil Celâl Bayar ve Mareşal Fevzi Çakmak gelmektedir.

Ardından da yabancı temsilcilikler.

Fransız temsilciliğinin başında, bütün Ankara halkının ciddî çehresini tanıdığı, başkent daha inşa halindeyken, ilk Büyükelçilerden biri ve daha önce söylediğimiz gibi, genç başkente gelmek için İstanbul'daki ikametgâhının rahatını terk edecek kadar Türk dostu olan M. Albert Sarraut vardır. Fransa İçişleri Bakanı'nın yanında, Amiral Laborde ve General Huntziger bulunmaktadır.

Daha sonra, merasim üniformaları içindeki kordiplomatik, yabancı temsilcilikler, ardından Heyet-i Vekile (Bakanlar Kurulu) üyeleri, bazıları göğsünde altın İstiklal Madalyası taşıyan frak giyinmiş mebuslar ve nihayet askerî ve sivil erkân, bir piyade taburu ve bu kederli korteji sessiz bir şekilde takip eden muazzam bir talebe ve halk kitlesi gelmektedir.

Atatürk'ün vücudu Ankara Etnografya Müzesi'nin büyük holünde hazırlanmış bir katafalkta on beş yıl kaldıktan sonra, bugün, Ankara'nın yüksek bir tepesinde, mermerden, görkemli bir Anıt Kabir'de istirahat etmektedir.

EK

VASİYETNAME

Kemal Atatürk'ün vasiyetnâmesi, 5 Aralık 1938'de, Ankara Adliye Sarayında, kız kardeşi Makbule Atadan, Adliye Vekili (Adalet Bakanı), Dahiliye ve Hariciye Vekilleri (İçişleri ve Dışişleri Bakanları) ve bazı hâkimler ve avukatlar huzurunda açılmıştır.

Vasiyetnâmeyi açmakla görevli sulh hâkimi, önce, İstanbul Noteri İsmail Kunter'in, Atatürk'ün vasiyetnâmesini kapalı zarf içerisinde bizzat kendisine verdiğinde tutulan zaptı (tutanak) okumakla işe başladı.

Atatürk'ün el yazısı ile yazılmış, 5 Eylül 1938 tarihini taşıyan vasiyetnâme şöyle kaleme alınmıştı:

"Maliki olduğum bütün paramı ve Çankaya'daki taşınmaz ile taşınır mallarımı, aşağıda derpiş edilen şartlarda Cumhuriyet Halk Partisi'ne terk ediyor ve bağışlıyorum:

1. Bu para ve kıymetler, şimdiye kadar olduğu gibi İş Bankası tarafından idare edilecektir.

2. Yıllık gelirinden, Makbule'ye[56] *ayda 1000; Afet'e*[57] *800; Sabiha Gökçen'e*[58] *600; Ülkü'ye*[59] *200; Rukiye'ye 100 ve Nebile'ye 100 Türk Lirasının, bütün hayatları boyunca ve bana bağlılıkları kusursuz devam ettiği sürece verilecektir.*

3. Bundan başka, Sabiha Gökçen'e bir ev alacak kadar para verilecektir.

4. Çankaya'da Makbule'nin oturduğu ev, hayatı boyunca ona tahsis edilecektir.

---

[56] Atatürk'ün kızkardeşi.

[57] Atatürk'ün manevî kızı ve tarih profesörü.

[58] Atatürk'ün manevî kızı ve ilk kadın Türk savaş pilotu.

[59] Ülkü, Nebile, Rukiye, harpte şehit düşen askerlerin kızları ve Atatürk'ün manevî çocukları.

5. İsmet İnönü'nün çocuklarının tahsillerini bitirmesi için gerekli fonlar tahsis edilecektir.

Yıllık faizin fazlası, eşit paylar halinde Türk Tarih Kurumu'na ve Türk Dil Kurumu'na tahsis edilecektir."

K. Atatürk

KAYNAKLAR

Halidé EDIB. *The Turkish Ordeal.* The Century Co., New-York, London.

Ernest N. BENNETT. *With the Turks in Tripoli.* Metheren et Co. Ltd., London.

G. FILIPPUCCI GIUSTINIANI. *Dieci anni di viaggi politici in Oriente* 1914-1924. Casa Editrice M. Carre et Co., di Luigi Bellini, Rome.

Jean TROBAYRE. Ce qu'il, faut connaître des Turcs et de leur histoire. Boivin et Cie, Editeurs, Paris.

Jean MELIA. *Moustapha Kemal ou la Révolution de la Turquie.* Bibliothéque Charpentier-Eugène Fasquelle, Editeur, Paris.

Général SHERRILL. *Moustapha Kemal.* L'homme, l'oeuvre, le pays. Librairie Plon, Paris 6.

Paul GENTIZON. *Moustapha Kémal ou l'Orient en marche.* Editions Bossard, Paris.

Berthe GEORGES-GAULIS. *Angora-Constantinople-Londres.* Librairie Armond Colin, Paris.

GHAZI MOUSTAPHA KEMAL. *Discours.* K.F. Koehler Verlag, Leipzig.

AZIZ HAKKI BEY. *Turcs et Atatürk.* Imp. F. F. Noury et Fils, Le Caire.

Gilles ROY. Abdul Hamid, le Sultan Rouge. Payot, Paris.

L. COLLAS et E. DRIAULT. *Histoire l'Empire Otoman.* Félix Alcan, Editeur, Paris.

Robert MANTRAN. *Histoire de la Turquie.* Presses Universitaires de France, Paris.

Louis-Paul ALAUX et René PUAUX. *Le déclin de l'Hellénisme*: Librairie Payot et Cie, Paris.

Georges M. MÉLAS. *Ex-King Constantine and the War.* Hutchinson et Co., London.

Herbert Adams GIBBONS. Venizelos. Houghton Mifflin Company, Boston and New-York, 1923.

G. FILIPPUCCI GIUSTINIANI. *L'Italia esclusa dal mar di Levante.* Casa Editrice M. Carra, E. G. di Luigi Bellini, Roma, 1922.

MILLIYET (quotidien turc et français), avril 1926. *Souvenirs du Ghazi – Interviews.* Milliyet Gazetesi, İstanbul (épuisé).

Jean DENY. *Souvenirs du Ghazi Moustapha Kemal Pacha.* Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

Henri MORGENTHAU. *Vingt-six mois en Turquie.* Payot et Cie, Paris.

René MARCHAND. *Le réveil d'une race.* Nouvelle Société d'Edition, Paris.

K. S. CHANTITCH-CHAUDAN. *Le miracle turc.* La Renaissance Moderne, Paris.

August R. Von KRAL. *Le pays de Kemal Atatürk.* Editions Universitaires Wilhelm Braumüller Vienne IX, Leipzig.

Jean SAVANT. *La Turquie d'Ismet Ineunu.* Fernand Sorlot, Paris.

Georges YOUNG. Constantinople, depuis les origiens jusqu'à nos jours. Payot, Paris.

Maurice PERNOT. *La Question Turque.* Bernand Grasset, Paris.

Capitaine H.C. ARMSTRONG. *Moustapha Kemal.* Payot, Paris.

TEKIN ALP. *Le Kémalisme.* Felix Alcan, Paris.

Hanns FROEMBGEN. *Kemal Atatürk.* Jarrolds, Publishers London Limited, London.

Dagobert von MIKUSCH. *Moustapha Kemal.* William Heinemann Ltd., London.

Stéphane LAUSANNE. *Au chevet de la Turquie.* Arthéme Fayard et Cie, Paris.

Afioun EFFENDI. *Paradoxe sur la Turquie.* Sociélé d'Editions, Paris.

Victor BÉRARD. *La politique du Sultan.* Calıman-Lévy, Editeur, Paris.

Charles de CHAMBRUN. *Traditions et Souvenirs.* Flammarion, Paris.

Charles de CHAMBRUN. *De Stamboul à Ankara.* Revue des Deux Mondes, Paris.

Comte BOVA SCOPPA. *Constantinople.*

Fritz RÔSSLER. *Kemal Pacha.* R. Kittlers Verlag G. m. b. H., Berlin, W. 35.

Gesellschaft zu Erforschung der Türkischen Geschiechte. *Geschiechte der Türkischen Republik.* Devlet Matbaası 1935, İstanbul.

Noelle ROGER. *En Asie Mineure. La Turquie du Ghazi.* Fasquelle, Editeurs, Paris.

Edouard HERRIOT. *Orient.* Librairie Hachette, Paris.

Jacques BAINVILLE. *Les Dictateurs.* Denoel et Steele, Paris.

Comte SFORZA. *Les bâtisseurs de l'Europe Moderne.* Librairie Gallimard, Paris.

Edouard HELSEY. *"Le Journal en Turquie".* N^os^ du 17 au 20 octobre 1926 du "Journal", Paris.

Henry de KORAB. *Une visite à la Turquie Nouvelle.* "Le Matin" 12 août 1929, Paris.

G. FLIPPUCI-GIUSTINIANI. *L'Agonia di un Impero.* Casa Editrice, M. Carra et Co., Paris.

Cornelio di MARZIO. *La Turchia di Kemal.* Casa Editrice "Alpes", Milano.

Marcel SAUVAGE. *La Turquie dévoilée, août* 1935. "L'Intransigeant" , Paris.

Andrée VIOLLIS. *C'est vers l'Europe que se tourne la Turquie.* "Le Petit

Parisien", mai-juin 1927.

Raymond LACOSTE. *Une enquéte en Turquie.* "L'Echo de Paris", janvier 1929.

Claude EYLAN. *Nouvelle Turquie,* "Revue des Deux Mondes", 15 mars 1937.

Henri BÉRAUD. *Rendez-vous Européens.* "Les Editions de France", Paris.

Makboulé ATADAN. *Büyük Kardeşim.* "Yeni İstanbul Gazetesi", octobre 1952, İstanbul.

Gad FRANCO. *Développements Constitutionnels en Turquie.* Librairie Artur Rousseau et Cie, Paris.

Dr. Stephan RONART. *La Turquie d'anjourd'hui.* Librairie Orientaliste Paul Geuthner, Paris.

Michel PAILLARES. *Le kemalisme devant les Alliés.* Editions du Bosphore, Paris 1er.

Claude FARRÉRE. *La Turquie ressuscitée.* Editions des Cahiers Libres, Paris.

Comte R. de GONTAUT BIRON et L. LE REVEREND. *D'Angora à Lausanne. Les Etapes d'un déchéance.* Librairie Plon. Paris.

Philippe de ZARA. *Moustapha Kemal Dictateur*. Fernand Sorlot. Paris.

Niyazi Ahmed BANOĞLU. Yeni Tarih Dünyası, İstanbul.

Alaeddin HAIDER. *A Angora auprés de Moustapha Kemal.* Editions France-Orient, Paris.

Jean SCHLIDELIN. *Angora, l'aube de la Turquie nouvelle* (1919-1922). Berger-Levrault, Paris.

Gilberto PRIMI. *Sus à l'envahisseur*. Edition Presse du Soir, İstanbul.

Collection du Journal en langue française : *İstanbul, quotidien du soir, politique et littéraire.* Galip Dede Caddesi Beyoğlu, İstanbul.

Ruchen Echref UNAYDIN. *Anafartalar Kumandanı Moustapha Kemal.* Varlık Yayınları, İstanbul.

MUSTAFA Baydar. *Atatürk, Konuşmalar.* Yeditepe Yayınları, İstanbul.

Münir Hayri EGELİ. *Ataürk'ün Bilinmeyen Hatıraları.* Ahmet Halit Yacharoglu, İstanbul, Ankara Caddesi 121.

Niyazi Ahmed BANOĞLU. *Atatürk, Fıkra, Nükte ve Çizgilerle.* Sabri Özakar, Ankara Cad. 121, İstanbul.

Nevlud BAYSAL. *Çankaya'da Gazinin Hizmetinde.* Ercan Matbaası. İstanbul, 1954.

Journal "Milliyet" , nos du 21 novembre et suivants. "Milliyet", Cağaloğlu, Mollafenari Sok. N° 1, İstanbul.

Cap. H. SEIGNOBOSE. *Turcs et Turquie* (1920). Payot Editeur, Paris.

Berthe GEORGES-GAULIS. *Le nationalisme turc.* Librairie Plon. Paris.

Dr. Lug Karl KLÊINGHARDT. *Angora-Constantinople, Ringaude Guvalten.* Frankfurter Societaets Druckerei, Frankfurt a/Main.

Hans H. MULZER. *Die Wiedergeburt der Türkei.* Deutsche Orient Buchhandlung Mûlzer Cleemann, Berlin, Schôneberg.

Gaston GAILLART. *Les Turcs et l'Europe.* Librairie Chapelot. Paris.

ROBER-RAYMANN. *Une enquête en Orient. La paix avec la Turquie.*

Sir Harry LUKE. *The Making of Modern Turkey from Byzantium to Angora.* Mac-Millan et Co. Ltd., London.

Gerard TOUGAR. *Atatürk and the true nature of Modern Turkey.* Luzac et Co., London.

Collection de "Les Annales de Turquie" , 1930-1939. A. Langas-Sezen, Rue Tel 47, Beyoğlu, İstanbul.

Collection de "La Turquie Kemaliste" 1930-1940. Bureau de la Presse, à Ankara.

ZEKİ ÇELİKKOL

1933 yılında İzmit'te doğan Zeki Çelikkol, ilk ve orta tahsilini Türkiye'nin muhtelif illerinde yaptıktan sonra 1956 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun olmuş, 1957-58 yıllarında Paris Sorbonne Üniversitesi'nde lisansüstü eğitime katılmıştır.

1959 yılında Dışişleri Bakanlığına giren Çelikkol, 1959-1980 yılları arasında, Bakanlıkta ve yurt dışında Hamburg, Rabat, Cenevre, Rodos'ta görev yapmış, Paris'te UNESCO nezdinde Daimi Temsilci Yardımcısı sıfatı ile hizmet görmüştür.

1980-86 yıllarında merkezde Konsolosluk Dairesi Başkanı, Genel Müdür Yardımcısı vazifelerini gören Çelikkol, 1986'da Sudan'a Büyükelçi atanmıştır. 1988'de merkeze, Konsolosluk Genel Müdürü olarak dönmüştür. 1991 Ağustos ayında Hollanda'nın başkenti Lahey'e Büyükelçi atanmıştır. Hollanda'daki beş yıla yakın hizmetini müteakip 1996 Şubatında Venezuela'nın başkenti Karakas'a atanan ve 1998 Ocak ayında emekliye ayrılan Çelikkol, Bayan Özden Barım ile evli ve biri kız iki çocuk babasıdır.

Çelikkol'un, Türk Tarih Kurumu tarafından 1986 ve 1992'de iki defa basılmış olan "Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçe" ile "İstanköy'deki Türk Eserleri ve Tarihçe" adlı iki Türkçe eseri vardır. Ayrıca Fransız yazarlar Prof. Paul Dumont'dan Türkçeleştirdiği "Mustafa Kemal" (Kültür Bakanlığı yayını) ve Jacques Benoist-Méchin'den çevirdiği "Mustafa Kemal" (Ankara, Bilgi Yayınevi) ile yine Fransız yazar Alexandre Jevakhoff'tan çevirdiği "Kemal Atatürk-Batı'nın Yolu" (İstanbul, İnkilap Kitabevi) adlı üç tercüme eseri vardır.

Lahey'deki görevi sırasında, Doç. Dr. Alexander de Groot ve Dr. Ben Slot ile birlikte Türkçe-İngilizce hazırladıkları "Lale ile Başladı" (It Began with the Tulip) adlı eseri de 2000 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştır.

Bunların dışında, Hollanda'nın Lahey, Amsterdam, Utrecht, Rotterdam şehirlerinde ve Erasmus Üniversitesi'nde (Rotterdam), Venezuela Dışişleri Akademisi'nde, Simon Bolivar Üniversitesi'nde (Karakas), Türk tarihi, Atatürk ve devrimleri, Türkiye'nin iktisadî ve içtimaî yapısı, Türk-Yunan ilişkileri, kadın hakları, Türkiye'nin dış siyaseti konularında, çeşitli konferanslar vermiştir.

Halen Bilkent Üniversitesi'nde İnkilâp Tarihi dersleri vermektedir.

Sudan Devletinin İki Nil Nişanı'nın 1. derecesine sahiptir.

VAHİDETTİN, M.KEMAL ve MİLLİ MÜCADELE

1997 Sedat Simavi Sosyal Araştırmalar Ödülü

1998 Yunus Nadi Sosyal Bilimler Ödülü